

Kongens høyre hånd?

*En studie av jarlenes politiske rolle i Skandinavia
og på Orknøyene, ca. 1000 – 1300*

Nikolai Alexander Olafsen



Masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Våren 2017

Kongens høyre hånd?

Copyright: Nikolai Alexander Olafsen

2017

Kongens høyre hånd?

Nikolai Alexander Olafsen

<http://www.duo.uio.no>

Sammendrag

Jarler er en svært lite utforsket gruppe innenfor skandinavisk middelalderforskning, både innenfor de enkelte landene og i Skandinavia som helhet. Dette til tross for at de ofte har blitt omtalt som kongens høyre hånd og nærmeste rådgiver. I tidligere forskning har jarler blitt behandlet som en del av en større aristokratisk gruppe, uten fokus på deres individuelle politiske rolle. Med et hovedsakelig utgangspunkt i sagalitteratur tar jeg i denne oppgaven for meg jarler i Norge, Sverige, Danmark og på Orknøyene i årene mellom 1000 og 1300, med det formål å svare på spørsmålet om de faktisk var kongens høyre hånd eller ikke?

I kapittelet om Orknøyene legges det vekt på jarlenes selvstendige politiske rolle på 1000- og 1100-tallet, gjennom drøfting av ætteforhold, egenskaper og maktgrunnlag. Funnene i kapitlet, som tyder på at orknøyjarlene ikke kan betegnes som kongens høyre hånd, blir videreført i analysen av de norske jarlene. Her diskuterer jeg det faktum at jarlenes politiske rolle til en viss grad endret seg fra den relativt sterke rollen de hadde på 1000-tallet, til en svakere stilling mot kongen fra midten av 1100-tallet. Samtidig er det ikke snakk om en total svekkelse, ettersom jarler også gjorde opprør mot kongen på midten av 1200-tallet. Disse opprørene var derimot ikke like suksessfulle som de hadde vært på 1000-tallet, og til en viss grad kan det sies at de norske jarlene i større grad ble kongens høyre hånd på denne tiden. I Sverige er det tydelig at jarlene tidlig ble kongens høyre hånd, men på en måte som både gagnet jarlene, så vel som kongene. De svenske jarlene, representert ved Bjälboätten var også viktige for Sveriges bevegelse mot statsutvikling fra slutten av 1100-tallet. I Danmark var jarlene på mange måter en høyre hånd for kongen på starten av 1000-tallet, dog mer på det militære plan enn det politiske. Da kong Svend Estridsen døde i 1076 endret jarlenes rolle seg til å bli et politisk middel for kongene, da de brukte dette for å hindre at deres brødre forsøkte å ta tronen fra dem. Danmarks siste jarl døde i 1131, og jarletittelen forsvant ut av Danmarks politiske bilde over hundre år før det samme skjedde i de skandinaviske nabolandene.

Gjennom analyser av jarlene i de enkelte landene og komparasjon av funnene i sagalitteraturen er det lite som tyder på at det fantes en felles skandinavisk oppfattelse av jarlenes politiske rolle i perioden mellom 1000 og 1300. Samtidig er det heller ikke noen foreløpig entydig konklusjon på om jarlene var kongens høyre hånd eller ikke. Det er derimot mye som tyder på at de var mer enn en del av et større aristokrati.

Forord

Jeg har alltid interessert meg for historie, men det var aldri noen selvfølge at jeg skulle skrive en masteroppgave om skandinavisk middelalder. På videregående forekom norsk middelalder som vanskelig og frustrerende, særlig fordi det var så mange konger å holde styr på.

Mye har endret seg siden den gang, og jeg kan ærlig si at det har vært spennende, morsomt og lærerikt å forske på alle de skandinaviske jarlene og deres respektive konger. Først og fremst vil jeg takke veileder Jón Viðar Sigurðsson for god veiledning, inspirasjon, oppmuntring og verdifulle innspill. Til mine medstudenter i middelalderhistorie vil jeg takke for hyggelige samtaler og nyttige tilbakemeldinger. En stor takk må også rettes til mamma og pappa, som har vært henholdsvis korrekturleser og nattvakekompanjong. Til slutt vil jeg takke øvrig familie, venner og kollegaer som har støttet meg i løpet av studietiden og i masterinnspurten, uten dere hadde ikke dette vært mulig.

Nikolai Alexander Olafsen

Oslo, mai 2017

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	11
METODE.....	11
HISTORIOGRAFI.....	12
KILDER	14
KILDEKRITIKK	17
ORKNØYENE	20
ÆTTEBAKGRUNN	25
YTRE EGENSKAPER	26
INDRE EGENSKAPER	32
ANDRE EGENSKAPER.....	38
KONKLUSJON	41
NORGE	42
LADEJARLENE	43
KONFLIKT MELLOM JARL OG KONGE: CASE 1	46
100 ÅR UTEN JARLER.....	52
KONFLIKT MELLOM JARL OG KONGE: CASE 2.....	56
DE ØVRIGE JARLENE	59
KONKLUSJON	64
SVERIGE	66
JARLER FØR 1175	67
BJÄLBOÄTTEN	69
VENNSKAP MELLOM KONGE OG JARL	73
JARLENS POLITISKE ROLLE.....	75
KONKLUSJON	78
DANMARK	80
PERIODE 1, 1019 – 1076.....	80
PERIODE 2, 1076 – 1131.....	86
SLUTTEN PÅ DE DANSKE JARLENE	95
KONKLUSJON	97
KONKLUSJON	99
EN FELLES SKANDINAVISK FORSTÅELSE AV JARLER?	100
KONGENS HØYRE HÅND?	101
VIDERE FORSKNING	102
LITTERATURLISTE	103
KILDER	105

Innledning

Innenfor skandinavisk høymiddelalderforskning framstår jarler som den høyst titulerte mannen etter kongen, og som en av kongens nærmeste rådgivere, hans høyre hånd.¹ Likevel har det lenge eksistert en tendens blant skandinaviske forskere til å behandle jarler som en del av en større aristokratisk gruppe, uten fokus på deres individuelle politiske rolle. Svensk forskning må sies å være unntaket fra reglen, der fokuset på jarler har vært noe større enn i nabolandene, ettersom enkelte svenske jarler har vært viktig for landets statsutviklingsprosess.² Utover dette har fokuset på jarler som en egen gruppe og deres politiske rolle i høymiddelalderen vært lav, og ingen har så langt foretatt en komparativ analyse av jarler i de skandinaviske landene.

Målet med denne masteroppgaven er derfor å drøfte den politiske rollen jarlene i Skandinavia og på Orknøyene hadde i årene mellom ca. 1000 og 1300, og på den måten svare på spørsmålet om de virkelig var kongens høyre hånd? Samtidig er oppgaven en komparativ analyse, der funnene i de enkelte landene vil brukes for å drøfte hvorvidt det fantes en felles skandinavisk forståelse av jarler og deres politiske rolle.

Metode

For å kunne drøfte jarlenes politiske rolle har det vært viktig å undersøke deres personlige bakgrunn og de bakenforliggende årsakene til hvorfor de ble utnevnt som jarler. Stor deler av denne oppgaven vil derfor fokusere på drøfting av jarlens ættebakgrunn, samfunnsposisjon og personlige egenskaper.

Jarlenes ættebakgrunn og samfunnsposisjon blir i størst grad drøftet ut fra de opplysningene som kommer fram av kildene. Egenskapene og beskrivelsene vil i hovedsak bli presentert skjematisk, der jeg skiller mellom de tre kategoriene ytre egenskaper, indre egenskaper og annet.

De ytre egenskapene er betegnelser av jarlenes fysiske trekk, som for eksempel kroppsbygning, styrke, hårfarge og andre spesielle fysiske trekk. *De indre egenskapene* er betegnelser som har å gjøre med jarlens personlighet, for eksempel ved at han var modig,

¹ Helle, Knut. *Konge og gode menn*. Bergen, 1972, s. 333; Sawyer, Peter. *När Sverige blev Sverige*. (Oversatt og bearbeidet av Birgitte Sawyer) Alingsås, 1991, s. 7

² Line, Philip. *Kingship and State Formation in Sweden, 1130 – 1290*. Leiden, 2007, s. 175-189, 300; Lindkvist, Thomas og Kurt Ågren. *Sveriges medeltid*. Stockholm, 1985, s. 17-18

vennesæl og gavmild. Disse to kategoriene har også blitt delt inn i positive, nøytrale og negative beskrivelser. Å kategorisere ytre og indre trekk på denne måten kan være problematisk, da enkelte av beskrivelsene godt kan ha vært ment som nøytrale fra sagaforfatterens side, men min oppfattelse av beskrivelsen kan være av negativ art, grunnet min egen forutsetning for positive og negative beskrivelser i et moderne samfunn. I stor grad har tilleggsord som ”ikke” og ”veldig” vært med på å bestemme hvorvidt en beskrivelse skal kategoriseres som positiv, negativ eller nøytral. Til slutt rommer kategorien *annet* i hovedsak begrepene høvding og hellig, hvilket er begreper som dekker både indre og ytre egenskaper og derfor har vært vanskelige å kategorisere innenfor én kategori.

Historiografi

Som nevnt innledningsvis eksisterer det svært lite forskning på jarler som en egen gruppe, og de behandles ofte som en del av et større aristokrati. Innenfor norsk forskning har blant annet Knut Helle argumentert for at aristokratiet fortsatt var av politisk betydning utover 1200-tallet og at Sverre Sigurdssons tiltredelse som konge på ingen måte markerte slutten på aristokratiet, slik det hadde blitt hevdet tidligere.³ Det har derimot ikke blitt kommentert hvorvidt jarlenes politiske rolle ble påvirket i denne perioden, og det tas forgitt at de var i den samme politiske situasjonen som de øvrige medlemmene av aristokratiet. I den grad jarler har blitt dratt inn i debatten er dette ofte i forbindelse med Håkon Håkonssons regjeringstid og hans forhold til Skule Bårdsson.⁴ Det som derimot ikke blir drøftet er hvorvidt Skules handlinger kan sees som et resultat av det faktum at han var jarl, eller om konflikten mellom ham og Håkon kun dreide seg om personlige ønsker og avgjørelser.

I Danmark har blant annet Aksel E. Christensen argumentert for at aristokratiet jobbet mot arvekongedømmet, fordi de ønsket å bevare gamle samfunnsstrukturer.⁵ Dette har i nyere tid blitt utfordret av Lars Hermanson, som i sin avhandling *Släkt, vänner och makt: En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark* avviser Christensens teori og påpeker at det

³ Helle, Knut. *Norge blir en stat*. Oslo, 1964, s. 15-16; Helle, Knut. *Under kirke og kongemakt: 1130-1350*. Oslo, 1995, s. 68-69

⁴ Helle, 1995, s. 75-77; Orning, Hans Jacob. *Unpredictability and presence. Norwegian Kingship in the High Middle Ages*. (Oversatt av Alan Crozier), Leiden, 2008, s. 131; Bagge, Sverre. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom. State Formation in Norway, c. 900-1350*. København, 2010, s. 282-289

⁵ Christensen, Aksel E. *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*. København, 1968, s. 41-42

ikke kan spores noen konflikter mellom kongemakten og aristokratiet.⁶ Jarlens rolle forblir derimot lite diskutert, selv om Hermanson til dels trekker inn Knud Lavard i sin diskusjon.⁷ Derimot er det, i likhet med den norske situasjonen, ingen diskusjon rundt hvorvidt Knuds politiske rolle kom som følge av hans posisjon som jarl, eller om den kun var et resultat av hans personlige egenskaper.

Sverige skiller seg som nevnt ut fra sine naboland, og innenfor svensk forskning er det stor enighet rundt jarlens aktive rolle i landets statsutvikling. I nyere tid har Philip Line også foretatt en relativt grundig analyse av svenske jarler og deres politiske rolle i Sverige.⁸ Det blir derfor naturlig å bygge mye av kapittelet om Sverige på Lines forskning, samtidig som jeg tilfører nye aspekter ved å sammenligne de svenske jarlens situasjon med funnene i de øvrige landene.

På grunn av Orknøyenes rolle som jarledømme gjennom hele middelalderen, har det også her forekommet flere refleksjoner rundt jarlens politiske rolle, særlig i forbindelse med relasjoner til Skottland og Norge.⁹ Det har derimot forekommet lite drøfting rundt hvorfor orknøyjarlene hadde denne politiske rollen, og det har heller ikke blitt foretatt noen sammenligning av deres stilling i forhold til andre skandinaviske områder.

Fokuset på Skandinavia som område har i det hele vært lite utforsket blant middelalderforskere. Sverre Bagge har påpekt at ”De [historikerne] skriver for det meste om sitt eget lands historie og fører denne historien tilbake til vikingtiden, uten å reflektere så mye over hvordan og hvorfor Skandinavia ble inndelt i akkurat tre riker”.¹⁰ Jeg tror årsaken til denne tendensen skyldes at landene og områdene som var og er en del av disse på et tidlig tidspunkt skilte seg fra hverandre på en såpass tydelig måte at det er vanskelig å finne noen holdepunkter som kunne antyd noe annet. Jeg tror de resultater jeg kommer fram til i

⁶ Hermanson, Lars. *Släkt, vänner och makt: En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Göteborg, 2000, s. 207

⁷ Hermanson, 2000, s. 115-119

⁸ Line, 2007, s. 175-190

⁹ Crawford, Barbara. ”The Northern Half of the Northern Earldoms’s Lordship: A Comparison of Orkney and Shetland.” I *Rex Insularum. The King of Norway and His ‘Skattlands’ as a Political System c. 1260-c. 1450*. (Red. Steinar Imsen) Bergen, 2014, s. 143-161; Thomson, William P. L. *The New History of Orkney*. Edinburg, 2008, s. 56-147

¹⁰ Bagge, Sverre. ”Skandinavisk statsdannelse”. I *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen*. (Red. Sverre Bagge et al.) 2012, s. 9

oppgaven vil belyse denne forskjellen, og jeg mener at jarleembetet er en god måte å gjøre dette på, ettersom de er nært tilknyttet kongen og dermed utsatt for umiddelbar påvirkning fra de utviklingene som forekommer i perioden.

Kilder

Etttersom det finnes lite eksisterende litteratur rundt jarlenes politiske rolle i denne perioden, vil store deler av denne oppgaven basere seg på funn i ulike kilder. Jeg har i hovedsak benyttet meg av sagalitteratur, men jeg har også benyttet meg av kongekrøniker og enkelte lover.

Fortidssagaer

Termen fortidssagaer referer til sagalitteratur som ble nedskrevet 2-300 år etter at hendelsene i sagaen fant sted.¹¹ De tidlige delene av Heimskringla, Orknøyingenes saga og Knytlinga saga kan defineres som fortidssagaer. Det meste av den kildekritiske debatten har fokusert på fortidssagaene, da det har vært vanskelig å vurdere deres kildeverdi som beretning.¹² Jeg vil gå nærmere inn på hovedtrekk ved denne debatten, samt mine egne holdninger til bruken av fortidssagene, senere i innledningen.

Informasjonen om jarler i Snorres Kongesagaer er et viktig bidrag til denne oppgaven. Verket ble skrevet av den islandske høvdingen, skalden og sagaforfatteren Snorre Sturlasson, omkring 1230.¹³ I hovedsak har jeg benyttet meg av sagaene etter Olav den helliges tid, men noe informasjon vil også bli hentet fra tidligere sagaer. I denne oppgaven har jeg benyttet meg av Kjeld-Willy Hansen, John Larsen og Dyre Vaas språklig bearbeidelse av Gustav Storms oversettelse fra 1899.¹⁴

Orknøyingenes saga omhandler jarlene på Orknøyene fra en fjern urtid da Norge ble funnet, og fram til Jón Haraldsson jarl, som døde i 1231. Sagaen forutsetter at Jón Haraldsson fortsatt

¹¹ Helle, Knut. "Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken". I *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: Kjelder og tradisjoner. Innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige Norske Videnskabers Selskab 13 – 14 oktober 2000*. (Red. Jan Ragnar Hagland og Steinar Supphellen) Trondheim, 2001, s. 15

¹² Helle, 2001, s. 16

¹³ Wærdahl, Randi. Snorre Sturlasson. I Norsk biografisk leksikon. Lest 31.01.2016. nbl.snl.no/Snorre_Sturlason

¹⁴ Sturluson, Snorre. *Norges kongesagaer*. Bind 1-2. (Oversatt av Gustav Storm, 1899) Språklig bearbeidet av Kjeld-Willy Hansen, John Larsen og Dyre Vaa, Oslo, 1995

lever når den avsluttes, men nevner broren Davids død, i 1214. Det kan derfor antas at sagaen er forfattet en gang mellom 1214 og 1231.¹⁵ Det er usikkert hvem som har forfattet Orknøyingenes saga, men den bærer preg av å ha blitt forfattet av en islending.¹⁶ I denne oppgaven benyttes Anne Holtsmarks oversettelse fra 1970.¹⁷

I likhet med Heimskringla er Knytlinga saga en kongesaga, men den er mye mindre omfattende enn førstnevnte. Den tar for seg danske konger og omhandler tiden mellom 800 til 1187, fra Harald Blåtann til Knut Valdemarsson. Forfatteren av sagaen er islandsk og den ble antagelig nedskrevet en gang mellom 1260 og 1270.¹⁸ I denne oppgaven benyttes Carl Christians Rafns oversettelse fra 1829.¹⁹

Samtidssagaer

Sagaer som omhandler hendelser i forfatterens samtid, eller som bygger på samtidige skriftlige eller muntlige beretninger, kalles samtidssagaer.²⁰ I tillegg til at de senere delene av de overnevnte sagaene kan betegnes som samtidssagaer, er også Sverres saga, Håkon Håkonssons saga og Baglersagaene ansett som samtidssagaer.

Sverres saga og Håkon Håkonssons saga er på mange måter talerør for Sverre-ættens politiske program, og selv om de er nedskrevet i nær tid til de faktiske hendelsesløpene må de sies å inneholde fargede skildringer av kongenes historie.²¹ Knut Helle har påpekt at disse sagaene inneholder preg av propaganda, mens Sverre Bagge på sin side har argumentert for at Sverres saga ikke er like preget av propaganda som tidligere forskere har hevdet.²² I denne oppgaven benyttes Gustav Storm og Alexander Bugges oversettelse av Sverres saga fra 1914, samt Alexander Bugges oversettelse av Håkon Håkonssons saga fra samme år.²³

¹⁵ Holtsmark, Anne. "Forord". *I Orknøyingenes saga*, Oslo, 1970, s. 7

¹⁶ Holtsmark, 1970, s. 7

¹⁷ *Orknøyingenes saga* (Oversatt av Anne Holtsmark), Oslo, 1970

¹⁸ Jónsson, Finnur. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. København, 1923

Hentet fra [http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2 - Knytlingasaga](http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2_-_Knytlingasaga) (lest 24.03.17)

¹⁹ *Knytlinga saga* (Oversatt av Carl Christian Rafn), København, 1829

²⁰ Helle, 1964, s. 3; Helle, 2001, s. 15

²¹ Helle, 1964, s. 3

²² Helle, 1964, s. 3; Bagge, Sverre. "Ideology and Propaganda in Sverris saga". *Arkiv för nordisk filologi* 108 (1993), s. 11-12, 11.05.2017 <http://hdl.handle.net/1956/643>

²³ *Sverres saga*. (Oversatt av Gustav Storm og Alexander Bugge), Kristiania, 1914; *Håkon Håkonssons saga* (Oversatt av Alexander Bugge), Kristiania, 1914

Baglerssagaene dekker tidsrommet mellom Sverres død og fram til Håkon Håkonsson ble valgt til konge. Baglerssagaene finnes i to versjoner, en kort og eldre versjon, og en lengre og nyere versjon. Begge versjonene kan sies å være samtidssagaer. Den eldre versjonen avslutter sin beretning etter forliket i Kvitingsøy i 1208, og ble antagelig nedskrevet kort tid etter dette.²⁴ Den nyere versjonen har antagelig blitt skrevet ned en gang mellom 1217 og 1230.²⁵ I denne oppgaven benytter jeg meg av den lengre og nyere versjonen, oversatt av Alexander Bugge i 1914.²⁶

Kongekrøniker

I tillegg til Knytlinga saga, er den danske kongekrøniken Gesta Danorum en viktig kilde til enkelte av de danske jarlene. Krøniken omhandler Danmarks historie fra en fordums oldtid og fram til seieren over venderne i 1185. Den ble skrevet av den danske middelalderforfatteren Saxo Grammaticus, på bestilling fra erkebiskop Absalon, hvilket vil si at verket må ha blitt påbegynt før Absalons død i 1201.²⁷ Verket ble antagelig avsluttet en gang etter 1208. Oversettelsen som brukes i denne oppgaven er av Peter Zeeberg fra 2005.²⁸

Fra Sverige har Erikskrønikan også blitt benyttet. Den forteller om tiden fra Erik Erikssons regjeringstid, og ble antagelig nedskrevet på 1320-tallet.²⁹ Oversettelsen som benyttes i denne oppgaven er av Svend-Bertil Jansson fra 2003.³⁰

Lover

I tillegg til sagalitteraturen og kongekrøniken har lovsamlingen Hirdskråen blitt benyttet. Hirdskråen ble antageligvis til en gang mellom 1273 og 1277, altså under Magnus Lagabøtes styre, men enkelte deler kan stamme fra Sverres tid.³¹ Den tidligste delen av Hirdloven ble

²⁴ Jónsson, Finnur. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. København, 1923. Hentet fra http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2_-_B%C3%B6glungas%C3%B6gur (lest 24.03.17)

²⁵ Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 1923

²⁶ *Haakon, Guttorm og Inges saga* (Oversatt av Alexander Bugge), Kristiania, 1914

²⁷ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, Bind 1. (Oversatt av Peter Zeeberg), København, 2005, s. 31-32

²⁸ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, Bind 1. (Oversatt av Peter Zeeberg), København, 2005

²⁹ Erikskrønikan (Red. Svend-Bertil Jansson), Stockholm, 2003, s. 10

³⁰ Erikskrønikan (Red. Svend-Bertil Jansson), Stockholm, 2003

³¹ Imsen, Steinar. "Innledning". I *Hirdloven til Norges konge og hans håndgange menn: Etter AM 322 fol.* (Oversatt av Steinar Imsen) Oslo, 2000, s. 24

antagelig skrevet ned i begynnelsen av 1300-tallet, av en forfatter som holdt til i Oslo-området.³² Hirdskråen var etter all sannsynlighet et internt verk for kongen og hans håndgangne menn, og kan ”betraktes både som en forfatnings- og en forvaltningskodeks for det norske rikskongedømmet og en vedtektsamling for den norske politiske eliten, med andre ord adelen, i høymiddelalderen”.³³ I denne oppgaven har jeg benyttet Steinar Imsens oversettelse fra 2000.³⁴

Kildekritikk

Som nevnt har debatten om kildene har ofte dreid seg om troverdigheten til de kildene som kategoriseres som fortidssagaer, ettersom spennet mellom når de fant sted og ble skrevet ned er såpass stort. I løpet av de nesten 250 årene debatten har pågått, er det ingen som har egentlig forkastet fortidssagaene totalt som berettende kilder om middelalderens samfunn. Det har likevel vært varierende grad av hva man anser som troverdige deler av kildene og ikke.

Den mest kildekritiske historikeren i nyere tid kan sies å være Claus Krag. Krag har ført et kildekritisk syn som kan minne om Lauritz Weibull og Halvdan Koht.³⁵ De to sistnevnte førte et relativt radikalt kildekritisk syn i henholdsvis Sverige og Norge på starten av 1900-tallet. Weibull på sin side var ikke fremmed for å kalle kongesagaene for historiske romaner og han mente de på det meste kunne vise til veldig grove linjer i historien.³⁶ Koht var av den oppfatning at kongesagaene ”bærer merke av selve den tidsalder de er blitt til i”.³⁷ Denne oppfatningen har påvirket sagaforskningen helt fram til nyere tid og har i senere tid blitt kalt tendens av blant annet Knute Helle. Men de mer radikale synspunktene til Weibull og Koht fant altså veien til Claus Krag og hans utgivelser på slutten av 1900-tallet.

Et så kildekritisk syn er derimot ikke vanlig blant dagens historikere, som fører en mindre kritisk holdning til kildene. De aller seneste årene har kildekritikkdebatten blitt preget av sosialantropologiske holdninger, spesielt representert av Sverre Bagge og Jón Viðar Sigurðsson. Gjennom sine verker mener disse to at fortidssagaene kan brukes til å forklare et

³² Imsen, 2000, s. 9

³³ Imsen, 2000, s. 30-31

³⁴ *Hirdloven til Norges konge og hans håndgange menn: Etter AM 322 fol.* (Oversatt av Steinar Imsen) Oslo, 2000

³⁵ Helle, 2001, s. 29

³⁶ Helle, 2001, s.19

³⁷ Helle, 2001, s. 20

mer generelt syn på samfunnsstrukturen i perioden som beskrives, snarere enn som en kilde til faktiske hendelser.³⁸

Bruk av kildene

I arbeidet med denne oppgaven har kildene i stor grad blitt brukt som beretninger. Dette kan være en problematisk bruksmetode, særlig i forbindelse med bruken av fortidssagaene. Som nevnt tidligere kan det store spennet i tid mellom de faktiske hendelsene og nedskrivelsene av sagaene ha ført til at informasjon har blitt endret, glemt eller lagt til i årenes løp. Det må derfor stilles spørsmål ved kildenes troverdighet. Likevel stiller jeg meg bak Bagges og Sigurdssons holdninger om at fortidssagaene kan brukes som et middel til å tegne de lange linjene i middelalderens samfunnsstruktur.

Målet med denne oppgaven er ikke å undersøke forholdene rundt den enkelte jarl, men å kartlegge jarlene som en gruppe. Ved å foreta komparasjoner av jarlene både innenfor de enkelte områdene og på tvers av områder og kilder vil det være mulig å kunne gi en oversikt av gruppen som helhet. Komparasjoner av beretningene om jarlene og deres egenskaper og samfunnsposisjon vil derfor kunne gi en oversikt over gruppen som helhet. Ved å bruke ulike typer kilder fra de skandinaviske landene og Orknøyene og å foreta komparative undersøkelser av funnene i disse vil jeg kunne drøfte hvorvidt det er mulig å snakke om et skandinavisk fellesskap i middelalderen eller ikke.

Den endelige konklusjonen vil også kunne påvirke troverdigheten til kildene. Dersom konklusjonen tilsier at det finnes et skandinavisk fellesskap vil dette så fall ha kommet fram av det de ulike kildene beretter, og kildenes rolle som troverdig beretning om samfunnsstrukturene vil dermed forsterkes. Skulle konklusjonen dermed tilsi det motsatte, må det også stilles spørsmål ved kildenes troverdighet, i alle fall i et skandinavisk perspektiv, om ikke også innenfor de enkelte områder.

Struktur og inndeling

Opgavens struktur er delt opp i ett kapittel for hvert av områdene som behandles i oppgaven med den respektive rekkefølgen Orknøyene, Norge, Sverige og Danmark. Årsaken til at oppgaven starter med kapittelet om Orknøyene, skyldes at kildematerialet, samt øyenes lange

³⁸ Helle, 2001, s. 33-35

historie som jarledømme utgjør et godt utgangspunkt for de videre drøftingene og sammenligningene i oppgaven.

Tidsperioden som behandles vil variere ut fra når jarlene var aktive i de respektive områdene. Det bør også nevnes at begrepet Skandinavia i denne oppgaven ikke sikter til de moderne skandinaviske områdene, men til de områdene som ble omfattet av middelalderens grenser for Norge, Sverige, Danmark. I denne oppgaven referer begrepet ”Skandinavia” også til Orknøyene.

Orknøyene

Orknøyene fungerte som et jarledømme både før og etter tidsperioden denne oppgaven tar for seg, og i årene mellom 1000 – 1231 styrte det til sammen 18 jarler over øyene. Flere av disse jarlene er beskrevet på utfyllende vis i sagalitteraturen, og ved å starte oppgaven med Orknøyene vil jeg kunne danne et godt utgangspunkt for den videre diskusjonen i oppgaven.

Årstall	Navn
991 - 1014	Sigurd Lodvesson
1014 - 1015	Sumarlide
1014 - 1030	Bruse
1014 - 1020	Einar Rangmunn
1020 - 1064	Torfinn
1037 - 1045	Ragnvald Bursesson
1064 - 1098	Pål Torfinnsson
1064 - 1098	Erlend Torfinnsson
1098 - 1103	<i>Sigurd Jorsalfare</i> ³⁹
1103 - 1123	Håkon Pålsson
1108 - 1117	Magnus Erlendsson
1122 - 1127	Harald Håkonsson
1122 - 1137	Pål
1136 - 1158	Ragnvald Kale Kolsson
1134 - 1206	Harald Maddadsson
1151 - 1154	Erlend
1191 - 1194	Harald unge
1206 - 1214	David Haraldsson
1206 - 1231	Jon Haraldsson

Tabell 1. Liste over jarler på Orknøyene, ca. 1000 – 1231.

I det følgende vil jeg drøfte hva som kjennetegnet jarlens maktposisjon i jarledømmet, og hva dette kan si om deres samfunnsposisjon. Deretter tar jeg for meg analysen av de egenskapene og beskrivelsene som er tilknyttet jarlene, samtidig som jeg drøfter hvilken betydning dette kan ha hatt for deres politiske rolle på øyene.

Jarlens maktposisjon

Ordet *makt* er vanskelig å definere, ettersom det kan forstås på ulike måter og dekker flere begrep og fenomener.⁴⁰ I denne oppgaven vil begrepet makt forstås som noe man har over

³⁹ Sigurd Jorsalfare nevnes for ordens skyld, da han ble satt til å styre øyene i en periode, men han vil ikke inkluderes i analysen, da det ikke er eksplisitt nevnt at han styrte øyene som jarl. *Orknøyingenes saga*. Oversatt av Anne Holtmark. Oslo Aschehoug, 1970, kap. 39

⁴⁰ Hernes, Gudmund. *Makt og avmakt*. Universitetsforlaget, 1978, s. 15

andre, og som noe som brukes, enten direkte eller indirekte for å påvirke andre til å gjøre slik man ønsker.

Tolkingen av ordet makt som noe man har over andre kommer fra det sosiologen Gudmund Hernes har omtalt som *maktens forbindelsesaspektet*.⁴¹ Fokuset på makt som noe man har over andre har også blitt påpekt av blant annet Carl J. Friedrich, Robert A. Dahl og Max Weber.⁴² I tillegg til å ha makt over andre, både direkte og indirekte, er makt noe man også utøver. *Maktutøvelse* er en bevisst handling, og slik Hernes beskriver det, vil ikke en aktør satse ”sine ressurser likt over alt, men setter dem inn på de områder som betyr mest for ham og der innsatsen vil ha størst virkning”.⁴³

Å drøfte jarlenes maktområde og deres samfunnsposisjon er viktig for å danne et bilde av den stillingen de innehadde i middelaldersamfunnet, samt hvordan dette påvirket deres politiske rolle.

Maktområde

I følge sagalitteraturen ble jarlens makt og den legitime bruken av denne innenfor et bestemt område tildelt ham av en konge. I orknøyjarlenes tilfelle var dette den norske kongen, ettersom Orknøyene og Shetland i følge Orknøyingenenes saga hadde blitt annektert av Harald Hårfagre i tiden etter han var blitt konge i Norge.⁴⁴ Harald ga begge øyområdene til vennen Ragnvald Mørejarl, som bot for at Ragnvalds sønn hadde falt i et slag for kongen. Ragnvald ga deretter begge landene til sin bror Sigurd, som fikk jarlsnavn av kong Harald, og dette ble starten på en lang rekke jarler på Orknøyene og Shetland.⁴⁵ At det var Harald som ga Orknøyene til Ragnvald har blitt utfordret av historikeren Barbara E. Crawford, som mener det er større sannsynlighet for at medlemmene i Møreslekten var mer selvstendige i annekteringen av Orknøyene.⁴⁶ Uansett om jarlene på Orknøyene fikk sine områder som en gave fra kongen, eller om annekteringen av dem var et resultat av selvstendig pågang, kunne deres maktområder bestå av hele landområder og øygrupper, men det finnes også eksempler på at en jarl innehadde mindre maktområder.

⁴¹ Hernes, 1978, s. 3-4

⁴² Hernes, 1978, s. 203

⁴³ Hernes, 1978, s. 4

⁴⁴ Orknøyingenenes saga, kap. 4

⁴⁵ Orknøyingenenes saga, kap. 4

⁴⁶ Crawford, 2014, 144-145

Orknøyene hadde ved flere anledninger to eller tre jarler av gangen, noe som var normen snarere enn unntaket, og i disse tilfellene måtte jarlene dele øyene mellom seg, inn i mindre maktområder. I slike situasjoner måtte jarlene enes om hvor store områder hver skulle inneha, noe som i følge sagaen ikke alltid var like enkelt. Det finnes flere eksempler der jarler havnet i konflikt med hverandre etter at de ikke ble enige om hvor store områder hver skulle ha. Dette skjedde blant annet da Torfinn Sigurdsson forsøkte å kreve arven sin etter faren Sigurd. Torfinns halvbrødre, Sumarlide, Bruse og Einar, var alle blitt jarler over Orknøyene da faren døde, og da Sumarlide også døde, gjorde Torfinn krav på sin farsarv og den tredjedelen Sumarlide hadde hatt.⁴⁷ Det ville ikke Einar ha noe av, spesielt ettersom Torfinn allerede var jarl over de skotske områdene Katanes og Suderøyene, og det oppsto konflikter mellom Torfinn og Einar flere ganger, både før og etter Torfinn var satt som jarl på Orknøyene.⁴⁸

Det er tydelig at størrelsen på maktområder jarlene innehadde var av betydning. Einars holdning til at Torfinn allerede var jarl over skotske områder er et eksempel på dette. Større fysiske maktområder betydde også større tilgang på ressurser, venner, skatt og krigere. I en situasjon der det var flere menn som innehadde den samme tittelen, ville den med størst maktområde antagelig være ansett for å være mektigere enn de andre. Dette må igjen ha hatt betydning for den politiske rollen hver av dem kunne spille. Makt og maktutøvelse var et viktig politisk middel i middelalderen, og størrelsen på makten den enkelte kunne utøve var også av betydning for rollen han spilte. Balansen mellom dem som i utgangspunktet var likemenn ble forskjøvet, noe som må ha vært utslagsgivende for deres samfunnsposisjon.

Samfunnsposisjon

Dersom Crawford's teori om at Møreslekten i stor grad var selvstendige i annekteringen av Orknøyene stemmer, vil dette også kunne forklare hvorfor Orknøyene på 1000- og 1100-tallet nærmest var et selvstendig norrønt fyrstedømme. Denne selvstendigheten førte til at jarlen var den øverste lederen for samfunnet på øyene, til tross for at Orknøyene teknisk sett var underlagt norsk kontroll under hele middelalderen.⁴⁹ Sagalitteraturen forteller at det ved flere anledninger forekom kontakt mellom de norske kongene og orknøyjarlene, men den daglige styringen av øyene var underlagt jarlen, noe som også tydeliggjøres ved at størrelsen på

⁴⁷ Orknøyingenes saga, kap. 15

⁴⁸ Orknøyingenes saga, kap. 15 og 16

⁴⁹ Hirdskræen, s 81 i fotnote 18

maktområdet han innehadde var av betydning. Dersom kongen mer eller mindre kontrollerte øyene, ville det ikke ha hatt noen særlig betydning hvilke områder jarlene faktisk hadde. Derimot er det tydelig fra forrige avsnitt at dette var viktig, og jarlenes posisjon på øyene må derfor sies å ha vært selvstendig.

Et eksempel på denne selvstendige råderetten sees blant annet i Orknøyingenes saga, da jarlen Ragnvald Kale Kolsson inngikk en avtale med bøndene på øya om ekstra skattlegging slik at de kunne ferdigstille Magnuskirken.⁵⁰ Det finnes ingen spor i de samtidige kildene som bekrefter at den norske kongen samlet skatter fra orknøyjarlene, og det kan derfor antas at skattene jarlen innkrevde gikk direkte til ham, og ikke til kongen.⁵¹ Før 1200-tallet er det også sannsynlig at kongen kun sporadisk krevde inn tributter og lensavgifter fra jarlene.⁵²

Det var kun i konflikter mellom jarlene at kongen til tider måtte innta en aktiv rolle i konfliktløsningen. Dette tyder på at i saker som angikk jarlene personlig, og inndelingen av deres maktområde var de ikke å regne som øverste leder. Her var det fortsatt kongen som sto øverst og hadde større innflytelse på jarlene enn de selv hadde på hverandre. Et eksempel på dette er nok en konflikt der Torfinn Sigurdsson var innblandet. Da Einar Sigurdsson var død fortsatte konflikten om hvor store landområder jarlene skulle ha, og Bruse tok over hans del av øyene og dermed satt med to tredjedeler mot Torfinns ene tredjedel.⁵³ Torfinn ville at de skulle ha halve riket hver, men dette gikk ikke Bruse med på. Begge jarlene dro etter tur til kong Olav i Norge og kongen inngikk avtaler med begge om at han skulle gi dem områdene i len, og at de hver skulle ha en tredjedel av øyene. Den siste tredjedelen tok kongen for seg selv.⁵⁴ Det har blitt påpekt at kildene ikke gir noe klart svar på hvor store landskyldige eiendommer kongen hadde på Orknøyene.⁵⁵ Årsaken til dette kan skyldes at kongen ikke hadde noen faste områder som var hans, men heller tok kontroll over områder jarlene ikke kunne enes om. Dette kan også være en av årsakene til at kongen hadde uregelmessig inntekt av tributter og lensavgifter på 1000- og 1100-tallet. Eksempelet over viser at jarlenes samfunnsposisjon var underlagt kongens, til tross for at de i stor grad hadde råderett over sine

⁵⁰ Orknøyingenes saga, kap. 76

⁵¹ Grohse, Ian Peter. *Orknøyene og Norgesveldet: Økonomisk eller politisk avhengighet?* I Heimen, Bind 51, nr. 4, 2014, s. 314

⁵² Grohse, 2014, s. 314

⁵³ Orknøyingenes saga, kap. 17

⁵⁴ Orknøyingenes saga, kap. 19

⁵⁵ Grohse, 2014, s. 311

egne områder. Kongen hadde makt nok til å ta øyene i odel, uten at det førte til konflikt med jarlene. Jarlens frie maktposisjon var derfor begrenset til de daglige avgjørelsene i jarledømmet, og større beslutninger var underlagt kongens bestemmelser.

Den hovedsakelige frie råderetten Orknøyjarlene hadde over sitt jarledømme ble kraftigere innskrenket og kontrollert av norske konger fra 1200-tallet. Dette skyldtes hovedsakelig at jarlen Harald Maddadsson hadde støttet et opprør mot den norske kongen Sverre Sigurdsson på slutten av 1100-tallet.⁵⁶ Etter opprøret var slått ned ble det inngått et forlik i 1195 mellom jarlen og kongen, som blant annet gikk ut på at Orknøyjarlen måtte avstå Shetland med skatter og avgifter, norske systemenn ble satt på øya og den norske kongen fikk halve sakøren av Orknøyene.⁵⁷

Konklusjon

Det er liten tvil om at jarlens maktområde og størrelsen på denne var av betydning for den samfunnsposisjonen han hadde overfor innbyggerne i området. Jo større området var, jo større var også jarlens makt og hans politiske innflytelse. Samtidig er det lite i kildene som antyder at jarlens politiske makt var sterkere enn kongens makt, og kongen hadde anledning til å gripe inn i jarlenes anliggender dersom det var behov for dette.

Den selvstendigheten orknøyjarlene på 1000- og 1100-tallet innehadde gjør at en må stille spørsmål rundt den faktiske rollen jarlene hadde på øyene. Deres selvstendige innsamling av skatter og avgifter, den forholdsvis fraværende kontrollen fra andre makter og den muligheten de hadde til å inngå forlik med andre konger uten innblanding fra andre, er handlinger som i stor grad var forbeholdt en konge. Likevel var jarlene på Orknøyene underlagt norsk kontroll, og denne kontrollen ble enda sterkere på slutten av 1100-tallet. Hva var årsaken til at jarlene på Orknøyene innehadde den samfunnsposisjonen de hadde, når deres praktiske handlinger tyder på at de i realiteten var konger? I de følgende underkapitlene vil jeg forsøke å svare på dette spørsmålet, ved å drøfte jarlenes ættebakgrunn og deres egenskaper.

⁵⁶ Hirdskråen, s. 81

⁵⁷ Hirdskråen, s. 81

Ættebakgrunn

Som tidligere nevnt var det etterkommerne av Ragnvald Mørejarl som styrte Orknøyene som jarler. I følge Orknøyingenes saga stammet Ragnvald Mørejarl fra en sagnomsust "sjøkonge" som het Gor, som kontrollerte øyene.⁵⁸ Hvilke øyer det er snakk om nevner ikke sagaen, men det kan antas at det er snakk om øyer vest for Norge. Gor hadde en bror som het Nor, og han kontrollerte innlandet i Norge, og da sønnene hans tok over ble de så mange at riket ble delt inn i mindre fylker.⁵⁹ Ragnvald Mørejarl var i følge sagaen etterkommer av en småkonge, og retten til å styre var dermed medfødt.

Å nedstamme fra en slekt med visse rettigheter var et sterkt argument for at man kunne herske.⁶⁰ I Norge var kongeslektens nedstamminger fra Ynglingeætten, en gammel sagnomsust kongeætt, et viktig argument for at de var berettiget til å herske over Norge. Hvorvidt det var riktig at kongene var nedstammet fra disse slektene var heller ikke viktig, det som var viktig var at andre trodde det var sant. At deres nedstamminger nevnes i sagalitteraturen må sees som et forsøk fra sagaforfatternes side på å legitimere den retten kongene og jarlene hadde til å herske over sine respektive områder. Samtidig kan det tenkes at sagaforfatterne har fått denne ideen fra muntlige beretninger, noe som kan tyde på at det i tidligere tider eksisterte en idé om at konger og jarler nedstammet fra fordums stormannsslekter. At orknøyjarlene nedstammet fra en sjøkonge som hadde hersket over øyer må sees som et forsøk på å legitimere i større grad at Gors etterkommere hadde rett til å styre over Orknøyene.

At jarlene på Orknøyene ble ansett som jarler, og ikke konger, kan skyldes at de småkongene som nedstammet fra Gor og Nor, ble nedkjempet eller underkastet makten sin villig til etterkommerne av den mer høytstående kongeslekten til Ynglingene. Sagaforfatteren har i så fall forsøkt å legitimere orknøyjarlenes rett til å herske over øyene, samtidig som han gir rom for at den norske kongen var overordnet jarlenes makt. Dette støtter i så fall teorien til historikeren William P. L. Thomson, som mener det finnes tydelige spor av propaganda i favør av den norske kongens overordnethet i Orknøyingenes saga.⁶¹

⁵⁸ Orknøyingenes saga, kap. 3

⁵⁹ Orknøyingenes saga, kap. 2

⁶⁰ Sigurðsson, Jón Viðar. *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo. 1999, s. 94

⁶¹ Thomson, 2008, s. 27-28

Giftemål

Ekteskapsinngåelser var et viktig politisk middel i middelalderen, da det var en naturlig måte å inngå allianser mellom to familier.⁶² I Orknøyningenes saga er det derimot lite som tyder på at jarlene inngikk giftemålsallianser av betydelig karakter. Det nevnes ytterst få mødre eller døtre i sagalitteraturen, noe som tyder på at jarlene ikke giftet seg med kongsdøtre og inngikk allianser på denne måten. Kvinner i sagalitteraturen nevnes som regel kun hvis de er kongsmødre eller kongsdøtre.⁶³ Noen av de få mødre som nevnes er Gunnhild og Margaret, mødre til henholdsvis jarlene Ragnvald Kale Kolsson og Harald Maddadsson. Det må antas at disse nevnes på grunn av hvem de er mødre til, da de to var noen av de mest omtalte og betydningsfulle jarlene på øyene.

Utover dette nevnes det få kvinner i sagaen, og det er ingenting som tyder på at jarlene bedrev en særlig ekteskapspolitikk rettet mot kongefamiliene, verken i øst eller vest. En årsak til dette kan ha vært at jarlene ikke ønsket å forskyve den balansen de hadde mellom den norske og den skotske kongen. Ved å inngå giftemålsallianser med den ene eller den andre kunne jarlene komme på kanten med den ene parten, og dermed var han utsatt konflikt. Samtidig førte denne politikken til at jarlene ikke hadde mulighet til å fremheve sin egen posisjon, ettersom de i hovedsak giftet seg med mindre betydningsfulle kvinner rent politisk sett.

Konklusjon

Det er mye som tyder på at orknøyjarlenes ættebakgrunn gjorde dem berettiget til å herske, men samtidig var ikke deres posisjon sterkere enn kongenes. Denne formen for ”medfødt underlegenhet” var antageligvis av betydning i det politiske spillet i middelalderen, og den påvirket samfunnsposisjonen og relasjonene mellom sterke slekter. Dette kombinert med orknøyjarlenes på mange måter svak alliansebyggende ekteskapspolitikk forårsaket at jarlene ikke bygget opp sitt eget maktpotensiale, og på den måten forble i den maktposisjonen de hadde blitt tildelt av kongen.

Ytre egenskaper

Som nevnt innledningsvis i oppgaven tar analysen av jarlenes ytre egenskaper for seg de beskrivelsene som går på fysiske trekk. Av de totalt 18 jarlene inkludert i denne analysen, er omtrent halvparten beskrevet med det som kan kategoriseres som ytre egenskaper. Alle er

⁶² Sigurðsson, Jón Viðar. 1999, s. 83-84

⁶³ Sigurðsson, Jón Viðar. 1999, s. 120

beskrevet med positive egenskaper, to er beskrevet med nøytrale egenskaper og to er beskrevet med negative egenskaper. Ettersom mange av beskrivelsene i de ulike kategoriene er av samme betydning, men med ulik vektlegging, vil beskrivelsene drøftes ut fra ordene som brukes og ikke ut fra de enkelte kategoriene.

	Positive	Nøytrale	Negative
Torfinn (1020-1064) ⁶⁴	Stor og sterk, større og sterkere enn folk flest	Svarthåret, skarpskårne trekk, stor nese og buskete bryn	Stygg
Ragnvald Brusesson (1037-1045) ⁶⁵	Stor og sterk, uvanlig vakker, stort hår gult som silke, større og sterkere enn de fleste, meget vakker		
Pål Torfinnsson (1064-1098) ⁶⁶	Stor og vakker		
Erlend Torfinnsson (1064-1098) ⁶⁷	Stor og vakker		
Håkon Pålsson (1103-1123) ⁶⁸	Stor og sterk		
Magnus Erlendsson (1108-1117) ⁶⁹	Stor av vekst, mandig og åpen å se til		
Ragnvald Kale Kolsson (1136-1158) ⁷⁰	kjekk, velskapt og vakre hender og føtter	Middels høy, lysebrunt hår,	
Harald Maddadsson (1134-1206) ⁷¹	Storvoksen og sterk, større av vekst og sterkere enn de fleste		ikke vakker

Tabell 2. Oversikt over ytre egenskaper.

Styrke og størrelse

De beskrivelsene som går igjen blant de ytre egenskapene er fysisk størrelse og styrke, særlig innenfor positive egenskaper, men også i noen grad innenfor nøytrale egenskaper. Forskning

⁶⁴ Orknøyingenes saga, kap. 13, 20

⁶⁵ Orknøyingenes saga, kap. 19, 21

⁶⁶ Orknøyingenes saga, kap. 31

⁶⁷ Orknøyingenes saga, kap. 31

⁶⁸ Orknøyingenes saga, kap. 34

⁶⁹ Orknøyingenes saga, kap. 45

⁷⁰ Orknøyingenes saga, kap. 58

⁷¹ Orknøyingenes saga, kap. 85, 105

som er foretatt de senere årene antyder at vennsælhet, gavmildhet og et ønske om fred var mer tilstedeværende i de nordiske middelaldersamfunnene enn tidligere antatt. Det betyr ikke at fysisk styrke ikke var uten betydning på samme tid, og denne egenskapen var viktig av flere årsaker.

For det første handlet det om å forsvare sine egne områder fra angrep utenfra, og av og til også innenfra. I Orknøyingenes saga er det flere eksempler på væpnede kamper mellom to jarler og deres følgesmenn. Dette skjedde blant annet mellom Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson, som begge var jarler på Orknøyene på slutten av 1030-tallet, og som havnet i væpnet konflikt med hverandre da de ikke ble enige om hvor store deler av Orknøyene hver av dem skulle råde over.⁷² Feider og uoverensstemmelser var ikke uvanlig i middelalderen, og historikeren William Ian Miller har poengtert at feider var en av hovedarenaene for kampen om makt og dominans i middelalderen.⁷³ Det kan diskuteres om konflikten mellom Torfinn og Ragnvald kan kategoriseres som en feide, ettersom konflikten eskalerte raskt og inkluderte store mobiliseringer på begge sider, men Millers poeng gjør seg fortsatt gjeldende. Konflikten var en arena for kampen om makt og dominans, og styrke og størrelse var av betydning for begge parter. For det andre var fysisk styrke viktig når man herjet i andre områder. I den perioden Torfinn og Ragnvald styrte Orknøyene dro de også på hørtokt til England, og da var fysisk styrke en viktig forutsetning for å lykkes, både for jarlenes egen del og hæren som fulgte dem.⁷⁴ At en leder hadde fysisk styrke må ha vært viktig, selv om det kanskje ikke var helt nødvendig, for at en gruppe skulle ha lit til sin leder. Var han stor og sterk var det også sannsynlig at han var dugelig i kamp.

Idealet om at styrke og størrelse var av betydning for en leder er tydelig gjennom store deler av Orknøyingenes saga, og det er spesielt interessant at den siste som er beskrevet på denne måten er Harald Madaddsson, som var den siste jarlen til å styre øyene før Norge fikk sterkere kontroll. Det er mulig idealet om styrke og størrelse gjorde seg spesielt gjeldende i den perioden Orknøyene var relativt selvstendige, hvilket igjen tyder på at det var en større selvstendighet for øyenes vedkommende på 1000- og 1100-tallet.

Spesifikke karaktertrekk

⁷² Orknøyingenes saga, kap. 25 og 26

⁷³ Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking*. Chicago, 1990, s. 181

⁷⁴ Orknøyingenes saga kap. 24

Blant de ytre egenskapene er enkelte av jarlene beskrevet med spesifikke karaktertrekk, som går på deres utseende i form av hårfarge, ansiktstrekk og hender og føtter. Jarlene som omtales med slike spesifikke karakteristikk er Torfinn Sigurdsson, Ragnvald Brusesson, Ragnvald Kale Kolsson og til en viss grad Magnus Erlendsson, og at forfatterne av sagaen skulle hatt kunnskap om fysiske trekk ved noen av disse er høyst usannsynlig. Det er tydelig at det ikke var alle jarler forunt å bli beskrevet på denne måten, og beskrivelsene er slående like de beskrivelsene som forekommer av de norske kongene i Snorres Sturlasons *Kongesagaer*.⁷⁵ Alle disse fire jarlene var av betydning for Orknøyene, både politisk og religiøst, og antagelig er det heller ingen tilfeldighet at nettopp disse jarlene blir beskrevet på en slik spesifikk måte.

Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson var jarler på Orknøyene samtidig, på slutten av 1030-tallet. De regjerte sammen i nesten 15 år og begge hadde betydning for øyenes utvikling. Torfinn var sønn av Sigurd Lodvesson og datteren til den skotske kongen Melcolm, og i tillegg til å være jarl over Orknøyene var han også jarl over Katanes og Suderøyene.⁷⁶ På grunn av sin tilknytning til skottekongen hadde Torfinn mye makt, i tillegg til at han også hadde kontakt med de norske kongene Olav, Magnus og Harald. I følge sagaen klarte han i løpet av sin levetid å legge under seg ni jarledømmer i Skottland, alle Suderøyene og store deler av Irland, og det er antagelig ikke uten grunn at sagaen beskriver Torfinn som den mektigste av alle Orknøyjarlene.⁷⁷ Beskrivelsene av Torfinn forsterker inntrykket av ham som en mektig mann, som hadde kontroll over alle sine områder, til tross for at de var mange og spredt. Torfinns politiske forbindelser med andre kongedømmer og hans evne til å kontrollere store områder må ha hatt betydning for styre av både Orknøyene og de andre områdene han regjerte, og nettopp derfor må det ha vært viktig for sagaforfatterne å få fram nettopp dette aspektet ved ham som karakter.

Ragnvald Brusesson på sin side var nevø av Torfinn på farssiden, og de to var både vennskapelige mot hverandre, men også fiendtlige mot hverandre. Ragnvalds spesielle stilling i Orknøyingenenes saga og hovedårsaken til at han beskrives som han gjør kan antagelig skyldes

⁷⁵ For eksempler, se Olav den helliges saga kap. 3, Harald Hardrådes saga kap. 99 og Olav Kyrres saga kap. 1

⁷⁶ Orknøyingenenes saga kap. 13

⁷⁷ Orknøyingenenes saga kap. 32

at han var fostersønn av Olav den hellige.⁷⁸ Sagalitteraturen om Olav den hellige viser tendenser til kristologiske undertoner, samtidig som den fremhever Olavs politiske og religiøse betydning for Norge.⁷⁹ Forestillingene om den hellige Olav var stadig aktuelle på 1200-tallet og det er derfor naturlig at Orknøyingenes sagaforfatter kan ha blitt påvirket av dette da han beskrev Ragnvald Brusesson. Beskrivelsene av Ragnvald og Olav bærer også preg av å ligne hverandre: I likhet med Ragnvald er Olav beskrevet som lyshåret og sagaen påpeker hans styrke og kraftige bygning.⁸⁰ Denne likheten kan tyde på at forfatterne har ønsket å skape en sterkere kobling mellom de to personene og det har derfor vært nødvendig å fokusere på karakteristiske beskrivelser av Ragnvald. I tillegg var Ragnvald Brusesson navneopphavet til den kommende jarlen Ragnvald Kale Kolsson, så det er mulig sagaforfatterne har ønsket å framheve begge disse jarlene for å forsterke det bildet de ønsket å framstille av de to.

Magnus ”den hellige” Erlendsson var sønn av orknøyjarlen Erlend Torfinnsson og i likhet med Olav den hellige var Magnus av særlig religiøs betydning, og i sagaen fokuseres det spesielt på hans tiltro til Gud og at han led martyrdøden.⁸¹ I motsetning til de tre andre jarlene med karakteristiske ytre trekk er ikke beskrivelsene av Magnus veldig utfyllende, men ordvalget ”åpen å se til” er en diffus beskrivelse, som kan romme mange betydninger. Rent politisk var han antagelig ikke av stor betydning for øyene, men den viktige religiøse rollen han spilte for sagaforfatterens samtid er tydelig i de delene som omhandler Magnus Erlendsson. Sagaforfatteren har til og med lagt inn en liten del som kun omhandler Magnus Erlendssons jærtegn og som ikke bidrar til den narrative fortellingen om utviklingen på Orknøyene.⁸² Årsaken til at Magnus Erlendsson tillegges mange utdypende beskrivelser, særlig innenfor kategorien indre egenskaper, skyldes høyst sannsynlig hans rolle som helgen og religiøst symbol, snarere enn hans betydning som jarl.

Den siste av jarlene som utmerker seg med utdypende karakteristiske beskrivelser er Ragnvald Kale Kolsson. Hans navn var opprinnelig Kale Kolsson, men tilnavnet Ragnvald, etter orknøyjarlen Ragnvald Brusesson, fikk han av Sigurd Jorsalfare da han ble utnevnt til

⁷⁸ Orknøyingenes saga kap. 19

⁷⁹ Steinsland, Gro. *Den hellige kongen*. Oslo, 2000, s. 159

⁸⁰ Olav den helliges saga, kap. 3

⁸¹ Orknøyingenes saga, kap. 50

⁸² Orknøyingenes saga, kap. 57

jarl over Orknøyene ”for Gunnhild, Kales mor, sa at han hadde vært den dugeligste av alle jarler på Orknøyene, og det navnet mente hun ville bringe lykke”.⁸³ Om navnet Ragnvald brakte med seg lykke eller ikke skal være usagt, men det er ingen tvil om at Ragnvald var av betydning for utviklingen på Orknøyene. Som tidligere nevnt reiste han Magnuskirken til minn om sin morbror, Magnus Erlendsson. Ragnvald var også venn med Harald Gille, han dro på Jorsalferd med Erling Skakke og han utnevnte Harald Maddadsson til å være jarl over Orknøyene samtidig som Ragnvald selv.⁸⁴ Sagaen setter fokus på både den politiske og den religiøse siden ved Ragnvald og trekker fram de mange positive trekk ved jarlen, særlig av hans indre egenskaper. Den mest oppsiktsvekkende beskrivelsen av Ragnvalds ytre er at han skal ha hatt ”vakre hender og føtter”. Beskrivelser av spesifikke kroppsdeler er noe som normal kun forekommer hos konger, blant annet er Olav den hellige beskrevet med gode og kvasse øyne, Harald Hardråde hadde vakre og store hender og føtter og Olav Kyrre hadde velformede lemmer.⁸⁵ Det er uvanlig at andre enn kongene beskrives på denne måten, og beskrivelsene av Ragnvald kan dermed tolkes dithen at sagaforfatterne ønsket å måle Ragnvald opp mot norske konger. Ragnvald, i likhet med de andre jarlene hvis beskrivelser ligner veldig de til norske sagakonger, blir dermed å oppfatte som noe mer enn jarler.

Konklusjon

De overnevnte spesifikke karaktertrekkene gjør at det igjen må stilles spørsmål om hvorfor enkelte av disse jarlene på mange måter hadde de samme karakteristikene som kongene?

Hovedårsaken skyldes antagelig en ideologisk framstilling av de jarlene som hadde størst betydning for Orknøyenes utvikling, både politisk og religiøst. Antagelig var de fire overnevnte jarlene betydningsfulle både for sin egen samtid, men også for sagaforfatterens tid. Det er derfor ikke unaturlig at forfatteren har ønsket å tilegne dem så mange karakteristikk som mulig. De utdypende ytre beskrivelsene gjør det nærliggende å anta at sagaforfatteren anså disse fire som noe mer enn jarler, ettersom de ytre egenskapene bærer likhetstrekk med de som finnes i beskrivelsen av norske konger i Kongesagaene. Det er ikke dermed sikkert at de i praksis var konger, men at sagaforfatteren ønsket å framstille dem som om de var det. Som nevnt i innledningen er det ikke uvanlig at kilder inneholder tendenser fra tiden de ble nedskrevet, noe som også kan påvirke framstillingene i sagaene. Samtidig er det

⁸³ Orknøyingenes saga, kap. 61

⁸⁴ Orknøyingenes saga, kap. 62, 77 og 86

⁸⁵ Olav den helliges saga kap 3, Harald Hardrådes saga kap 99 og Olav Kyrres saga kap 1

ikke dermed sagt at det helhetlige bildet i sagaen ikke kan brukes til å tolke de lange linjene. Selv om noen av beskrivelser av enkelte jarler ikke kan sies å være representative for gruppen som helhet, betyr ikke det at ikke de gjentakende beskrivelsene er reelle. Dette vil også bli tydeligere i delen om indre egenskaper.

Indre egenskaper

Hovedsakelig har alle de 18 analyserte jarlene blitt beskrevet med indre egenskaper, med unntak av noen få. I likhet med funnene i ytre egenskaper er det lagt stor vekt på det som kan beskrives som positive egenskaper, mens de nøytrale og negative egenskapene er langt mindre i antall.

	Positive	Nøytrale	Negative
Sumarlide (1014-1015) ⁸⁶		Mest lik Bruse i sinnelag	
Bruse (1014-1030) ⁸⁷	Stillferdig og rolig, talte godt og vennsæl	Smålåten	
Einar Rangmunn (1014-1020) ⁸⁸	Mektig, en stor kriger		Strid, pågående, meget hovmodig
Torfinn (1020-1064) ⁸⁹	hadde oftest seier, dristig i kamp, hadde pågangsmot og en storkar, den mektigste av alle Orknøyjarler	Hadde store krav	Var stridig og grisk etter gode og ære
Ragnvald Brusesson (1037-1045) ⁹⁰	Meget dyktig, godt vett, vakker fremtreden så dyktig at det ikke fantes hans make den mest vennsæle og dannede av orknøyjarlene		
Pål Torfinnsson (1064-1098) ⁹¹	Klok og sindig		
Erlend Torfinnsson (1064-1098) ⁹²	Klok og sindig Riktig vennsæl		

⁸⁶ Orknøyingenenes saga, kap. 13

⁸⁷ Orknøyingenenes saga, kap. 13

⁸⁸ Orknøyingenenes saga, kap. 13

⁸⁹ Orknøyingenenes saga, kap. 13, 20, 32

⁹⁰ Orknøyingenenes saga, kap. 19, 21, 30

⁹¹ Orknøyingenenes saga, kap. 31

⁹² Orknøyingenenes saga, kap. 31, 37

Håkon Pålsson (1103-1123) ⁹³	God styresmann og vennesæl		En villstyring
Magnus Erlendsson (1108-1117) ⁹⁴	Meget vennesæl Hadde gode seder, var seiersæl i kamp, klok og veltalende, myndig, gavmild på gods, storslått, gav gode råd, vennlig mot alle, blid og god i samtale hard og nådeløs mot ransmenn og vikinger, en utmerket mann		
Harald Håkonsson (1122-1127) ⁹⁵		"slettmælt"	
Pål (1122-1137) ⁹⁶	vennesæl svært vennesæl, vennlig, gavmild på gods gav gaver med begge hendene	Grei, fåmælt, lite krigersk	
Ragnvald Kale Kolsson (1136- 1158) ⁹⁷	Mer dugelig enn de flest andre, førte seg dannet, vennesæl, svær til kar, vennesæl, gavmild gild, hjelpsom, morsom, rik, tapper, hjelpsom, gavmild, godmodig og trofast, god skald		
Harald Maddadsson (1134-1206) ⁹⁸	vettug		
Erlend (1151-1154) ⁹⁹	lovende, gavmild på gods og rådsnar, dyktig på mange måter, blid og uvanlig vennesæl		

Tabell 3. Oversikt over indre egenskaper.

⁹³ Orknøyingenes saga, kap. 35, 52

⁹⁴ Orknøyingenes saga, kap. 44, 45

⁹⁵ Orknøyingenes saga, kap. 53

⁹⁶ Orknøyingenes saga, kap. 53, 56, 67

⁹⁷ Orknøyingenes saga, kap. 60, 73, 82, 85, 87, 88, 104

⁹⁸ Orknøyingenes saga, kap. 85

⁹⁹ Orknøyingenes saga, kap. 92

Beskrivelsene av de indre egenskapene er mange og utfyllende og flere av dem er veldig personspekifikke og kan derfor ikke antas å være representative for hele jarlegruppen. I analysen av de indre egenskapene vil jeg derfor konsentrere meg om de beskrivelsene som går igjen hos flere av jarlene, og som ikke nødvendigvis ble tillagt jarlene av sagaforfatterne i et forsøk på å fremheve dem framfor andre. De mest gjentakende beskrivelsene er rettet mot jarlenes evner til *vennesælhet*, *gavmildhet* og *klokskap*, samt deres evner som *krigere*.

Krigheren

Egenskaper som beskriver jarlenes evne i kamp, er særlig tilstedeværende i den første halvdel av 1000-tallet, og frafallet av disse beskrivelsene hos senere jarler tyder på et skifte i håndteringen av de politiske utfordringene på øyene.

Under den første halvdel av 1000-tallet var områdene rundt Orknøyene preget av hærtokt og herjinger, både fra orknøyjarlene selv og fra nordmenn og dansker.¹⁰⁰ I tillegg var øyene preget av indre og ytre konflikter, der de indre stod mellom Sigurd Lodvessons sønner, samt mellom Torfinn Sigurdsson og Ragnvald Brusesson, og de ytre var preget av Torfinns kamp om områdene utenfor Orknøyene.¹⁰¹ Det var dermed et stadig nærværende behov for jarlene i denne perioden å være gode krigere, både for å kunne beskytte sine egne områder, men også for å kunne ekspandere sin makt ytterligere. Det er for øvrig interessant at de jarlene med krigerske egenskaper også er de som er beskrevet med negative egenskaper. Ettersom de negativ beskrivelser kun forekommer hos to av jarlene på 1000-tallet er det vanskelig å fastslå om dette var faktiske egenskaper de innehadde, eller om de har blitt tillagt dem av sagaforfatteren. Dersom det siste er riktig, vil beskrivelsene kunne tolkes som at de krigerske egenskapene ikke lenger var ettertraktet på 1200-tallet, og at forfatteren ønsket å fremheve dette.

Utover 1100-tallet skjedde det derimot et skifte, der kriger og konflikter ble mindre voldsomme og politiske forbindelser og ferdigheter ble mer avgjørende.¹⁰² Dette er særlig tydelig under Ragnvald Kale Kolsson, som i motsetning til Torfinn ikke styrte øyene på

¹⁰⁰ Orknøyingenenes saga, kap. 13 og 19

¹⁰¹ Orknøyingenenes saga, kap. 20

¹⁰² Thomson, 2008. s. 101

bakgrunn av militærmakt, men ved hjelp av sine politiske egenskaper.¹⁰³ Det er ikke dermed sagt at Orknøyene var uten konflikter i denne perioden, og Ragnvald må ofte løse konflikter som oppstår på øyene. Derimot er de mindre voldsomme enn tidligere, og Ragnvald løser dem ofte ved at partene inngår forlik og vennskap. Blant annet fikk han gjennom et forlik mellom Svein Åsleivsson og Torbjørn klerk, som var havnet i en feide med hverandre etter at Svein hadde hevnet drapet på sin far, Olav.¹⁰⁴ Ragnvald inngikk selv et forlik og vennskap med Svein Åsleivsson, etter at førstnevnte hadde flyktet fra jarlen, etter å ha hjulpet en mann ved navn Margad, som hadde drept bonden Roald og noen flere.¹⁰⁵ Skifte fra den krigerske jarlen til den politiske jarlen er også tydelig ved at egenskapene som omtaler dem fokuserer på vennsælhet og gavmildhet.

Vennsælhet

Vennskap var et viktig element i Skandinavias middelalder, da det var *”båndet som knyttet samfunnet sammen”*.¹⁰⁶ Gjennom vennskapsbånd kunne samfunnsledere få støtte fra bønder og andre stormenn, mens særlig bøndene kunne få beskyttelse og vern fra høvdingen.¹⁰⁷ For de lederne som kontrollerte større geografiske områder, slik som jarlene på Orknøyene, var det viktigste vennskapet det de hadde med andre stormenn, eller de mest innflytelsesrike bøndene.¹⁰⁸ Således var også vennsælhet, evnen til å inngå vennskap og ikke minst opprettholde dem, en viktig egenskap for middelaldermenneskene.

Jón Viðar Sigurðsson har argumentert for at vennskapet, i alle fall slik det utspilte seg på Island, var viktigst for bøndene, fordi de var avhengige av den beskyttelsen høvdingen kunne gi dem.¹⁰⁹ Jeg mener vennskapsbåndene på Orknøyene, og muligens også i andre områder, var viktigst for jarlene, og andre personer som fungerte som samfunnsledere. Spesielt gjelder dette for samfunn der bøndene og andre stormenn hadde flere ledere å velge mellom, som for eksempel på Orknøyene. Det faktum at det ofte var flere jarler som styrte øyene samtidig, må ha gjort det særdeles viktig for dem å inngå vennskap med bønder og stormenn for å kunne

¹⁰³ Thomson, 2008, s. 101

¹⁰⁴ Orknøyingenes saga, kap. 80

¹⁰⁵ Orknøyingenes saga, kap. 82 og 83

¹⁰⁶ Sigurðsson, Jón Viðar. *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og Island ca. 900-1300*. Oslo, 2010, s. 21

¹⁰⁷ Sigurðsson, 2001, s. 31

¹⁰⁸ Sigurðsson, 2010, s. 31

¹⁰⁹ Sigurðsson, 2010, s. 36

opprettholde sitt maktgrunnlag. Dersom jarlene ikke evnet å være vennsæle stod de også i fare for at støttespillerne heller ville inngå vennskap med en annen jarl, og på den måten forskyve maktforholdet mellom jarlene. Det er derfor sannsynlig at vennsælhet var en viktig egenskap for alle jarler, fordi den var medvirkende til at de kunne opprettholde eget maktgrunnlag.

Vennsælhet må også ha vært viktig for at jarlene skulle kunne opprettholde fred seg imellom. I sagaen finnes det flere eksempler på vennskap mellom jarler når to eller flere styrte øyene sammen. Vennskap mellom to jarler var viktig for at det skulle være fred innad på øyene, og en av jarlenes viktigste oppgaver som beskytter for høvdinger og bønder var å opprettholde fred innad i sine maktområder.¹¹⁰ Blant annet var Torfinn Sigurdsson venn med sin halvbror Bruse i flere år, og senere med sistnevntes sønn, Ragnvald. Torfinn og Ragnvald Brusesson var venner i mange år, og i løpet av denne perioden verget de Orknøyene sammen ved flere anledninger.

Vennskapets betydning er tydelig gjennom hele Orknøyingenenes saga og det legges flere ganger vekt på de gangene vennskap ble opprettet eller gikk i stykker. At det var viktig for en jarl å være vennsæl og å ha venner rundt er tydelig, ettersom dette påvirket hans posisjon som jarl. Det er dermed nærliggende å anta at vennsælhet var noe som var en viktig egenskap for alle jarler, uansett hvilken betydning de hadde for den politiske og religiøse utviklingen i sine områder.

Gavmildhet

En egenskap som på mange måter må sees i sammenheng med vennsælhet, var evnen til å være gavmild. Middelalderens vennskap kunne ikke opprettes uten videre, og det var vanlig at partene utvekslet gaver, både for å opprette og opprettholde vennskapet.¹¹¹ Det er derfor ikke overraskende at også beskrivelsen gavmild går igjen blant mange av orknøyjarlene.

Gaver kunne være mye forskjellig, blant annet våpen og klær, og det finnes flere eksempler på gaveutveksling i Orknøyingenenes saga. Blant annet fortelles det at Magnus den hellige ga store gaver til høvdinger og andre mektige menn, Ragnvald Kale Kolsson ga et gullvirket

¹¹⁰ Sigurdsson, 2010, s. 32

¹¹¹ Sigurdsson, 2010, s. 27

spyd til skalden Ármóð på et julegilde, og Harald Maddadsson ga en skarlagens skjorte og kappe til Svein Ásleivsson og tilbød ham samtidig ubrytelig vennskap.¹¹² Gaveutvekslinger var viktige virkemidler for å inngå vennskap, men det var også viktig å fortsette gaveutveksling etter vennskapet var inngått for å opprettholde vennskapet. Dersom en høvding eller jarl sluttet å gi gaver ville også vennskapet opphøre og dermed forsvant støtten fra den andre parten.¹¹³

En annen måte å opprettholde vennskap på var å arrangere gjestebud og gilder, noe som også forekommer ved flere anledninger i Orknøyingenes saga. Pål jarl holdt et gjestebud for sine høvdinger etter han hadde slått Ragnvald Kale Kolsson i et slag og Ragnvald jarl holdt et stort julegilde en stund etter han hadde tatt kontrollen over Orknøyene.¹¹⁴ Gjestebed og gilder var en arena for å opprettholde vennskap, ved hjelp av god mat og drikke og gaveutvekslinger. De kunne også brukes som en arena for å skape fred mellom jarler. I sagaen fortelles det også om et julegilde der både Pål jarl og Harald jarl hadde gildet sammen, i et forsøk på å føre de to brødrene tettere sammen.¹¹⁵

Gavmildhet var en viktig forutsetning for opprettelsen og vedlikeholdet av vennskap, og at en jarl hadde gavmilde egenskaper var viktig for at han skulle kunne beholde sin posisjon på øya. Det var ofte mer enn én jarl som kjempet om makten på Orknøyene i løpet av hele denne perioden som dekkes her og i disse situasjonene var det kritisk for jarlene å ha venner rundt seg for at de skulle kunne beholde sin maktposisjon. Gavmildhet må derfor sees som en viktig egenskap for alle jarler, da den var avgjørende for å opprettholde jarlens maktgrunnlag.

Klokskap

I tillegg til at vennskap og gavmildhet var viktige egenskaper, er også klokskap en gjenganger i beskrivelsene av jarlene. Klokskap var viktig, fordi en klok person visste hvordan man burde oppføre seg, og han kunne vurdere hva som var riktig å gjøre i enhver situasjon.¹¹⁶ En tendens, selv om det på ingen måte er en regel, hos de jarlene som beskrives som kloke eller vettuge er at de som regel styrte Orknøyene i forholdsvis lange perioder. Blant disse jarlene er

¹¹² Orknøyingenes saga, kap. 45, 85 og 99

¹¹³ Sigurðsson, 2010, s. 28

¹¹⁴ Orknøyingenes saga, kap. 85

¹¹⁵ Orknøyingenes saga, kap. 55

¹¹⁶ Sigurðsson, 2010, s. 24

det særlig Pål og Erlend Torfinnsson og Harald Maddadsson som utpeker seg. Det finnes selvfølgelig også eksempler på jarler som er beskrevet som kloke, men som ikke styrte øyene særlig lenge. Her er det særlig Magnus Erlendsson som utpeker seg, men beskrivelsene av ham må for det meste tolkes ut fra rollen han spilte i sagaforfatterens samtid, slik jeg diskuterte tidligere i kapittelet.

Konklusjon

Beskrivelsene av jarlenes indre egenskaper reflekterer de politiske endringene Orknøyene gikk igjennom i perioden. Behovet for en krigersk jarl var større på 1000-tallet, da øyene var utsatt for angrep utenfra, i tillegg til at jarlene selv ønsket å ekspandere sine maktområder. Da disse forholdene stabiliserte seg utover 1100-tallet, forsvant også behovet for den krigerske jarlen til fordel for den vennsæle og gavmilde jarlen. Denne endringen tyder også på at jarlenes egenskaper endret seg i takt med de politiske forholdene på øyene. Etter hvert som deres maktgrunnlag ble mer stødig, oppstod det også nye behov for hvordan jarlene skulle beholde sin makt. Ved å gjøre seg venn med flere stormenn og bønder økte også sjansen for at deres maktgrunnlag ble opprettholdt og støttet av andre.

Samtidig er det tydelig at egenskaper som vennsælhet var viktig allerede fra 1000-tallet, og den konstante tilstedeværelsen av egenskapen gjør det nærliggende å tro at dette ikke bare var et produkt av sagaforfatterens idealer fra 1200-tallet. I tillegg kan det faktum at egenskapene endrer seg i takt med faktisk politiske forhold på øyene tolkes som at dette ikke bare er produkter av et ideal. Jarlene framstilles som tilpasningsdyktige ledere, der vennskap og gavmildhet er av størst betydning for at deres maktposisjon opprettholdes. Samtidig bør han være en god kriger dersom forholdene rundt ham gjør dette nødvendig.

Andre egenskaper

Den siste kategorien som ble benyttet for å analysere jarlenes egenskaper var kategorien annet, som består av de beskrivelsene som er vanskelig å kategorisere som ytre eller indre egenskaper. Det var ikke mange beskrivelser som havnet i kategorien annet, men den mest gjentagende beskrivelsen var ordet ”høvding”.

	Annet
Sigurd Lodvesson (991-1014) ¹¹⁷	Stor høvding
Torfinn (1020-1064) ¹¹⁸	Stor høvding
Magnus Erlendsson (1108-1117) ¹¹⁹	Høvding Den hellige
Pål (1122-1137) ¹²⁰	Høvding
Ragnvald Kale Kolsson (1136-1158) ¹²¹	Høvding, kunne mange idretter "den hellige"
Harald Maddadsson (1134-1206) ¹²²	en stor høvding
Erlend (1151-1154) ¹²³	Høvding
Harald unge (1191-1194) ¹²⁴	hellig

Tabell 4. Oversikt over andre beskrivelser.

Høvdingen

I følge Beate Svenningsen var en høvding en person som hadde ”herredømme over noe eller noen”.¹²⁵ På sett og vis kan dermed alle jarler sies å ha vært høvdinger, ettersom de alle hadde herredømme over et område og til dels innbyggerne innenfor dette området. Likevel er ikke alle jarler beskrevet som høvdinger, hvilket tilsier at det må ligge noe mer bak denne beskrivelsen.

¹¹⁷ Orknøyingenes saga, kap. 11

¹¹⁸ Orknøyingenes saga, kap. 11

¹¹⁹ Orknøyingenes saga, kap. 46, 68

¹²⁰ Orknøyingenes saga, kap. 65

¹²¹ Orknøyingenes saga, kap. 76, 104, 201

¹²² Orknøyingenes saga, kap. 105

¹²³ Orknøyingenes saga, kap. 92

¹²⁴ Orknøyingenes saga, kap. 109

¹²⁵ Svenningsen, Beate. *Gamle frasagn om høvdinger. En studie av høvdingbegrepet i sentrale kilder om Norge 1160-1280*. Oslo, 2002, s. 75

Ordet ”høvding” rommer mange forskjellige egenskaper, og personer som blir beskrevet som høvding kunne være *svært vakre, store, sterke, kloke, sindige, rolige, vennsæle, ordhage, veltalende og store idrettsmenn*.¹²⁶ De jarlene som er beskrevet som høvding er derfor menn som har herredømme over et område, men de er også innehavere av flere gode egenskaper som gjør dem mer egnet til å beskytte sine områder, ta veloverveide beslutninger og til å inngå vennskap.

Selv om begrepet høvding innebærer mange gode egenskaper var det ikke nødvendig for en person å inneha alle disse egenskapene for å bli kalt høvding. Derimot var det slik at jo flere egenskaper han hadde, jo større var sjansen for at han ble kalt en stor høvding.¹²⁷ Eksempelvis blir Magnus Erlendsson kun omtalt som en vennsæl høvding, til tross for at han innehadde mange flere egenskaper som teoretisk sett skulle tilsi at han var en stor høvding. Ragnvald Kale Kolsson på sin side innehadde også mange positive egenskaper i likhet med mange høvding, men heller ikke han ble omtalt som noe mer enn høvding. Til slutt er det Harald Maddadsson, som sammenlignet med de to andre har få beskrivelser knyttet til seg. Likevel blir han omtalt som en stor høvding. Det er derfor vanskelig å fastslå hvorfor noen jarler får høvdingtittelen og andre ikke. Svenningsen har også påpekt at høvdingstermen er fleksibel og at den har endret betydning med tiden.¹²⁸

Konklusjon

Til tross for at høvdingtittelen er vanskelig å definere, er det tydelig at den var et viktig moment ved jarlene i hele perioden. Det faktum at den er brukt ved flere anledninger gjennom hele perioden gjør det sannsynlig at den var en faktisk egenskap jarlene ble ansett for å ha, og den var dermed ikke bare et produkt av sagaforfatterens idealbilde.

Som beskrivelse rommer ordet ”høvding” mange egenskaper, og selv om jarlene nødvendigvis ikke innehadde alle disse egenskapene, forsterkes oppfattelsen av dem som mektige menn med evne til å opprettholde sin maktposisjon ytterlige. Tittelen åpner også for at jarlene kunne være dyktige krigere, vennsæle og gavmilde, selv om de ikke eksplisitt er beskrevet slik.

¹²⁶ Svenningsen, 2002, s. 89

¹²⁷ Svenningsen, 2002, s. 90

¹²⁸ Svenningsen, 2002, s. 98

Konklusjon

Fra starten av 1000-tallet og fram mot slutten av 1200-tallet var Orknøyene preget av å være kontrollert av forholdsvis selvstendige jarler, hvis maktgrunnlag var basert både på deres ættebakgrunn og deres egenskaper. Det er lite som taler for at deres rolle som jarl ble definert av hvor store områder de kontrollerte, ettersom dette stadig varierte og endret seg. Likevel er det sannsynlig at deres maktposisjon og evne til påvirkning av samfunnet var avhengig av størrelsen på maktområdet de kontrollerte.

Orknøyjarlenes ættebakgrunn og deres rolle i annekteringen av øyene må sies å ha vært avgjørende for at Ragnvald Mørejarls etterkommere fungerte som jarler på Orknøyene. Hvorvidt historien om at de nedstammet fra fordums konger er sann bør betviles, men den forsterker teorien om at det eksisterte en herskerideologi på 1200-tallet. Det var sagaforfatterens oppfattelse at orknøyjarlene var født til å herske over øyene, og deres selvstendige rolle forsterkes ytterligere. Samtidig er det tydelig fra sagalitteraturen at den norske kongen hadde en viss kontroll over jarlene, hvilket han også gav uttrykk for ved enkelte anledninger. Norges kontroll over øyene ble ytterligere forsterket etter Harald Madaddsons mislykkede opprør mot kong Sverre. I tillegg til ættebakgrunnen må også jarlenes egenskaper ha vært avgjørende for at de klarte å opprettholde sine maktområder, særlig i de periodene de havnet i konflikter med andre jarler og andre kongemakter.

På grunn av den selvstendige politiske rollen orknøyjarlene førte i denne perioden, er det lite som taler for at de kan betegnes som kongens høyre hånd. Det er alt for liten direkte kontakt mellom de to partene til at jarlene ha vært direkte underlagt kongens makt. Samtidig må de ha vært avhengige av kongen, da det er tydelig i kildene at kongen hadde en viss makt over orknøyjarlene. Likevel hadde nok ikke kongen den fulle kontrollen over orknøyjarlene før etter Harald Madaddsons opprør mot kong Sverre i 1196, og orknøyjarlene kan på ingen måte anses som kongens høyre hånd i tiden forut for dette.

Norge

I Norge var situasjonen rundt jarlenes posisjon svært annerledes fra Orknøyene. For det første var det langt færre jarler i Norge, kun ti ble utnevnt i perioden 1000 – 1300, og i tillegg hadde landet en nesten hundre år lang periode uten at kongene utnevnte jarler. Ut fra kildene er det også tydelig at forholdet mellom kongene og jarlene ofte var turbulent.

Konge (regjeringstid)	Jarl
Magnus den gode (1035-1047/Danmark 1042-1047)	Svein Estridsen
Harald Hardråde (1046-1066)	Orm
	Håkon Ivarsson
Håkon Herdebrei (1159-1162)	Sigurd av Røir
Sverre Sigurdsson (1177-1202)	Eirik
	Filip
Guttorm Sigurdsson (1204)	Håkon Galen
Inge Bårdsson (1204-1217)	
Håkon Håkonsson (1217-1263)	Skule Bårdsson
	Junker Knut
Eirik Magnusson (1280-1299)	Erkebiskop Jørund
Håkon Magnusson (1299-1319)	

Tabell 1. Liste over norske jarler, ca. 1000 – 1300.

Formålet med dette kapittelet er å drøfte årsakene til det turbulente forholdet, og hvorfor Norge gikk inn i en lang periode uten jarler. Resultatet av disse drøftingene vil kunne kaste lys hvordan jarlene påvirket det politiske bildet i Norge innenfor denne perioden. Drøftelsene vil bygge på analyser av jarlenes egenskaper og samfunnsposisjon, og jeg vil trekke fram enkelte case-studier for å belyse drøftelsene grundigere.

I tillegg til de overnevnte jarlene var Norge i den første delen av 1000-tallet preget av ladejarlenes tilstedeværelse. Ladejarlene har ikke blitt inkludert i listen ovenfor, da deres posisjon i landet er vanskelig å kategorisere. Likevel er det viktig å inkludere disse jarlene i

oppgaven, og før jeg tar fatt på jarlene i listen ovenfor vil jeg først drøfte enkelte medlemmer av ladejarlene, og hvordan de kan ha påvirket jarlenes posisjon i Norge.

Ladejarlene

I denne oppgaven er det de siste ladejarlene, Eirik Håkonsson og Svein Håkonsson, og Eiriks sønn Håkon, som vil bli diskutert, da deres regjeringstid utspant seg på begynnelsen av 1000-tallet. Ladejarlene stammet opprinnelig fra den håløyske jarleslekten, og fra midten av 800-tallet og fram til begynnelsen av 1000-tallet var de av stor betydning for det politiske spillet i Norge.¹²⁹

Ladejarlenes ættebakgrunn var antagelig en viktig faktor for den posisjonen de innehadde i Norge. I følge Ynglingesagaen kunne den mektige stormannsfamilien i Trøndelag føre sin slekt tilbake til Sæming, som var sønn av Odin og Skade.¹³⁰ Som nevnt i kapittelet om Orknøyene var slektskap til herskende slekter grunnlag for retten til å styre i middelalderen, og det var det påståtte slektskapet med de gamle gudene som var årsaken til at både ladejarlene og Harald Hårfagres ætt kunne påberope seg retten til å være jarler og konger i Norge.¹³¹ Til tross for at begge slektene mente å nedstamme fra de gamle gudene er det kun Harald Hårfagres ætt som blir omtalt som konger i sagalitteraturen, mens ladejarlene kun blir omtalt som jarler. Årsaken til dette kan antagelig skyldes at det var ladejarlene som tapte kampen om rikssamlingen, noe som førte til at Snorre og andre sagaforfattere ønsket å fremheve Hårfagreættens posisjon framfor andres.¹³²

Det kan se ut som om ladejarlene mistet noe av sin mektige posisjon da Håkon den mektige Ladejarl døde i 995, ettersom Eirik, Svein og Håkon Eiriksson styrte Norge på vegne av utenlandske konger. Likevel er det flere punkter i sagalitteraturen som antyder at de tre i praksis var konger.

Konger eller jarler?

At ladejarlene i realiteten var konger i Norge kommer særlig fram i Olav Tryggvassons saga i tiden før og etter slaget på Svolder. Før slaget begynner blir det forklart at Svend Tveskjegg, Olav Svenske og Eirik ladejarl har blitt enige om at de hver skulle få en tredjedel av Norge

¹²⁹ Holmsen, Andreas. *Norges historie fra de eldste tider til 1660*. Oslo, 1960, s. 136

¹³⁰ Ynglingesagaen. kap. 8

¹³¹ Sigurðsson, 1999, s. 94 – 95

¹³² Sigurðsson, 1999, s. 68

dersom de tok livet av Olav Tryggvasson.¹³³ Her blir Eirik med andre ord regnet som likeverdig de to som er omtalt som konger, og det er aldri snakk om at han skal få sin tredjedel som et jarledømme. Selv om en jarl var en av kongens nærmeste menn ville han neppe ha like stor krav som kongen når det gjaldt deling av landområder. Eksempelet med avtalen mellom de tre tyder derfor på at Eirik i realiteten var å regne som konge. Dette inntrykket forsterkes etter de tre har vunnet slaget og Olav Tryggvasson har falt. I følge sagaen fikk Eirik ladejarl fire fylker i Trondheim, Helgeland og Namdalen, Fjordene og Fjaler, Sogn og Hordaland og Rogaland og Agder fra nord til Lindesnes, men han fikk også Raumarike og Hedemarken i len av den danske kongen.¹³⁴ Rent teoretisk virker det dermed som om Eirik fungerte både som konge i sine egne områder og som jarl på den danske kongens vegne i hans områder. Rent praktisk betød det antagelig at Eirik var konge i alle områdene, til tross for at han omtales som jarl. At Eirik skulle vært konge i Trøndelagsområdet stemmer også med konklusjonene til nyere forskning, som mener ladejarlene i praksis var å regne for konger i Trøndelag- og Hålogalandsområdet, mens Hårfagreätten regjerte vestlandsområdene.¹³⁵

Det er vanskelig å fastslå hvorvidt ladejarlene ble omtalt med tittelen jarl eller konge i sin egen samtid. Det er mulig Snorre og andre sagaforfattere har benyttet tittelen jarl for å tydeliggjøre at ladejarlene var underlegne Hårfagreätten, da deres fokus var på seierherrene i historien.¹³⁶ Men dersom de ble omtalt som jarler, er det mye som tyder på at tittelen kun var en formalitet uten praktisk betydning for deres vedkommende. Olav Svenske ga sine områder i Norge til Eiriks bror, Svein, og det blir forklart at ” dette rige overgav kong Olav til jarl Sven på samme vilkår, som skattekonger eller jarler før hadde haft af overkonger”¹³⁷. Den samme ordlyden, med vekt på *skattkonge*, ble brukt da Eirik ble utnevnt til jarl i Norge for første gang.¹³⁸ Og da Eirik dro til England for å bli jarl i Northumberland var det han, og ikke den danske kongen, som ga stillingen videre til Håkon. Ladejarlene hadde dermed en egen råderett, som til dels kan minne om den selvstendigheten som rådde på Orknøyene. Det er derfor mer sannsynlig at ladejarlene i denne perioden var konger eller eventuelt skattkonger enn jarler. Så kan det også diskuteres hva som egentlig skiller en skattkonge fra en jarl. I

¹³³ Olav Tryggvassons saga, kap, 101

¹³⁴ Olav Tryggvassons saga, kap. 113

¹³⁵ Sigurðsson, 1999, s. 68

¹³⁶ Sigurðsson, 1999, s. 68

¹³⁷ Olav Tryggvassons saga, kap. 113

¹³⁸ Olav Tryggvassons saga, kap. 20

praksis var de begge underlagt en overkonge som de betalte skatter til, mot at de fikk større områder i len av kongen. I så fall tyder dette på at tittelen en mann innehadde i praksis ikke var avgjørende for hans maktposisjon.

Egenskaper

Til tross for at den praktiske delen av ladejarlenes posisjon i Norge antyder at de var konger, er det lite ved beskrivelsene av dem som antyder det samme. I motsetning til de fleste orknøyjarlene er de tre ladejarlene beskrevet i svært liten grad. Ettersom det er ytterst få beskrivelser, og fordi de i hovedsak kan kategoriseres som positive, har jeg derfor valgt å inkludere en tabell som kun gir uttrykk for ytre og indre egenskaper, samt andre egenskaper.

	Ytre egenskaper	Indre egenskaper	Annet
Eirik Håkonsson ¹³⁹	Meget vakker og tidlig stor og sterk og så ut til å bli en kjekk gutt		En stor høvding
Svein Håkonsson ¹⁴⁰	Den vakreste mann folk noen gang har sett		
Håkon Eiriksson ¹⁴¹		djerv	Meget elsket av landsfolket

Tabell 2. Ladejarlenes egenskaper.

Beskrivelsene som er inkludert kan spore likhetstrekk med de egenskapene som ble tildelt orknøyjarlene, men likevel er det lite informasjon å hente om ladejarlene i disse beskrivelsene. Det er vanskelig å begrunne hvorfor de tre ladejarlene er beskrevet i så liten grad, men det kan spekuleres i om det var et bevist valg fra Snorre. I sagaene fungerer de tre ladejarlene som antagonister mot både Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson, og det er mulig Snorre ikke ønsket å tillegge de tre jarlene for mange beskrivelser og egenskaper, slik at fokuset på de tre ikke overskygget fokuset på Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson. Dette kan også være årsaken til at det ikke er inkludert beskrivelser av ladejarlene som konkretiserer spesifikke karakteristikk som ansiktstrekk, hårfarge eller kroppsbygning, slik Snorre vanligvis beskrev kongene.

¹³⁹ Håkon jarls saga, kap. 3, Olav Tryggvassons saga, kap 20, 101

¹⁴⁰ Olav Tryggvassons saga, kap. 113

¹⁴¹ Olav den helliges saga, kap 146, 181

Konklusjon

Det er lite som tyder på at ladejarlene i praksis var jarler underlagt en konge, og kildene tyder i stor grad på at disse mennene var konger på like linje med andre konger i samtiden. Den omtalen de har fått som jarler må antas å være et bevist valg fra sagaforfatterne, som fra et politisk ståsted forsøkte å fremheve den seirende kongemakten.

Som nevnt er det vanskelig å fastslå hvorvidt ladejarlene selv brukte tittelen jarl, men dersom dette var tilfellet kan de også ha hatt konsekvenser for hvordan den kommende tiden oppfattet tittelen jarl. Likevel anser jeg det for lite sannsynlig at ladejarlene brukte tittelen jarl om seg selv. Og dersom dette stemmer ville de heller ikke ha kunnet påvirke oppfatningen av tittelen på 1000- og 1100-tallet, verken positivt eller negativt. Det er mulig tittelen jarl har blitt tillagt dem av 1200-tallets sagaforfattere som en reaksjon på det turbulente omstendighetene som preget forholdet mellom konger og jarler i store deler av sagaforfatternes samtid, og også som et forsøk på å framstille ladejarlene som underlegne den seirende kongen.

Ladejarlenes rolle i det politiske maktspeillet på 1000-tallet kan derfor ikke sies å være representativt for norske jarler i middelalderen, og deres maktområder, samfunnsposisjon og egenskaper kan heller ikke legges til grunn for den endelige konklusjonen i oppgaven.

Konflikt mellom jarl og konge: Case 1

Av de ti jarlene som ble utnevnt av norske konger i denne perioden havnet nesten en tredjedel av dem i konflikt med sine respektive konger. I det følgende vil jeg ta for meg den første av to caser, som går inn på disse konfliktene. Casen omhandler forholdet mellom jarlen Svein Estridsen og kong Magnus den gode. I tillegg til de bakenforliggende årsakene til konflikten mellom de to, vil jeg også drøfte hva konflikten kan si om den politiske utviklingen i Norge, samt hvordan dette påvirket jarlenes posisjon i tiden etter konflikten.

Svein Estridsen

Det meste av forskningen om Svein Estridsen fokuserer på hans virke som dansk konge etter Magnus den godes død i 1047, der han blant annet medvirket i at Danmark ble delt inn i åtte bispedømmer, i tillegg til at han fungerte som Adam av Bremens kilde til eldre tider i Danmark.¹⁴² Ytterst lite har blitt skrevet om hans virke som jarl for Magnus den gode, og

¹⁴² Bøgh, Anders. "Kongen og hans magt". I *Middealderens Danmark. Kultur of Samfund fra trosskifte til reformation*. (Red. Per Ingesman et al.), København, 1999, s. 66;

hvordan dette tilrettela for Sveins vei til den danske tronen, samtidig som det hadde konsekvenser for den videre holdningen til jarler i Norge.

Magnus den gode og den danske kongen Hardaknut hadde inngått en avtale om at dersom en av dem døde barnløs, skulle den andre arve hans rike.¹⁴³ Dette ble også overholdt i 1042, da Hardaknut døde barnløs, og Magnus arvet Danmark etter ham. Kort tid etter ble Magnus oppsøkt av dansken Svein Estridsen, som hadde søkt tilflukt hos den svenske kongen etter hans far, Ulv jarl, var blitt drept av den danske kongen Knut den mektige.¹⁴⁴ Det gikk ikke lang tid etter møtet mellom Magnus og Svein, før sistnevnte var blitt utnevnt til jarl over Danmark, ettersom kongen selv ikke hadde anledning til å passe området, da han selv satt i Norge.¹⁴⁵

Beskrivelser og egenskaper

Beskrivelsene av Svein, både de ytre og de indre egenskapene, deler mange likhetstrekk med beskrivelsene av orknøyjarlene. Han var stor og sterk, vakker, en stor idrettsmann og svært klok, vennsæl og han hadde alle de egenskaper som prydet en god høvding.¹⁴⁶ Beskrivelsene av Svein i Magnus den godes saga skiller seg ikke ut fra funnene i Orknøyingenes saga og de fremhever heller ikke personspeisifikke trekk som hårfarge og ansiktstrekk, hvilket var særlig knyttet til kongeskikkelser. Han har dermed en mindre detaljert beskrivelse knyttet til seg enn for eksempel orknøyjarlene Torfinn Sigurdsson, Ragnvald Brusesson, Magnus Erlendsson og Ragnvald Kale Kolsson. Årsakene til dette kan nok en gang skyldes Snorres framstilling av Svein som underlagt Magnus, framfor den kongen han senere ble. Det bør for øvrig nevnes at Saxo har en gjennomgående kritisk holdning til Svein i *Gesta Danorum*, og han nevner flere ganger at Svein hadde flere egenskaper som ikke egnet seg for en konge.¹⁴⁷

Det som derimot skiller Svein Estridsen fra alle orknøyjarlene, samt ladejarlene, er at Einar Tambarskjelve omtaler ham som ”for stor jarl!” i det øyeblikket kong Magnus har gitt ham

Christensen, Aksel E. *Vikingtidens Danmark. Paa Oldhistorisk Baggrund*. København, 1969, s. 197

¹⁴³ Magnus den godes saga, kap. 6

¹⁴⁴ Magnus den godes saga, kap. 22

¹⁴⁵ Magnus den godes saga, kap. 23

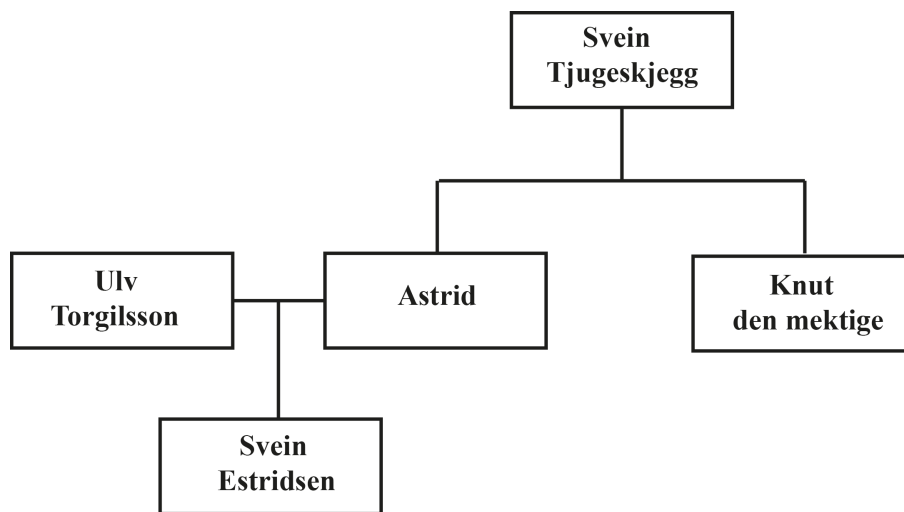
¹⁴⁶ Magnus den godes saga, kap. 22

¹⁴⁷ Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, Bind 2, s. 9

jarlsnavnet.¹⁴⁸ Det er ikke nærliggende å tro at denne uttalelsen skyldtes Sveins øvrige egenskaper, da Svein er den eneste i de undersøkte kildene som blir omtalt som for stor til å være jarl. Riktignok innehadde han alle de samme egenskapene som preget flertallet av orknøyjarlene, men som nevnt er han heller ikke framstilt som noe mer enn øvrige jarler. Forklaringen på denne uttalelsen må derfor finnes andre steder, og hovedårsaken til uttalelsen finnes mest sannsynlig i Sveins ættebakgrunn.

Ætt

Som nevnt var Svein sønn av den danske jarlen Ulv, som fungerte som jarl under Knut den store. Det finnes lite informasjon om Ulvs bakgrunn, annet enn at han var sønn av en mann ved navn Torgils Sprakalegg.¹⁴⁹ Følgelig kan det heller ikke tenkes at det var farssiden som gjorde Svein for stor til å være jarl. Derimot var han i slekt med den danske kongefamilien gjennom moren, Astrid, og nettopp dette kan ha vært utslagsgivende for Einar Tambarskjelves kommentar. Astrid var søster av Knut den store på farssiden, og dermed også datter av Svein Tjugeskjegg.



Bilde 1. Ættetavle – Svein Estridsen

Gjennom slektskapet til Astrid hadde Svein et rettmessig krav på den danske tronen, og selv om det var ikke vanlig at det forekom matriarkalske krav på tronen i middelalderens Skandinavia, var det heller ikke umulig. Det samme type kravet forekom i Norge da Magnus Erlendsson skulle gjøre krav på den norske tronen i 1161, og hans mor ble trukket inn som en

¹⁴⁸ Magnus den godes saga, kap. 23

¹⁴⁹ Magnus den godes saga, kap. 23

direkte linje til Sigurd Jorsalfare.¹⁵⁰ Samtidens bilaterale slektsstruktur gjorde det mulig å regne slekten både gjennom mor og far, og mors side av slekten kunne være vel så viktig som, om ikke viktigere enn, farssiden.¹⁵¹ At et krav kom gjennom morssiden gjorde det heller ikke mindre gyldig, og det må derfor ansees som sannsynlig at Sveins ættebakgrunn var avgjørende for at han var ”for stor” til å være jarl.

Konflikt med kongen

Einar Tambarskjelve fikk også rett i sine uttalelser, for kort tid etter Svein hadde blitt satt til å styre Danmark på Magnus’ vegne hadde han blitt venn med stormennene i Danmark og fått dem til å hylle ham som konge.¹⁵² Dette kan da også være årsaken til at det er forsket veldig lite om Sveins tid som Magnus’ jarl. Det gikk knapt et halvt år fra Svein var blitt jarl til han ble hyllet som konge i Danmark, og konflikten mellom ham og Magnus var et faktum. Likevel må stillingen som jarl ha gjort det enklere for Svein å oppnå dette, enn dersom han hadde forsøkt å ta tronen ved å angripe Magnus utenfra. At han ble venn med de øvrige stormennene i Danmark var naturlig for hans rolle som jarl, ettersom det var i både en jarl og en konges interesse å inngå vennskap med andre stormenn og høvdinger i jarledømmet. Slike vennskapsinngåelser var også vanlig på Orknøyene. Forskjellen var derimot at Svein brukte disse vennskapsbåndene til å oppnå sitt egentlige mål, kongehyllest. Det er også stor sannsynlighet for at Svein hele tiden hadde planer om å la seg hylle som konge i Danmark, og posisjonen som norsk jarl var antagelig nøkkelen til å gjennomføre dette. Kongehyllesten ble også starten på konflikten mellom Svein og Magnus, de møtte hverandre i kamp ved flere anledninger og konflikten tok først slutt da Magnus døde i 1047.

Konflikten mellom de to har også satt sine spor i sagalitteraturen, og det er tydelig at Snorre har forsøkt å framheve at Svein var jarl, i tillegg til at han forsøker å fremheve Magnus’ krav på Danmark framfor Sveins. Under hele konflikten mellom Svein og Magnus blir Svein omtalt som jarl, selv om han var blitt hyllet som konge i Danmark. Det er tydelig at Snorre ønsket å poengtere at Svein kun var en jarl, og at hans dermed ikke var like berettiget til å styre Danmark som Magnus var. Det er først etter Magnus har overgitt Danmark til Svein på dødsleiet at Snorre omtaler Svein som konge. I tillegg blir Svein utlukkende omtalt som Svein *Ulvsson* i de norske kildene, og ikke Svein *Estridson*, slik han blir i danske kilder. Antagelig

¹⁵⁰ Magnus Erlingssons saga, kap. 1

¹⁵¹ Hermansson, 2000, s. 9

¹⁵² Magnus den godes saga, kap. 25

er dette et forsøk på å knytte Svein i sterkere grad til faren, som ikke bare gjorde Sveins krav på tronen mindre synlig, det knyttet ham også sterkere til en mann som også hadde utnyttet sin posisjon som jarl til å få mer makt mens kongen var utenlands.

Konflikten mellom Svein og Magnus, og det faktum at Svein hadde brukt sin stilling som jarl og brutt de løftene han hadde gitt til kongen, må også ha ført til at de norske kongene fikk betenkeligheter med hvem de utnevnte til jarler. Svein må ha gjort det klart ikke alle som var egnet til å være jarler, burde være det. I tillegg må hans vellykkede handlinger sees som en bekreftelse på at kongens makt fortsatt ikke var konsolidert på noen måte, og at det politiske bildet var dominert av flere individer som kjempet mot hverandre for makt og rikdom.¹⁵³ Dette var antagelig etterkommerne i Hårfageslekten også beviste på, og denne bevisstheten er blant annet tydelig hos Harald Hardråde i årene etter Magnus' død, og i avgjørelsene han tok i valget av jarler.

Konsekvenser av konflikten

Da Magnus var død ble Harald Hardråde enekonge i Norge, og det kan se ut til at konflikten mellom Magnus og Svein, i tillegg til Haralds egne holdninger, var avgjørende i valgene av hvem som *ikke* ble utnevnt til jarler i denne tiden, framfor hvem som ble det. I løpet av Harald Hardrådes regjeringstid ble det utnevnt to jarler etter tur, men det som kanskje er mest interessant med perioden er at Harald ikke utnevnte den kanskje mest egnede personen i landet til rollen som jarl: Einar Tambarskjelve.

Einar Tambarskjelve er en av de mest omtalte personene i Kongesagaene, og nevnes i Olav Tryggvassons saga, Olav den helliges saga, Håkon den godes saga og Harald Hardrådes saga. Han hadde kontakt og inngikk vennskap med både norske, svenske og danske regenter i løpet av sitt liv, og det er ingen tvil om at han spilte en viktig rolle i norsk politikk i løpet av sin levetid. I følge sagaene innehadde han også mange av de samme egenskapene som både orknøyjarlene, ladejarlene og Svein Estridsen. Blant annet er han beskrevet som den sterkeste mannen og den beste bueskytteren Norge hadde sett, den mektigste og gjeveste mannen i Trøndelag, han var dyktig, edel, djerv til å føre saker på tinget og han var ansett som en høvding.¹⁵⁴ Einar hadde også blitt lovet av Knut den mektige at han skulle "bære fyrstelig

¹⁵³ Bagge, 2010, s. 33

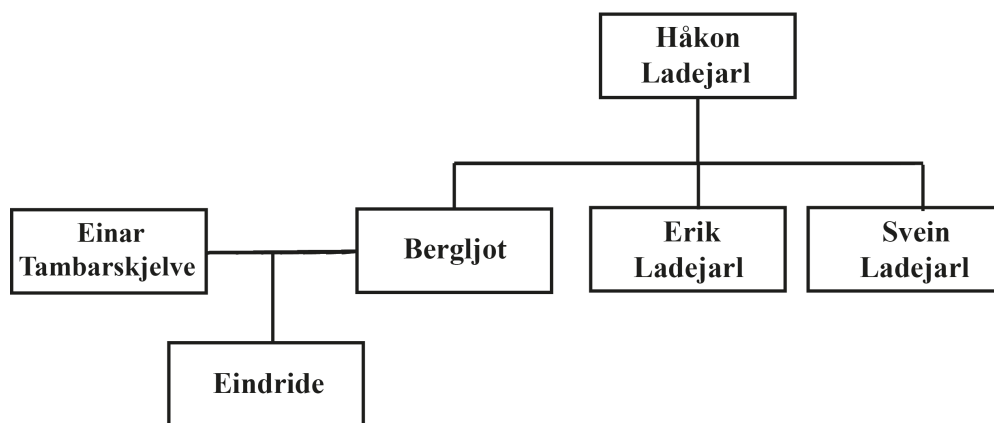
¹⁵⁴ Olav den helliges saga, kap. 21 og Harald Hardrådes saga, kap. 40 og 43

navn i Norge, hvis ikke jarlen var der”, men dette løftet innfridde aldri Knut.¹⁵⁵ Det skulle derfor ikke være noe å utsette på Einars egenskaper og følgelig heller ikke hans egnethet til å fungere som jarl i Norge.

Hovedårsaken til at Harald Hardråde ikke utnevnte Einar til jarl, skyldtes antagelig at forholdet mellom Einar og Harald aldri hadde vært spesielt godt, noe som også gjenspeiles i sagaene.¹⁵⁶ Blant annet var Einar mer interessert i å følge Magnus’ gravferd til Nidaros, enn å hjelpe Harald i å fortsette kampene mot Svein Estridsen.¹⁵⁷ Bakgrunnen for denne konflikten, og en forklaring på hvorfor Einar ikke ble utnevnt til jarl, samt årsaken til at Harald til slutt fikk både Einar og sønnen hans Eindride drept, kan derimot ha blitt påvirket av konflikten mellom Svein og Magnus og måten Svein utnyttet sin posisjon som jarl.

Ættebakgrunn

Etter alt å dømme hadde ættebakgrunnen til både Einar, og særlig til Eindride, betydning for hvorfor Harald til slutt lot dem begge drepe.¹⁵⁸ I likhet med den danske Ulv jarl, er det lite i kildene som tyder på at Einar Tambarskjelve kom fra en veldig mektig familie.¹⁵⁹ Derimot var Einar gift med Bergljot, datter av Håkon ladejarl den mektige, som igjen førte til at han var svoger av ladejarlene Eirik og Svein, og onkel til den yngre Håkon jarl. Einar og Bergljots sønn, Eindride, var dermed en direkte etterkommer av Håkon jarl den mektige.



Bilde 2. Ættetavle – Eindride Einarsson

¹⁵⁵ Olav den helliges saga, kap. 171, 194 og 241

¹⁵⁶ Bagge, 2010, s. 32

¹⁵⁷ Harald Hardrådes saga, kap. 29

¹⁵⁸ Harald Hardrådes saga, kap. 44

¹⁵⁹ Olav den helliges saga, kap. 21

I underkapittelet om ladejarlene ble det konkludert at disse må ansees som en kongefamilie på lik linje med Hårfagreætten, med den forskjell at Hårfagreætten vant kampen om samling av Norge. Ut fra dette må derfor Eindride Einarsson anses for å være direkte etterkommer av en konge, gjennom morsledd, og hans samfunnsposisjon var dermed nesten identisk med Svein Estridsens. Om Harald hadde utnevnt Einar til jarl, ville situasjonen vært helt identisk, og Haralds posisjon som konge kunne dermed potensielt bli truet av Eindride. Antagelig var det også denne frykten som førte til at han fikk dem begge drept.

Konklusjon

Konflikten mellom Magnus og Svein, samt de urolighetene i tiden som fulgte etter Magnus' død tyder på at kongemakten i Norge på ingen måte var konsolidert og kongene var antagelig bevisste på at deres stilling var utsatt. Deres utsatte stillingen var antagelig også årsaken til at de utnevnte jarler, som et forsøkt på å kontrollere større områder og på den måten øke sin egen makt. Derimot oppstod det problemer, fordi de de praktiske forholdene ofte førte til at jarlene kunne hevde seg politisk i like stor grad som kongene.

Samtidig later kongen til å ha vært avhengig av å utnevne jarler, fordi han forsøkte å hevde seg militært og maktpolitisk mot andre nasjoner, som for eksempel Danmark. Kongen havnet dermed i en situasjon hvor han måtte gjøre seg til venn med medlemmene av sterke familier, samtidig som han måtte forsøke at de ikke utfordret hans maktposisjon fordi de selv kunne tjene på det. Rent praktisk later dette til å ha vært veldig vanskelig, for i tillegg til konflikten mellom Svein og Magnus, havnet også Harald i konflikt med sin jarl Håkon Ivarsson, blant annet fordi sistnevnte hadde berget livet til kong Svein Estridsen i et slag.¹⁶⁰ De stadig turbulente forholdene mellom konge og jarl kan ha vært en medvirkende årsaken til at landet, etter Harald Hardrådes død, gikk inn i en lang periode uten jarler.

100 år uten jarler

Årene mellom 1045 og 1130 har blitt omtalt som en relativt fredelig periode, preget av samkongedømet.¹⁶¹ I den omtrentlig samme tidsperioden, mellom 1066 og 1159, ble det ikke utnevnt norske jarler. I første omgang kan dette sees som en ytterligere konsekvens av forholdet kongene hadde hatt med tidligere jarler, som Svein Estridsen og Håkon Ivarsson.

¹⁶⁰ Harald Hardrådes saga, kap. 69

¹⁶¹ Helle, Knut., s. 20; Sigurðsson, 1999, s. 73; Bagge, 2010, s. 40

Det er derimot lite sannsynlig for at dette argumentet i stor grad kan tillegges holdningene til kongene i tiden etter Olav Kyrres død, da sannsynligheten for at behovet for å kontrollere stadig større områder fortsatt må sies å ha vært gjeldende i perioden. Det er liten tvil om at jarlene skulle være en forlengelse av kongens makt, og på den måten sikre ham kontroll over større maktområder. Det er også tydelig at ekspansjonspolitikken fortsatt var gjeldende under denne perioden, da blant annet Magnus Berrføtt forsøkte å utvide sine maktområder ved å gå inn i Vest-Götaland.¹⁶²

Til tross for at det fortsatt eksisterte et potensielt behov for jarler i denne nesten 100 år lange perioden, var det ingen konger som valgte å utnevne noen til stillingen. Forklaringene på dette kan sees som et resultat av både praktiske og politiske forhold i den aktuelle perioden.

Samkongedømet Norge

For det første må landets periode som samkongedøme sees som både en praktisk og en politisk forklaring på mangelen av jarler. Det første langvarige samkongedømet bestod av Magnus Berrføtt's sønner, Øystein, Sigurd og Olav. I følge Magnussønnes saga skal de tre kongene ha hatt hver sin del av landet til å styre, og da Sigurd var på Jorsalferd var det Øystein som styrte for hans land.¹⁶³ Senere, og i starten av den perioden som blir omtalt som borgerkrigstiden, var Magnus Blinde og Harald Gille samkonger en liten periode, og skal i følge Magnus Blindes saga ha delt styringen av Norge mellom seg.¹⁶⁴ Da Harald døde i 1136 ble sønnene hans, Sigurd og Inge samkonger, og senere ble det besluttet at en tredje sønn av Harald, Øystein, skulle være konge over en tredjedel av Norge sammen med de to andre.¹⁶⁵

Felles for disse periodene med samkonger var at kongene gjerne hadde hvert sitt område, i nord, sør og vest som de var ansvarlige for.¹⁶⁶ Behovet for jarler må dermed ha forsvunnet, ettersom de respektive konger ikke måtte sette en av sine menn til å kontrollere disse områdene. En typisk årsak til tidligere jarleutnevnelser har vært utløst av kongens behov for å kontrollere et område han selv ikke hadde mulighet til å utøve direkte makt over, slik som da Magnus den gode utnevnte Svein som jarl over Danmark. Dette behovet forsvant følgelig

¹⁶² Sigurðsson, 1999, s. 74

¹⁶³ Magnussønnes saga, kap. 1

¹⁶⁴ Magnus Blindes saga, kap. 1

¹⁶⁵ Inges saga, kap. 1 og 13

¹⁶⁶ Bagge, 2010, s. 41

under samkongedømet, da kongene hadde mer eller mindre kontroll over sine respektive områder.

Dersom kongene likevel hadde ønsket å utnevne en jarl, ville det bety at han måtte dele opp sitt eget maktområde og kongens inntekter ville da bli mindre ettersom en del av inntektene i et jarledømme gikk til jarlen selv. I et slikt tilfelle ville kongen også potensielt bli ansett som å ha mindre makt enn sine brødre, noe som kunne føre til at de forsøkte å ta hans områder. Ettersom maktspeillet mellom Harald Gilles sønner ble mer voldelig utover midten av 1100-tallet, må det også ha blitt enda viktigere for kongene å kontrollere egne områder.¹⁶⁷

Lendmannskongedømet

For det andre, og i forlengelse av samkongedømet som medvirkende årsak til mangelen på jarler, kan også perioden kjent som lendmannskongedømet ha hatt samme medvirkning. Perioden strekker seg fra 1130 til 1162, og dekker årene mellom Gillesønnesenes regjeringstid og fram til Håkon Herdebreis fall i 1162.¹⁶⁸ Det var lendmenn som satt for den reelle styringen av Norge under Gillesønnesenes første regjeringsår, som da kun var barn.¹⁶⁹

Lendmannskongedømet var basert på et samarbeid mellom lendmennene, som gjennom å støtte de ulike kongene hadde en mulighet til å fremme sine egne interesser.¹⁷⁰ I følge den hierarkiske inndelingen av Hirdskråen, innehadde lendmennene mindre makt enn jarlene. Som kilde er det vanskelig å fastslå om Hirdskråen kan anvendes om tiden før Sverres regjeringstid fra 1170-årene, men det er nærliggende å tro at den hierarkiske inndelingen var basert på tidligere oppfatninger av samfunnsposisjonene. Ut fra den politiske maktkampen som utspilte seg under lendmannskongedømet kan det derfor tolkes at lendmennene ville ha vært dårlig tjent med en jarl. Sistnevntes maktposisjon ville ha vært høyere enn lendmennenes, og således ville han ha hatt større makt enn dem. Mangelen på jarler i den siste delen av denne perioden kan derfor ha skyldtes det politiske maktspeillet til lendmennene, framfor kongenes.

Behovsmangel og kandidatmangel

¹⁶⁷ Sigurðsson, 1999, s. 114

¹⁶⁸ Sigurðsson, 1999, s. 112

¹⁶⁹ Sigurðsson, 1999, s. 112

¹⁷⁰ Helle, Knut. 1995, s. 18 – 19

For det tredje kan fredsperioden mellom 1045 og 1130 ha ført til at det ikke lenger var et praktisk behov for jarler. I tiden forut for 1045 later jarlenes rolle til å i stor grad ha vært militær, da Sveins Estridsens rolle var å beskytte Danmark mot angrep utenfra, og under Harald Hardråde var Håkon Ivarsson delaktig i kamper mot den danske kongen.¹⁷¹

Fredsperioden kan dermed ha gjort det militære behovet for jarlene overflødig, og kombinert med samkongedømmene som preget perioden og lendmannskongedømmet var det ikke plass til jarler i det politiske bildet som preget Norge i denne hundreårsperioden.

For det fjerde må later det til å ha vært en mangel på potensielle kandidater til rollen. Ellers hadde tidligere konger utnevnt de som nedstammet fra ladejarlene til jarler, men på dette tidspunktet må Ladeslektens bånd til Håkon jarl den mektige ha begynt å bli tynnet ut og giftet inn i andre mindre mektige slekter, slik at familiemedlemmer her ikke ble ansett like egnet til å bære jarletittelen. Av ladejarlenes slekt var Orm jarl og Håkon jarls etterkommere kanskje mest egnet til jarletittelen, men Orms etterkommere må på et tidspunkt ha utvandret til Sverige, for hans oldebarn Karl var jarl i Götaland.¹⁷² Den eneste navngitte sønnen til Håkon Ivarsson, Ivar, skal i følge sagaene ha fått en sønn ved navn Åle som ble gift med Harald Gilles datter Margrethe. Basert på ætteforhold var dermed Åle kanskje mest egnet av mennene i Norge til å bli utnevnt til jarl, men han ville først vært aktuell for denne posisjonen i den perioden da Harald Gilles sønner kjempet om den norske tronen, og da var det, slik det har blitt drøftet tidligere, lite plass i kongens interesser for utnevnelser av jarler. Det er heller ikke gitt at Åle eller andre av Ladeslekten ble ansett for å ha de nødvendige egenskapene som går igjen blant jarlene.

Konklusjon

Det er tydelig at det ikke var et tilstedeværende behov for jarler i Norge i tiden mellom Harald Hardrådes død og fram til starten av borgerkrigstiden. Det er lite trolig at Magnus den gode og Harald Hardrådes erfaringer med jarler var utslagsgivende for en så lang periode uten jarler, og særlig samkongedømmene og lendemanskongedømmet ser ut til å ha vært hovedårsaken til reduserte behovet for jarlenes politiske rolle. Samtidig later fredsperioden i seg selv, samt mangelen på potensielle kandidater, til at det heller ikke var noe militært behov for jarler.

¹⁷¹ Magnus den godes saga, kap. 22; Harald Hardrådes saga, kap. 63

¹⁷² Inges saga, kap. 2

I Norge ser dermed jarlenes politiske rolle ut til å ha vært avhengig av militære utfordringer og turbulente politiske forhold. Dette kan da også ha vært årsaken til at den kommende borgerkrigstiden pustet nytt liv i behovet for jarler, ettersom over halvparten av de norske jarlene ble utnevnt i denne perioden. Samtidig er det tydelig at jarlene fortsatt utfordret kongens politiske stilling utover 1200-tallet, for også i denne perioden var det tilløp av konflikter mellom konge og jarl.

Konflikt mellom jarl og konge: Case 2

I 1239 lot Skule Bårdsson seg hylle som norsk konge på Øreting, og utfordret dermed svogeren Håkon Håkonssons stilling som konge.¹⁷³ I tiden forut for kongehyllesten hadde Skule fungert som både jarl og hertug på kongens vegne, fra henholdsvis 1217 og 1237.¹⁷⁴ På samme måte som Svein Estridsen hadde gjort seg til venn med danske stormenn i første halvdel av 1000-tallet, hadde Skule gjort seg til venn med stormenn fra både Trøndelag, Opplandene og Øst-Viken, i tillegg til at han hadde støtte innen domkapitlet i Trondheim.¹⁷⁵

Til tross for dette klarte ikke Skule, i motsetning til Svein, å beholde kongetittelen lengre enn et halvt års tid. Spørsmålet er om hvorvidt Skule tapte fordi jarlenes politiske rolle i helhet var svekket, eller fordi kongens makt var styrket?

Skule Bårdsson

Det var Skules halvbror, kong Inge Bårdsson, som på sitt dødsleie hadde utnevnt Skule til jarl. Utnevnelsen kom som en følge av at kongens menn mente de burde ha styrer av hirden de kunne støtte seg til når Inge var død.¹⁷⁶ Det later dermed til at jarlen i like stor grad som før, om ikke større, hadde en militær rolle som var støttet av kongen så vel som hirden. I tillegg er der liten tvil om at Skule var av stor politisk betydning for Norge. Blant annet var av stor betydning for den endelige freden mellom baglere og birkebeinere i 1217-1218, og sagalitteraturen tyder på at han var både en stor kriger og en stor politiker.¹⁷⁷

Maktområde

¹⁷³ Håkon Håkonssons saga, kap. 199

¹⁷⁴ Håkon Håkonssons saga, kap. 11, 190

¹⁷⁵ Helle, 1995, s. 180

¹⁷⁶ Håkon Håkonssons saga, kap. 11

¹⁷⁷ Helle, 1995, s. 181

Som jarl styrte Skule over nesens halvparten av Norge, og i likhet med andre norske jarler er det mye som tyder på at han hadde relativt fri råderett over dette området.¹⁷⁸ Det er med andre ord mye som tyder på at Skules rolle som jarl, og dermed jarlens politiske rolle i helhet på 1200-tallet, på mange måter var lik den som hadde eksistert på midten av 1000-tallet.

At dette fortsatt var et potensielt problem for kongen kommer til uttrykk ved at Håkon i 1237 heller gav Skule inntekt fra en tredjedel av landet, mot at Skule ble utnevnt til hertug, som den første i Norge.¹⁷⁹ Dette var et av kongemaktens mange grep for å innskrenke Skules makt.¹⁸⁰ Dette grepet fra kongens side gjør det også enda mer sannsynlig at jarlens politiske rolle på ingen måte var mindre enn tidligere, men at dens innehaver i større grad kunne bli påvirket av kongen. Hvilket igjen antyder at kongens, og ikke nødvendigvis jarlens, makt og politiske rolle som var i endringen.

Egenskaper

I likhet med at Svein Estridsen ble omtalt som for stor til å være jarl, er det mye ved beskrivelsene av Skule som antyder at hans egenskaper var på lik linje med kongenes. Og til tross for at han i de siste leveårene sine gikk åpen mot Håkon Håkonsson er det bare positive beskrivelser å spore etter hans død.

”Hertug Skule var at kalde for en høi mand og grannvokset, han hadde lysbrunt, stort og fagert haar, regelrette drag, lyst ansigt og framifraa vakre øine. Han var den fineste og mest høviske mand, maalsnild og veltalende paa tinge. Han hadde de fleste av de ting ved sig, som skulde pryde en god høvding.”¹⁸¹

Det er mulig beskrivelsene av Skule er et forsøk fra sagaforfatterens side på å framstille hertugen på en god måte, ettersom hans oppdragsgiver var Skules barnebarn, Magnus Lagabøte.¹⁸² Samtidig er beskrivelsene av Skule på lik linje med mange av Orknøyjarlene, samtidig som hans rolle som hertug kan forklare hvorfor han er beskrevet mer utfyllende enn hva andre jarler er. Selv om Skules beskrivelser ikke nødvendigvis er representative for

¹⁷⁸ Bagge, 2010, s. 283

¹⁷⁹ Helle, 1995, s. 180

¹⁸⁰ Bagge, 2010, s. 286

¹⁸¹ Håkon Håkonssons saga, kap. 242

¹⁸² Bagge, 2010, s. 285

jarlene som en hel gruppe, tyder de også på at det fortsatt var nødvendig for jarler å inneha visse egenskaper.

Konflikten tilspisses

Håkon Håkonssons saga forteller at det oppstod mange konflikter mellom kongen og jarlen, og like ofte ble de forlikte. Hva slags konflikter det er snakk om er ofte vagt beskrevet, men en konflikt har sagaforfatteren framhevet enkelte detaljer ved.¹⁸³ Skule skal ha forsøkt å få til et forlik med Håkon, der han ble lovet at sønnen hans, Peter, skulle få arve hans del av landet når Skule var død.¹⁸⁴ Kongen nektet å gå med på dette, og sa at ”aldrig skulde andet avkom av jarlen arve Norge end det, som var kommet av dronning Margreta.”¹⁸⁵

På 1000-tallet hadde en lignende situasjon ført til at Harald Hardråde fikk både Einar Tambarskjelve og sønnen Eindride drept. I første halvdel av 1200-tallet var det mulig for kongen å avslå en slik anmodning, samtidig som han ikke gir uttrykk for at det fantes noen umiddelbar fare for at jarlen skulle gå mot ham. Nok en gang tyder kildene på at jarlene fortsatt var i den samme politiske posisjonen som tidligere, og at de forsøkte å bruke denne posisjonen, men ble stanset av en sterkere kongemakt.

Til slutt viser også Skules mislykkede forsøk på å bli Norges enekonge at kongene hadde forbigått jarlene i både makt og politisk betydning. Der Svein hadde klart å mobilisere nok styrke til å gå mot Magnus den gode ved flere anledninger, slet Skule med både mindre militær oppslutning enn Håkon og desertører.¹⁸⁶ I følge Hans Jacob Orning skyltes problemene med desertører at Skule ikke var konge, og dermed ikke hadde den samme autoriteten og evnen til å mobilisere like store militære styrker som Håkon.¹⁸⁷ Det var med andre ord kongens makt som avgjorde hvorvidt man fikk bred oppslutning, ikke det faktum at man var jarl.

¹⁸³ Bagge, 2010, s. 285

¹⁸⁴ Håkon Håkonssons saga, kap. 187

¹⁸⁵ Håkon Håkonssons saga, kap. 187

Dronning Margrete var Skules datter, som var blitt forlovet og gift med Håkon i et forsøk på å forlike to mennene. Håkon Håkonssons saga, kap. 56, 128

¹⁸⁶ Orning, 2008, s. 131

¹⁸⁷ Orning, 2008, s. 131

Konklusjon

Flere aspekter ved konflikten mellom Skule Bårdsson og Håkon Håkonsson tyder på at Skules tap skyldtes det faktum at kongemakten på dette tidspunktet hadde forbigått jarlene i både militær og politisk styrke. Samtidig betyr ikke dette at jarlene hadde en mindre politisk betydning enn de hadde på 1000-tallet, men at deres mulighet til å utfordre kongens posisjon var langt mindre enn tidligere.

Jeg tror hovedårsaken til denne endringen skyldtes at kongenes politiske rolle og maktgrunnlag utviklet seg gjennom hele 1100-tallet og utover 1200-tallet som følge av borgerkrigstiden og på den måten etablerte seg i enda større grad enn tidligere. Jarlene hadde derimot ikke denne muligheten, ettersom deres politiske rolle på mange måter ble satt på pause i tiden etter Harald Hardrådes død. At de som politisk aktør fortsatt var av betydning på 1200-tallet er tydelig gjennom Skules deltakelse i både krig og andre politiske relasjoner med stormannsgrupper. Satt opp mot kongemakten var jarlene derimot i ferd med å seile akterut, noe som også tydeliggjør at kongemakten var langt mer konsolidert på 1200-tallet enn den hadde vært tidligere.

De øvrige jarlene

Til slutt i dette kapitlet vil jeg trekke fram de jarlene som ikke har utmerket seg ved at de har havnet i konflikt med sine respektive konger. De vil derfor behandles på lignende måte som orknøyjarlene, der jeg vil drøfte deres politiske rolle ut fra beskrivelser og de bakenforliggende årsakene til hvorfor jarlene ble utnevnt.

En politisk rolle i endring

Da borgerkrigstiden tok seg opp og kampene mellom de ulike kongsemnene ble hardere, forekom det også en økning i antallet jarler. Utnevnelsen av disse later ikke til å ha kommet på bakgrunn av et politisk behov, der kongen måtte ha støtte fra det brede lag for å kunne hevde sin rett som konge, men snarere på bakgrunn av et militært og administrativt behov.

Sagaene forteller at samtlige jarler utnevnt i borgerkrigstiden fikk en militær rolle som beskytter av kongens områder og som leder av hirden.¹⁸⁸ At de skulle beskytte kongens områder var ingen ny arbeidsoppgave for jarlene, da dette også hadde vært en del av deres

¹⁸⁸ Magnus Erlendssons saga, kap. 3; Sverres saga, kap 113, 139, Håkon Håkonssons saga, kap. 2, 211

rolle på 1000-tallet. Det som derimot var nytt var deres ansvar for hirden. I løpet av høymiddelalderen utviklet hirden seg fra en militær styrke til et ”administrativt tjenestekorps for kongedømmet”.¹⁸⁹ Det faktum at kongene gjorde jarlen til leder for hirden tyder på at han forsøkte å sentralisere gruppen ytterligere, samtidig som jarlenes politiske rolle ble innskrenket. Dette er særlig tydelig under Sverres regjeringstid, da aristokratiet som omga kongen, inkludert jarlene, fikk et annet maktgrunnlag enn tidligere.¹⁹⁰ De gikk fra å være lokale ledere med et viktig politisk maktgrunnlag kongen kunne støtte seg til, til å være en viktig del av kongens riksstyring.¹⁹¹

Det faktum at kongene i stor grad utnevnte sine egne brødre eller andre nære slektninger som jarler, tyder også på at det var i ferd med å skje et skifte der kongene hadde mer behov for å sikre støtte fra sine egne slektninger enn å gjøre seg til venn med andre stormannsfamilier. Faren for å bli utfordret av sine slektninger i kampen om tronen var stor, og kongene må derfor ha vært bedre tjent med å gi titler til sine slektninger som engasjerte dem i et mer administrativt miljø framfor det faktisk politiske. På den måten ble det vanskeligere for jarlene å samle menn rundt seg selv, samtidig som de bidro til at kongemakten fikk et faster grep om riksstyringen. Det er ikke dermed sagt at jarlenes rolle var uten betydning, noe beskrivelsene av dem også tyder på.

Egenskaper

I likhet med beskrivelsene av orknøyjarlene, er det i utgangspunktet fokusert på de norske jarlenes indre egenskaper framfor de ytre. Som nevnt gir beskrivelsene inntrykk av jarlenes rolle under borgerkrigstiden, og at dersom forholdene hadde ligget til rette ville de ha hatt samme mulighet til å hevde seg overfor kongen, som det hadde vært i tidligere tider.

Ytre egenskaper

	Positive beskrivelser	Nøytrale beskrivelser	Negative beskrivelser
Orm jarl ¹⁹²	vakrere enn andre folk		
Eirik jarl ¹⁹³		Liten av vekst	ikke vakker
Knut jarl ¹⁹⁴	høy av vekst og		

¹⁸⁹ Helle, 1972, s. 57

¹⁹⁰ Helle, 1995, s. 69

¹⁹¹ Helle, 1995, s. 69

¹⁹² Harald Hardrådes saga, kap. 41

¹⁹³ Sverres saga, kap. 59

	vakker at se på		
--	-----------------	--	--

Tabell 3. Øvrige jarlers ytre egenskaper.

Det er svært få av disse jarlene som beskrives med ytre egenskaper, og de er heller ikke like utfyllende som en del av beskrivelsene av orknøyjarlene. Beskrivelsene av Orm og Knut er positive, og kan antagelig ha skyldtes deres ættebakgrunn. Orm jarl var barnebarn av Håkon ladejarl den mektige, og dette kan også være årsaken til at han beskrives på en slik positiv måte.¹⁹⁵ Selv om etterkommere av ladejarlene i Orm jarls levetid ikke lenger var ansett som like mektige som kongefamilien, var de fortsatt nedstammet fra en betydningsfull familie med mange viktige egenskaper, både indre og ytre. Knut jarl var sønn av Håkon Galen, som var barnebarn av Sigurd Munn på morssiden.¹⁹⁶ Hans tilknytning til kongefamilien kan dermed være årsaken til at han beskrives på en slik positiv måte.

Eirik jarl på sin side, var bror av kong Sverre Sigurdsson, og beskrivelsene av ham tyder på en tendens til å sette ham i et mindre godt lys en broren. Eirik hevdet han var sønn av Sigurd Haraldsson, og dermed hadde han i realiteten det samme kravet på den norske tronen som halvbroren. Sverre gikk med på at Eirik skulle få bevise sitt slektskap til kongeslekten gjennom jernbyrd, men han var også klar på at han på ingen måte ville oppgi kongsnamnet eller riket til noen andre, noe Eirik gikk med på.¹⁹⁷ Beskrivelsene av Eirik faller inn under den delen av Sverres saga som av mange moderne historikere er ansett for å falle under *Gryla*, noe som også forklarer hvorfor beskrivelsene har en tendens. I følge innledningen til Sverres saga ble *Gryla* skrevet av den islandske abbeden Karl Jónsson mens kongen satt ved hans side og fortalte hva han skulle inkludere.¹⁹⁸ Dette vil i så fall forklare hvorfor Eiriks ytre egenskaper framstilles på en måte som stiller ham i et dårligere lys en Sverre, ettersom det ville være i Sverres interesse å bli framstilt som mer egnet som konge en halvbroren. Til sammenligning blir Sverre, etter sin død, beskrevet på følgende vis:

¹⁹⁴ Håkon Håkonssons saga, kap. 311

¹⁹⁵ Harald Hardrådes saga, kap. 41

¹⁹⁶ Håkon Håkonssons saga, kap. 1, 29, 88

¹⁹⁷ Sverres saga, kap. 59

¹⁹⁸ Bagge, Sverre. 1993, s. 2

”...han var ogsaa, mens han levde, den fagreste mand av ansigtsfarve. Kong Sverre var lav av vekst, tyk, sterk av kræfter, han hadde et bredt og velskapt ansigt; oftest bar han skjegget kortklippet. Han hadde rødlige øine, men de laa fagert og fast.”¹⁹⁹

Indre egenskaper

	Positive beskrivelser	Nøytrale beskrivelser	Negative beskrivelser
Orm jarl ²⁰⁰	navngjeten mann, gjev, meget dyktig		
Håkon Ivarsson ²⁰¹	Stod over alle menn i Norge i mot, styrke og dyktighet		
Sigurd jarl ²⁰²	Klok og veltalende		Ikke særlig modig
Eirik jarl ²⁰³	Maalsnild, en høvisk mann, forstod seg på mangt og meget, vennesæl		Meget nedlatende
Filip jarl ²⁰⁴			for uvarlig
Håkon Galen ²⁰⁵	ingen dugeligere eller mer mandig høvding hadde tatt våpen i hans tid i Norge og en god styresmann og kjær for alle		
Knut jarl ²⁰⁶	den mest høviske mann i alle deler, en god klerk og overlag gavmild		

I likhet med orknøyjarlene er de fleste av de ovennevnte jarlene beskrevet med positive indre egenskaper. Det som derimot skiller Norge og Orknøyene fra hverandre er at de norske jarlene i hovedsak er beskrevet med andre typer indre egenskaper enn orknøyjarlene. Der særlig vennesælhet og gavmildhet var i fokus hos de fleste orknøyjarlene, er dette ikke like fremtredende blant de norske jarlene. Blant de norske jarlene er det i det hele mange forskjellige beskrivelser, noe som er naturlig ettersom det i utgangspunktet er få jarler å

¹⁹⁹ Sverres saga, kap. 181

²⁰⁰ Harald Hardrådes saga, kap. 41

²⁰¹ Harald Hardrådes saga, kap. 39

²⁰² Magnus Erlingssons saga, kap. 13

²⁰³ Sverres saga, kap. 59, 60

²⁰⁴ Sverres saga, kap. 160

²⁰⁵ Håkon, Guttorm og Inges saga, kap. 60

²⁰⁶ Håkon Håkonssons saga, kap. 311

analysere. De egenskapene som går igjen, må sies å være høviskhet og ulike former for klokskap.

At fokuset i Norge ligger på disse egenskapene framfor vennsælhet og gavmildhet tyder på at jarleembetet her var en annen karakter enn den var på Orknøyene. Selv om jarlene på Orknøyene var underlagt den norske kongens makt, var de i mye større grad selvstendige enn de norske jarlene, og deres maktgrunnlag var basert på vennskap med andre stormenn og bønder på Orknøyene. Dermed var det også viktig for orknøyjarlene at de var vennsæle og gavmilde. I Norge var situasjonen annerledes. Her var jarlenes maktposisjon i hovedsak basert på deres forhold til kongen, og dermed var ikke vennsælhet og gavmildhet viktig i like stor grad. Jarlene var blant kongens nærmeste menn og de skulle gi kongen råd og hjelpe ham i kamp, dersom det var nødvendig. Som kongens nærmeste rådgiver var det naturlig at en jarl på et eller annet vis var klok, slik at han kunne bruke denne egenskapen i kongens tjeneste.

At ordet høvisk er mer fremtredende fra slutten av 1100-tallet kan tyde på to ting. For det første kan Norge ha vært i en startfase av påvirkninger fra ord og uttrykk fra det europeiske kontinentet, ettersom det oldnorske høverskr stammer fra mellomlavtysk hövisch, som er en oversettelse av gammelfransk courtois.²⁰⁷ For det andre, og som en forlengelse av påvirkningen fra kontinentet, kan dette ha betydd at det nå oppstod en forventning av hvordan mennene rundt kongen skulle opptre. Ordet høvisk betyr nettopp ”en som oppfører dannet”, særlig i forbindelse med hoffkultur. Det ville derfor være naturlig at jarlen, som en del av den kongelige makteliten, var ventet å ha en høvisk holdning.

Andre egenskaper

Av de øvrige jarlene er Eirik, Filip og Håkon Galen beskrevet som høvdinger.²⁰⁸ Som nevnt i kapitlet om Orknøyene refererte disse beskrivelser antagelig til et sett egenskaper hos de gjeldende jarlene. Det er heller kanskje ikke en tilfeldighet at nettopp disse tre jarlene er blitt beskrevet som høvdinger. Alle tre var gjennom nære slektsledd knyttet til den norske kongefamilien, og det kan ha påvirket hva slags egenskaper de var ansett for å ha. Eirik var som tidligere nevnt sønn av Sigurd Munn. Filip var sønn av den svenske jarlen Birger brosa

²⁰⁷ Falk, Hjalmar og Torp, Alf. Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Utgitt av Bjørn Ringstrøms antikvariat. (Oslo) 1991, s. 324

²⁰⁸ Sverres saga, kap. 113 og 119

og Birgitta, som var datter av Harald Gille.²⁰⁹ Håkon Galen på sin side var sønn av den svenske lagmannen Folkvid og Cecilia, som var datter av Sigurd Munn.

At nære bånd til kongeslekten var avgjørende for høvdingbeskrivelsen i dette tilfelle, underbygges også av at Knut ikke omtales som jarl, til tross for at han var sønn av Håkon Galen. Knuts bånd til kongefamilien var mye tynnere enn farens, og det er kanskje også årsaken til at han ikke ble ansett som en høvding, til tross for at han hadde mange andre positive egenskaper.

Konklusjon

Jarlenes rolle i den norske riksstyringen, samt de beskrivelsene som er fremtredende under borgerkrigstiden tyder på at deres politiske rolle var under endringen fra andre halvdel av 1100-tallet. Likevel må denne endringen sees som et resultat av konges endrede maktposisjon, framfor en reduisering av jarlenes makt. Ved inngangen til borgerkrigstiden kan jarlene på mange måter sies å ha gått fra å være en av de viktigste politiske brikkene i kongens forsøk på å konsolidere sin egen makt, til å være militære og administrative og militære brikker hvis oppgave var å stadig befeste og utvide kongens maktgrunnlag.

Konklusjon

Jarlenes politiske rolle i Norge var skilte seg på mange måter ut fra den situasjonen som orknøyjarlene befant seg i. Av egenskaper skiller de norske jarlene seg i stor grad fra orknøyjarlene, selv om de norske jarlene på 1000-tallet viser enkelte fellestrekk med orknøyjarlene. Det må likevel benevnes at det er langt færre jarler i Norge i denne perioden enn det var i samme periode på Orknøyene, og det er derfor vanskelig å gi noen endelig bekreftelse på grunnlag av det lille kildematerialet som eksisterer på dette punktet i Norge.

En annen forskjell mellom de to områdene var at de norske jarlene stadig var i kontakt med kongen, noe som må ha ført til at forholdet mellom dem var av en helt annen art. På 1000-tallet var jarlenes politiske rolle viktig for kongenes forsøk på å utvide sine maktområder, men dette var ikke alltid forenelig med jarlenes behov. Jarlene på 1000-tallet kan dermed ikke sies å ha vært kongens høyre hånd, da både kongen og jarlen var avhengige av hverandre for å oppnå sine politiske mål.

²⁰⁹ Sverres saga, kap. 119

Situasjonen endret seg noe da borgerkrigene brøt ut, og behovet for jarler igjen gjorde seg gjeldende. Derimot må det lange århundret uten jarler ført til at jarlene ikke hadde hatt samme mulighet til å utvikle sin stilling, slik som for eksempel kongen og hirden hadde gjort. Om jarlene hadde fulgt med på denne utviklingen hadde deres situasjon i Norge ved inngangen av borgerkrigstiden kanskje utspilt seg annerledes. Da dette ikke skjedde endret deres politiske rolle seg fra å være mer eller mindre likestilt med kongen, til å bli underlagt hans militære og administrative maktordning. Ved inngangen av 12000-tallet var de dermed langt mer underlagt kongens makt enn tidligere, og deres maktposisjon var langt mer avhengig av kongen enn tidligere. Likevel viser Skule Bårdssons kamp mot Håkon at det fortsatt fantes elementer av de gamle jarlenes holdninger igjen på 1200-tallet, og at de fortsatt hadde evne til å samle støttespillere rundt seg.

Jarlenes forhold til kongen er i det hele preget av konflikter og det er nok ingen tilfeldighet at Hirdskråen påpeker at Norge hadde det best så lenge det ikke ble utnevnt jarler.²¹⁰ Det er lite trolig at kongen anså jarlen som sin høyre hånd, men snarere som en del av det større statlige apparatet han forsøkte å utvikle.

²¹⁰ Hirdskråen, s. 81

Sverige

I motsetning til nabolandene finnes det svært lite få bevarte kilder fra svensk middelalder i tiden før 1250, og drøftingen av svenske jarler og deres posisjon vil bli påvirket av dette. På grunn av mangelen på utfyllende kilder vil dette kapittelet i hovedsak fokusere på perioden mellom 1175 og 1266, da kildene rundt jarlene blir noe bedre. I tillegg er dette en periode da jarlenes rolle i Sverige utvikles til å være av større betydning. 1266 markerer slutten på jarlene i Sverige, da den siste til å bli utnevnt til jarl døde.

Konge (regjeringstid)	Jarl
Sverker den eldre (1132-1156)	Karl Sunesson
Magnus Henriksen (1160-1161)	Ragnvald Henriksen
Karl Sverkersson (1161-1167)	Ulf den eldre
Knut Eriksson (1167-1195)	Guttorm
	Birger brosa
Sverker den yngre (1195-1208)	
	Johan Sverkersson
Erik Knutsson (1208-1216)	Knut Birgersson
	Folke Birgersson
Johan Sverkersson (1216-1222)	Karl døde
Erik Eriksson (1234-1250)	Ulf fase ²¹¹
	Birger Magnusson
Valdemar Birgersson (1250-1275)	

Tabell 1. Liste over jarler i Sverige, ca. 1132 – 1266.

Selv om tilgangen til kildematerialet er begrenset vil jeg for ordens skyld komme med en kort drøftelse av jarlene i tiden forut for 1175. Jeg vil også drøfte hvorvidt de politiske endringene i denne perioden la til rette for den senere tilsynelatende sterke samfunnsposisjonen svenske jarler innehadde. Deretter vil jeg ta for meg flere aspekter ved Bjälboätten, som var den fungerende jarleätten i Sverige i den aktuelle perioden. Jeg vil særlig fokusere på hvem jarlene var og hvordan det kunne ha seg at denne ætten beholdt jarletittelen innenfor slekten i nesten hundre år. Ettersom kildene omkring de svenske jarlene er ytterst sparsommelige når det kommer til beskrivelser av jarlene og deres egenskaper, vil jeg ikke gå inn på analyser av dette i kapittelet om Sverige. Det finnes ikke nok materiale i kildene til å kunne gjennomføre

²¹¹ Det er usikkert nøyaktig når Ulf fase ble utnevnt til jarl, da enkelte kilder tyder på at han kan ha blitt utnevnt allerede i 1220, under Johan Sverkersson. Han kan også ha blitt utnevnt til jarl en gang før 1231, under Knut Langes regjeringstid (1229-1234). Line, 2007, s. 114

en grundig analyse, og en inkludering av dette vil ikke kunne føre til en relevant diskusjon på området.

Jarlene i Sverige var i mye større grad knyttet til kongen enn jarlene i de to foregående landene, og etter analysen av Bjälboätten vil jeg derfor undersøke hvordan forholdet mellom kongene og jarlene utfoldet seg. Ettersom enkelte av jarlene utvilsomt hadde en betydning for den politiske utviklingen i Sverige, vil jeg til slutt i dette kapittelet undersøke hva slags betydning det var snakk om og hvordan deres stilling som jarl påvirket denne.

Jarler før 1175

I følge kildene ble det utnevnt fire jarler i Sverige i perioden før 1175, med Karl Sunesson som den første i rekken under Sverker den eldre regjeringstid. Hvorvidt det var flere jarler før denne perioden er vanskelig å si, særlig ettersom kildene som omtaler svenske jarler er lite konsekvente i omtaleformen. Den latinske formen varierer mellom *dux* og *comes*, og i tillegg kan islandske og norske kilder som omtaler de svenske jarlene ha hatt en annen forståelse av tittelen, enn for eksempel svenske kirkelige kilder.²¹² Det er derimot sannsynlig at Karl Sunesson, Ragnvald Henriksen, Ulf den eldre og Guttorm var jarler i Sverige til tross for at de nevnes i ulike type kilder.²¹³

Maktområder og maktposisjon

På 1000-tallet og i første halvdel av 1100-tallet var Sverige preget av ustabile herredømmer, særlig grunnet indre konflikter og press utenfra.²¹⁴ Som en følge eksisterte det ikke noe samlet Sverige på denne tiden, noe som også må ha påvirket jarlenes maktområder. Ut fra kildematerialet ser det også ut til at jarlene i perioden fram mot 1175 heller ikke hadde noe fastlagt område de kontrollerte, og deres maktområder varierte ut fra hvilken konge de var underlagt. Karl Sunesson skal ha vært jarl i Vest-Götaland, Ragnvald og Ulf skal ha vært jarler i ulike deler av Svealand og Guttorm skal ha eid land i Småland, som var en del av Götaland.²¹⁵ Jarlenes skiftende maktområder må sees som en konsekvens av at heller ikke kongene hadde like stor kontroll over alle de svenske områdene i denne perioden.

²¹² Line, 2007, s. 175

²¹³ Line, 2007, s. 81, 91, 93 og 95

²¹⁴ Sawyer, 1991, s. 61

²¹⁵ Inges saga, kap. 2; Håkon Herdebreis saga, kap 18; Line, 2007, s. 36, 93 og 95

Jarlenes maktområder samstemmer med hvilke områder deres respektive konger på tiden regjerte. Sverker d.e. skal ha kontrollert Øst-Götaland, Magnus Henriksen var konge i Svealand og Karl Sverkersson var den første til å bli betegnet som göters og svears konge, en tittel som også gikk videre til Knut Eriksson.²¹⁶ Denne betegnelsen kan for øvrig sees som et tegn på sentralisering i Sverige, selv om landet på ingen måte var forent under en sterk kongemakt på dette tidspunktet.²¹⁷ Jarlene må derfor sees som en forlengelse av kongens makt, og en metode for å kontrollere de områdene som tilhørte kongen. Særlig er dette tydelig ved Sverker d.e. og Karl Sunesson, der de to kontrollerte ulike deler av Götaland. Samtidig må det påpekes at jarlene neppe var underlagt kongens makt i stor grad, og deres selvstendighet vises blant annet ved at Karl Sunesson hadde anledning til å inngå en avtale med Harald Gille om Götalands grenser.²¹⁸ Senere, under Karl Sverksson og Ulf jarl, framgår det av kilder at erketet i Uppsala ble opprettet som følge av forespørsler fra både kongen og jarlen.²¹⁹ Det later dermed til at det eksisterte et vertikalt vennskap mellom kongene og jarlene, der de var avhengige av hverandre for å utøve sin makt.²²⁰

Ættebakgrunn

Kildene er sparsommelige i omtalen av de fire jarlenes ættebakgrunn, men ut fra de få opplysningen framkommer det likevel at det trolig ikke var noen overordnede regler for hvem som kunne bli utnevnt til jarler. Verken Karl Sunesson eller Guttorm var beslektet med sine respektive konger, da Karl var en etterkommer av de gamle norske ladejarlene, mens Guttorm var en venn av Knut Eriksson.²²¹ Ragnvald Henriksen på den annen side var bror av kong Magnus.²²² Det faktum at sistnevnte opprinnelig var dansk, kan ha påvirket hans valg av jarl, da de fleste danske jarler på 1100-tallet var nære slektninger av kongen. Til slutt er det usikkert hva slags forbindelse Ulf d.e. hadde til kong Karl, men ut fra opplysninger i kildene finnes det en mulighet for at han var sønn av Johan Sverkersson, og således nevø av kong Karl.²²³

²¹⁶ Håkon Herdebreis saga, kap 18; Sawyer, 1991, s. 41 og 43

²¹⁷ Sawyer, 1991, s. 62

²¹⁸ Sawyer, 1991, s. 39

²¹⁹ Sawyer, 1991, s. 41

²²⁰ Hermanson, Lars. "Statsbildning och vertikal vänskap i 1100-talets Norden". I *Statsutvikling i Skandinavia i middealdren*. (Red. Sverre Bagge et al.), Oslo, 2012, s. 120-121

²²¹ Inges saga, kap. 2; Saxo, bok 14

²²² Håkon Herdebreis saga, kap. 18

²²³ Line, 2007, s. 93

Det var med andre ord ingen tilsynelatende retningslinjer for hvem som kunne bli utnevnt til jarler i 1100-tallets Sverige, og utnevnelsene kan ha kommet som resultater av både vennskapsforhold, ætteforhold og andre politiske påvirkninger. Mangelen på retningslinjer tyder på at utnevnelsene var et resultat av et politisk behov fra kongens side for å kontrollere større områder, framfor å kontrollere egne familiemedlemmer. Dette underbygger dermed teorien om at konger og jarler i denne perioden var i et avhengighetsforhold med hverandre.

Konklusjon

Til tross for at kildematerialet er gjennomgående sparsommelig i omtalen av svenske jarler før 1175, er det mye som tyder på at de i hovedsak fungerte som en forlengelse av kongens makt. Det er ingenting i kildene som antyder at det var tilløp til rivaliseringer mellom kongene og jarlene, noe som forsterker teorien om et gjensidig avhengighetsforhold mellom de to. Kongen var avhengig av jarlen for å utvide sin makt, samt for å kontrollere stadig større områder. Samtidig var jarlen avhengig av kongen for å kunne opprettholde sin egen maktposisjon. Det var derfor nødvendig for dem begge å opprettholde et godt vennskap.

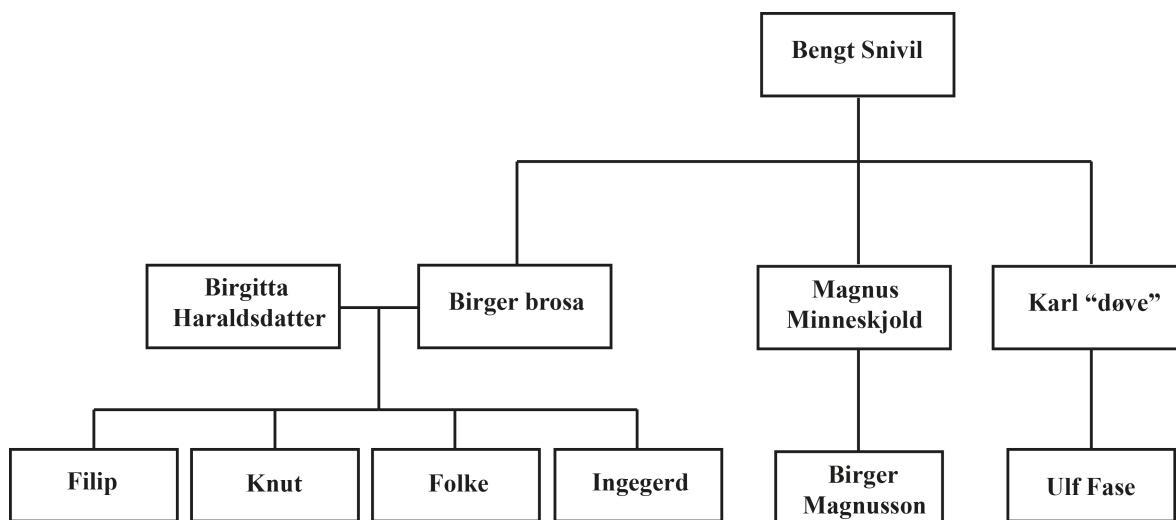
Dette kan ha vært årsaken til at jarlene som ble utnevnt i hovedsak ikke var tilknyttet den svenske tronen gjennom slektsbånd, og på den måten ikke hadde noe krav på den svenske tronen. Kongen utnevnte dermed ingen som potensielt var tronkandidater, og forholdet mellom dem kunne forbli uforandret. Denne framgangsmåten i utnevnelse av jarler, samt avhengighetsforholdet mellom de to partene, preget også jarlenes posisjon i årene etter 1175 og utover 1200-tallet.

Bjälboätten

Da Birger brosa, hvis tilnavn betyr ”den leende”, ble utnevnt til svensk jarl omkring 1175, markerte dette starten på Bjälboättens lange rolle som jarler i Sverige. Et vanligere navn på denne slekten er folkungeätten, men som Maja Hagerman har poengtert er folkungene også navnet på en svensk stormannsgruppering i samme tidsperiode.²²⁴ I likhet med Hagerman velger jeg derfor å omtale jarlene som medlemmer av Bjälboätten, slik at det ikke oppstår forvirring rundt hvilke folkunger det er snakk om. Tilnavnet Bjälbo kommer fra ættens hovedsete, som lå i Bjälbo, og i løpet av perioden 1175 – 1266, ble seks medlemmer av denne ætten utnevnt til svenske jarler.

²²⁴ Hagerman, Maja. *Spåren av kungens män*. Stockholm, 1996, s. 366-367

Bjälboätten kan føres tilbake til Folke ”den tjocke”, som var svensk stormann på begynnelsen av 1100-allet, og Ingegerd, som var datter av den danske kongen Knut den hellige.²²⁵ De to fikk sønnene Knut, som kildene sier svært lite om, og Bengt, som var far til Birger brosa, Magnus Minneskjold og Karl ”døve”. Birger brosa ble i likhet med sin farfar gift med en kongsdatter, den illegitime datteren til Harald Gille, Birgitta.²²⁶ De to fikk flere barn sammen, og sønnene Filip, Knut og Folke ble alle utnevnt til jarler, selv om Filip riktignok ble norsk jarl hos kong Sverre Sigurdsson. Etter Folke jarls død i slaget ved Gestliren i 1210, ble hans onkel Karl ”døve” utnevnt til jarl, som igjen ble etterfulgt av sin sønn, Ulf fase.²²⁷



Bilde 1. Ættetavle - Bjälboätten.²²⁸

Den siste i Bjälboätten til å bli utnevnt som jarl var Birger Magnusson, som var sønn av Magnus Minneskjold. Birger Magnusson ble som jarl antagelig i 1248, og beholdt tittelen fram til sin død i 1266.²²⁹ Han giftet seg med Ingeborg, datteren til den svenske kongen Erik Knutsson, og sammen fikk de blant annet sønnen Valdemar, som ble utnevnt til svensk konge i 1250.

Maktposisjon

²²⁵ Saxo. *Danmarks Riges Krønike Bind 2*. (Oversatt av Jørgen Olrik 1908-12.) København. 1970, s. 233

²²⁶ Magnus Erlingssons saga, kap 36

²²⁷ Line, 2007, s. 108, 109, 113

²²⁸ Ættetavlen inkluderer kun medlemmer av ætten som er omtalt i oppgaven. For mer utfyllende ættetavle, se Line, 2007, s.

²²⁹ Line, 2007, s. 117

Rollen som jarl forble en del av Bjälboættens samfunnsposisjon i nesten hundre år, der det eneste avbruddet i rekken var Johan Sverkerssons innsettelse som jarl i 1202, etter Birger brosas død.²³⁰ Det kan for øvrig diskuteres hvorvidt jarletittelen egentlig gikk ut av Bjälboätten, ettersom Johan var sønn av Sverker d.y. og Ingegerd, datter av Birger brosa. Det er ingen tvil om at Bjälboätten hadde en særdeles sterk maktposisjon i tiden fra 1175, ettersom kildene nesten ikke nevner andre stormannsfamilier utover kongefamiliene og Bjälboätten.²³¹ Årsaken til ættens sterke posisjon, samt den politiske innflytelsen de innehadde i Sverige kan skyldes flere aspekter.

Slektskap og politiske forbindelser

For det første var Bjälboätten tilknyttet samtlige skandinaviske kongefamilier gjennom ekteskap og politiske allianser. Tilknytningen til den danske kongefamilien kom fra ekteskapet mellom Folke ”den tjocke” og Ingegjerd, og selv om betydningen av dette slektskapet ikke bør overdrives når det kommer til Birger brosas samtid, må det ha vært en viktig medvirkende årsak til at Bjälboätten kunne etablere en sterk posisjon i utgangspunktet.

Forbindelsene til Norge var mange, både gjennom Birger brosas ekteskap med Birgitta Haraldsdatter, og gjennom det faktum at Birgers sønn, Filip var jarl hos kong Sverre. Ekteskapet med Birgitta førte for øvrig til at Birger også ble tilknyttet birkebeinerne, ettersom den første birkebeinerlederen, Øystein Øysteinsson Møyla, var nevø av Birgitta.²³² I Magnus Erlingssons saga fortelles det at Øystein ba Birger om hjelp i sin sak, og jarlen gav ham både penger og menn til å hjelpe seg, og det oppstod dermed et vennskap mellom de to.²³³

I Sverige var Birger ikke kun knyttet til Erikätten gjennom sin posisjon som jarl, han giftet også bort datteren Ingegjerd til Sverker d.y.²³⁴ Antagelig var dette en sterkt medvirkende årsak til at Birgers posisjon som jarl overlevde Knut Erikssons død i 1195, da han fortsatte sin rolle uforstyrret da Sverker tok over tronen. Et halvt århundre senere ble jarlen Birger Magnusson som nevnt gift med Ingeborg Eriksdatter og hans tilknytning til kongefamilien ble

²³⁰ Line, 2007, s. 105

²³¹ Line, 2007 s. 521

²³² Magnus Erlingssons saga, kap. 36

²³³ Magnus Erlingssons saga, kap. 36

²³⁴ Line, 2007, s. 104

ytterligere forsterket. Dette er særlig tydelig gjennom det faktum at Birgers sønn, Valdemar, ble valgt til konge da Erik Eriksson døde i 1250.²³⁵

Deres tilknytning til de ulike skandinaviske kongefamiliene må ha ført til at Bjälboätten fikk en særdeles sterk posisjon i Sverige. De ulike ekteskapene medlemmene i Bjälboätten inngikk viser hvor stor betydning ekteskapsinngåelse kunne ha for allianser på tvers av familier og land.²³⁶

Skiftende allianser

En annen årsak til Bjälboättens sterke posisjon i Sverige kan ha skyldtes medlemmenes evne til å skifte allianser mellom kongefamiliene dersom det var nødvendig for å sikre sine egne posisjoner. Dette er spesielt tydelig hos Birger brosa som var jarl både for Erikätten og Sverkerätten. At Birgers vennskap med de to ættene var av betydning for den innenrikske freden i Sverige er tydelig ved at det først oppstod konflikter mellom de to kongefamiliene kort tid etter Birgers død i 1202.²³⁷ Det faktum at Birger later til å ha vært en av hovedårsakene til at det ikke oppstod åpen konfrontasjon mellom de to slektene før etter hans død, tyder på at han som jarl hadde en sterk politisk rolle. Vennskapet med de to ættene var ikke kun viktig for den indre freden i Sverige, men også for Birgers egen del. Ved å inngå vennskap med Sverkerätten klarte han å beholde sin rolle som jarl etter Knut Erikssons død, noe som var viktig for at han selv fikk beholde den maktposisjonen han hadde opparbeidet seg gjennom Knut Erikssons regjeringstid. Det var ikke nødvendigvis noen garanti for at han fikk beholde sin stilling som jarl hos en motstridende konge, og det faktum at han klarte nettopp dette tyder på at hans politiske betydning var stor.

Birgers sønner, Knut og Folke, fungerte som jarler for Erik Knutsson etter tur. At de ikke fulgte farens rolle som jarl for Sverker d.y. skyltes antagelig at sistnevnte heller utnevnte sin egen sønn som jarl, enn medlemmer av Bjälboätten.²³⁸ Knut og Folke hadde derfor mer å vinne på å støtte Erik, og det er tydelig at kongen ikke hadde noe i mot støtten fra Bjälboätten, ettersom han tok dem begge to som jarler. Den taktikken Knut og Folke brukte kan også spores hos deres onkel Karl "döve", som i motsetning til sine nevøer viste sin støtte

²³⁵ Erikskrönikan, s. 32

²³⁶ Sawyer, 1991, s. 49

²³⁷ Line, 2007, s. 105

²³⁸ Line, 2007, s. 105

til Johan Sverkersson.²³⁹ Ettersom Johan døde barnløs er det naturlig at de resterende medlemmer i Bjälboätten, henholdsvis Ulf fase og Birger Magnusson, viste sin støtte til Erikätten.

Det faktum at Bjälboättens medlemmer hadde mulighet til å vise allianser til begge de to stridende kongefamiliene, tyder på at deres politiske rolle var av stor betydning i Sverige. Ikke bare klarte de å beholde jarletittelen innenfor familien nærmest ubestridt, de var også av stor betydning for den statlige utviklingen i Sverige.

Konklusjon

Det er liten tvil om at Bjälboättens relasjoner med flere sterke familier både i og utenfor Sverige, samt deres evne til å skifte allianser gjorde det vanskelig å utfordre deres politiske rolle som jarler. Samtidig kan det totale fraværet av utfordring fra andre stormannsfamilier tyde på at det eksisterte en form for konsensus rundt Bjälboättens sterke rolle.

Det er mulig de andre svenske stormannsfamiliene var fornøyd med den ordningen som oppstod rundt Bjälboätten. Det vil i så fall tyde på at den politiske arenaen i Sverige var langt mindre bygget på krig og feider, og i langt større grad på vennskapelige forhold. At det eksisterte et vennskapelig forhold mellom konge og jarl er også tydelig, og forklaringen på dette kan i større grad tydeliggjøre hvorfor Bjälboätten klarte å beholde sin posisjon og politiske rolle så lenge som de gjorde.

Vennskap mellom konge og jarl

Den kanskje viktigste årsaken til at forholdet mellom kongene og jarlene i Sverige var mye bedre enn i Norge skyldtes at de svenske jarlene ikke hadde krav på den svenske tronen, og dermed ble jarlenes potensielle trussel mot kongens posisjon ikke like reell som den var i Norge. Årsaken til at de svenske jarlene, særlig da Bjälboätten trådte inn i embetet, ikke hadde et reelt krav på tronen skyldtes at de ikke nedstammet fra en svensk kongeslekt.

Retten til å herske

Som nevnt tidligere var skandinaviens middelalder preget av en oppfatning om at enkelte slekter var født til å herske over og styre landet. Sagaer og skaldekvad forteller om hvordan kongene kunne føre sine aner tilbake til de gamle konger som hadde erobret landet eller også

²³⁹ Line, 2007, s. 109-110

til gamle guder, noe som automatisk gjorde dem egnet for posisjonen som konge. Som nevnt i kapittelet om Norge var den norske kongeslektens påståtte forbindelse til Ynglingeætten et viktig argument for at de var berettiget tronen. I Sverige hadde ikke kongeslektene det samme grunnlaget for å hevde at de var beslektet med gamle guder, til tross for at Ynglingeætten hadde hatt tilholdssted i Uppsala før de utvandret til Norge. De svenske kongene, både i Erikætten og Sverkerætten, mente derimot at de hadde en tilknytning til Stenkilætten, som regjerte Sverige tidlig på 1000-tallet, enten gjennom giftemål eller gjennom direkte nedstamning. Stenkilættens opphavsmann, Stenkil, skal på sin side ha nedstammet fra Munsöætten, som sprang ut fra mytiske konger og høvdinger som Ragnar Lodebrok og Bjørn Jernside.²⁴⁰ I likhet med Ynglingeætten er det vanskelig å slå fast om de svenske kongene i realiteten slektet på legendariske konger og høvdinger fra fordums tid, eller om enkelte av disse i det hele tatt har eksistert. For middelalderens konger var det å hevde slektskap til disse kongene derimot et viktig argument for at de var berettiget til å sitte på tronen. Og de brukte det også for hva det var verdt.

Til tross for alle deres allianser og tilknytninger til andre skandinaviske kongeslekter kunne ikke Bjälboætten knyttes til de gamle svenske kongene og dermed hadde de heller ikke et reelt grunnlag for å kreve den svenske tronen. I beste fall kunne Birger brosas barn påberope seg slektskap til Ynglingeætten gjennom morfaren Harald Gille, men det ville ikke hjulpet å påberope seg slektskap til Ynglingeætten når Ynglingeætten ikke lenger var ansett som rettmessig troninnehaver i Sverige. Jarleembetet var derfor den største utmerkelsen mennene i Bjälboætten kunne oppnå. Dette var antagelig også en viktig grunn til at forholdet mellom kongene og jarlene i Sverige var mye bedre og langvarig enn i Norge. De svenske kongene hadde ikke noe å frykte fra sine jarler, og jarlene på sin side hadde oppnådd den øverst utnevneelse de kunne få, og den beste måten å beholde dette embetet på var å støtte kongen.

Vennskap og lojalitet

At forholdet mellom kongene og jarlene i utgangspunktet var en mer positiv art, må også ha ført til at vennskapsforholdet mellom dem utviklet seg annerledes enn mellom de respektive menn i Norge. Vennskapene mellom de svenske kongene og jarlene synes å ha vært preget av lojalitet, noe som ikke nødvendigvis var en forutsetning for middelalderens vennskap.

²⁴⁰ Sagaen om Hervarar og Kong Heidrek. (Oversatt av G. Thorarensen), København, 1847, kap 16

Vennskapsforholdene i middelalderen kunne bestå av både gode og dårlige venner, og de gode vennene ble som oftest kjennetegnet ved at de var lojale, ytte hjelp når de kunne og at gaveutvekslingen var av større omfang.²⁴¹ De gode vennene var til å stole på, og et slikt vennskap kunne vare livet ut. At det fantes en form for lojalitet mellom de svenske kongene og jarlene er blant annet tydelig ved at kildene ikke beretter om at det oppstod uoverenskomster mellom kongene og jarlene, verken i fredsperioder eller i perioder da kampen om tronen var tilstedeværende.

For jarlene betød lojale vennskapet med kongen hadde de kunne inneha sin stilling uforstyrret i flere år, noe som sikret dem det største embetet de kunne bli utnevnt til, hvilket også hadde konsekvenser for den statusen og rollen de innehadde i det svenske middelaldersamfunnet. Kongene på sin side var også tjent med et lojalt vennskap, særlig på 1200-tallet, da Sverige var preget av tronfølgestriden mellom Erikætten og Sverkerætten. For kongene i begge disse ættene må det ha vært viktig å ha menn rundt seg som kunne yte støtte i kampen om tronen, og også for å beskytte tronen fra innkommende angrep.

Konklusjon

Forholdet mellom svenske konger og jarler var av stor betydning for den rollen jarleembetet spilte i Sverige. Det at kongene ikke behøvde å frykte et krav fra jarlene, må ha gjort det enklere å tildele ham makt og posisjoner i landet, som langt oversteg det de fleste norske jarler ble tildelt av sine konger. Slektskap og ætteforhold spilte antagelig en betydelig rolle i samspillet mellom jarlene og kongene og hadde kanskje også større betydning enn det eventuelle egenskaper hadde. Det hersker liten tvil om at forholdet mellom jarlene og kongene også førte til et mer lojalt vennskap mellom de to, noe som også må ha påvirket den posisjonen jarlen innehadde i Sverige. Lojalitet må ha skapt større tillit mellom de to partene, og de svenske jarlene ble dermed friere i sitt embete enn det de norske jarlene kan sies å ha vært. Jarleembetet i Sverige utviklet seg dermed i den retning det var ment å utvikle seg: som en støtte for den regjerende kongen, og jarlen var en mann kongen kunne stole på og rådføre seg med. Dette må også ha hatt betydning for jarlenes politiske rolle.

Jarlens politiske rolle

Ettersom jarlene i Sverige hadde en mye sterkere og tilstedeværende posisjon enn jarlene i Norge hadde, er det naturlig at de også hadde mye mer å si for statsutviklingen i Sverige.

²⁴¹ Sigurdsson, 2010, s. 23

Særlig jarlene Birger brosa, Ulf fase og Birger Magnusson, som satt henholdsvis 28, 17 og 18 år som jarler, var av betydning for den utviklingen som fant sted i Sverige i perioden 1175 – 1266.

Birger brosa

Som nevnt i begynnelsen av kapittelet var sentralisering av Sverige allerede begynt da Birger brosa ble utnevnt til jarl i 1174, og denne sentraliseringen fortsatte i årene som fulgte. Blant annet ble det på slutten av 1100-tallet, under Knut Erikssons regjeringstid, vanligere med skriftlige nedtegnelser fra kongen og i de fleste av disse brevene er Birger brosa nevnt som vitne.²⁴² Skriftlige nedtegnelser er et tydelig tegn på en statlig sentralisering, ettersom skriftlige nedtegnelser og brev i middelalderen var selve symbolet på offentliggjøringen av en handling eller ett vedtak.²⁴³ Gjennom skriften var kongen, som var ensbetydende med staten, bundet til sitt ord på en helt annen måte enn hvis avtaler ble inngått muntlig. Slutten av Sveriges 1100-tall markerte dermed starten på et skifte mellom et samfunn der kongen inngikk personlige, muntlige avtaler, til et mer sentralisert samfunn der kongen inngikk skriftlige avtaler på vegne av staten. Dette var naturlig en endring som skjedde over tid, og det kan derfor ikke snakkes om en fullstendig stat på begynnelsen av 1200-tallet. At jarlen var en aktiv deltager og vitne til mange av disse brevene tyder på at han spilte en sentral rolle i sentraliseringen av den svenske staten og kongemakten. Det faktum at det gjentagende er jarlen, og ikke andre stormenn, som nevnes som vitne i brevene, tyder igjen på at jarlens politiske rolle var av betydning og det forsterker antagelsen om at en statsentralisering var i begynt i Sverige på slutten av 1100-tallet.

Det er også fra Birger brosas tid at de første kjente svenske diplomatiske forbindelsene med andre nasjoner fant sted. Blant annet opprettet Knut Eriksson en allianse med Norge, ved at han giftet bort sin søster Margareta til Sverre Sigurdsson i 1185.²⁴⁴ I følge Sverres saga hadde både Birger og Knut anbefalt birkebeinerne at de tok Sverre til høvding, etter at Øystein Øysteinsson hadde falt.²⁴⁵ Ekteskap var, som allerede nevnt, en viktig metode for å bygge allianser, både mellom familier og nasjoner. Det var gjennom disse alliansene og skriftlige

²⁴² Line, 2007, s. 79-80

²⁴³ Larsson, Gabriela Bjarne. "Kunglig auktoritet i det medeltida Sverige före 1280". I *Statsutvikling i Skandinavia i Middelalderen*. (Red. Sverre Bagge et al.), 2012, s. 177

²⁴⁴ Gillingstam, Hans. *Knut Eriksson*. I *Svenskt biografiskt lexikon*. (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=11661>, lest 21.11.16)

²⁴⁵ *Sverres saga*. kap 6

nedtegnelsene at den svenske statsutviklingen for alvor skjøt fart. Det var ikke kun kongens fortjeneste og heller ikke kun jarlens fortjeneste at disse endringene fant sted, men det kom som et resultat av samarbeidet og vennskapet mellom dem. De kunne bruke hverandre for å opprette allianser, sikre sin egen posisjon i samfunnet og tilrettelegge for økonomisk vekst, som igjen førte til at staten fikk en grobunn som gjorde det mulig å utarbeide en enda sterkere og mer sentralisert stat.

Ulf fase

Det var antagelig under Knut Långe at Ulf fase ble utnevnt til jarlembetet, men han beholdt sin posisjon da Erik Eriksson kom tilbake til Sverige i 1234 og ble gjeninnsatt som svensk konge.²⁴⁶ Antagelig var det Ulf jarl, og senere Birger Magnusson, som stod for den egentlig riksstyringen i perioden 1234 – 1250.²⁴⁷ I likhet med Birger brosa klarte Ulf å holde fred i Sverige mellom to motstridene grupper: kongemakten og det opposisjonelle stormannspartiet Folkungene. Antagelig skyltes dette at Ulf selv var eller hadde vært en del av Folkungene da Knut Långe ledet partiet.²⁴⁸

Igjen er det tydelig at Bjälboættens medlemmer hadde en egen evne til å stabilisere de politiske forholdene i landet, og holde fred mellom motstridene grupper. Det faktum at de fungerte som riksstyrere gjør at det må stilles spørsmål om de i realiteten var konger, men var ute av stand til å bruke denne tittelen om seg selv. Antagelig var det mer snakk om et samarbeid mellom konge og jarl, der kongen fortsatt var avhengig av jarlens støtte. Avhengigheten var kanskje ikke koblet til det faktum at Ulf var jarl, men snarer at han var et medlem av Bjälboätten.

Birger Magnusson

Da Ulf fase døde i 1248 ble Birger Magnusson utnevnt til jarlembetet. Noen år tidligere hadde han giftet seg med Erik Erikssons søster Ingeborg og de fikk blant annet sønnen Valdemar. Erik døde barnløs i 1250 og valget om ny konge falt på Valdemar, som på dette tidspunktet fortsatt var et barn.²⁴⁹ Dermed falt den faktiske riksstyringen på Birger, slik den

²⁴⁶ Line, 2007, s. 113 - 114

²⁴⁷ Bolin, Sture. *Erik Eriksson*. I Svenskt biografiskt lexikon.

(<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=15399>, lest 05.03.17)

²⁴⁸ Line, 2007, s. 114

²⁴⁹ Eriksskrøniken, s. 32-33

hadde gjort på Skule Bårdsson i Norge noen år tidligere. Men Birgers makt minsket ikke etter hvert som Valdemar ble eldre og han beholdt både makt og fred i hele sin regjeringstid, fram til han døde i 1266.

Som riksstyrer inngikk blant annet Birger en handelsavtale med Lübeck.²⁵⁰ Handelsavtaler med andre nasjoner er viktig for statsutvikling, ettersom de kan både skape økonomisk vekst og fungere som alliansebyggere mellom nasjoner. Når man handler varer med en annen nasjon skaper dette økonomisk vekst for begge parter, noe man gjerne vil opprettholde, og det blir derfor viktig å pleie den gode forbindelsen og alliansen med den andre nasjonen. Hans politiske rolle kan dermed anees for ha vært svært viktig og tilstedeværende. Samtidig må det stilles spørsmål om Birger på dette tidspunktet kan anses for å være jarl, eller om han nå hadde steget så mye i gradene at hans rolle ikke lenger kan sammenlignes med en jarl.

Konklusjon

Uansett hva slags rolle Birger Magnusson hadde da sønnen ble utnevnt til konge, er det liten tvil om at de svenske jarlene, og da særlig Birger brosa, Ulf fase og Birger Magnusson, var av stor politisk betydning for Sverige. Mye av den statsutviklingen landet gikk igjennom i løpet av denne perioden var takket være deres innsats som alliansebyggere og støttespillere for kongene. Det er dermed mye som tyder på at den svenske statsutviklingen i størst grad skjedde på bakgrunn av fredelige forhold, framfor turbulente motsetninger mellom stormenn og konge.

Konklusjon

De svenske jarlene, gjennom sitt vennskap med kongene og sin ubestridte stilling som jarl, gir inntrykk av de på mange måter må regnes som kongens høyre hånd. Det er liten tvil om at den svenske statsutviklingen ville sett annerledes ut om det ikke hadde vært for den sterke tilstedeværelsen til Bjälboätten. Samtidig kan deres sterke rolle sies å ha bygget på det tilsynelatende gode forholdet som preget konge og jarl også i tiden før 1175. Det innskrenkede antallet kilder gjør det naturlig vanskelig å konkludere med at jarlene hele tiden var på god fot med kongene, men det materialet vi har tilgang til tyder definitivt i denne retningen.

²⁵⁰ Line, 2007, s. 518

Situasjonen i Sverige er også av en helt annen karakter enn i Norge, der jarlene på ingen måte kan sies å ha hatt et så godt forhold til sine konger. Til tross for at de svenske jarlenes historie begynte mye senere enn de norske, virket dette på ingen måte negativt for de svenske jarlenes politiske rolle. De var på mange måter langt sterke enn de norske jarlene noen sinne kan sies å ha vært, og det faktum at Bjälboätten klarte å beholde sin makt så lenge forsterker denne teorien. Hovedårsaken til dette skyldes antageligvis at de svenske jarlene hadde en konsekvent utvikling, uten store avbrudd. De norske jarlene hadde ikke vært like heldige, noe som også førte til at de var langt mindre politisk utviklet enn kongene ved inngangen av 1200-tallet.

At én ætt innehadde jarletittelen i så lang tid var på ingen måte nytt, da det samme var gjeldende på Orknøyene. Men på Orknøyene var det ofte flere jarler som delte på maktområdet, noe som ikke var tilfelle i Sverige. Selv om orknøyjarlene på mange måter kan sies å ha vært friere fra kongens kontroll i store deler av høymiddelalderen, var ikke de svenske jarlenes nære kontakt med kongen nødvendigvis en dårlig ting. Tvert imot har den vist at det var fullt mulig for konge og jarler å samarbeide på en måte som gagnet dem begge.

Det må derfor konkluderes med at de svenske jarlene, både før og etter 1175, var kongens høyre hånd. Uten deres sterke tilstedeværelse hadde Sveriges utvikling antagelig gått i en helt annen retning, og det er mulig jarlene ville utviklet i samme retning som jarlene på Orknøyene eller i Norge. Det tyder dermed på at det ikke eksisterte noen felles forståelse for de svenske jarlenes politiske rolle i Skandinavia i høymiddelalderen. Likevel gjenstår det fortsatt ett kapittel, som kan endre denne oppfatningen.

Danmark

Jarlenes rolle i Danmark varte mye kortere enn i de øvrige landene, og perioden dette kapittelet tar for seg vil også bære preg av dette. Til tross for at den siste jarlen i Danmark, Knud Lavard, døde i 1131, vel over hundre år før det samme skjedde i nabolandene, ble det utnevnt minst 13 jarler i landet mellom 1019 og 1131. Danmark skiller seg dermed ut fra de øvrige landene, ikke bare på grunn av den relativt korte perioden jarlene var aktive, men også tallmessig i form av antall jarler.

I tillegg tyder kildene på at jarlenes rolle og funksjon kan deles inn i to ulike perioder, og landes jarler vil derfor presenteres i sine respektive underkapitler som omhandler disse periodene. Den første perioden strekker seg fra 1019 og Knut den mektiges regjeringstid, og fram til Svein Estridsens død i 1076. Den andre perioden strekker seg fra 1076 og Harald Hens regjeringstid, og fram til Knud Lavards død i 1131. Den største forskjellen mellom disse to periodene var at jarlene i den første perioden i hovedsak ikke var nært knyttet til kongen gjennom slektsbånd, mens jarlene i den andre perioden nærmest utelukkende var nære slektninger av kongen. Kapittelet vil derfor deles inn ut fra disse to periodene, og jeg vil drøfte årsakene til ulikhetene mellom periodene ved å se på jarlenes ættebakgrunn, egenskaper og politiske rolle. Ettersom den andre perioden er preget av danske tronkandidater vil ikke beskrivelsene av disse inkluderes i oppgaven, da de er tydelig preget av å være beskrivelser av konger. En analyse av disse beskrivelser vil således ikke være sammenlignbare med de øvrige jarlenes beskrivelser.

Til tross for at det ikke ble utnevnt flere jarler i Danmark etter Knud Lavards død, ble tittelen tildelt en siste gang i 1170, da kong Valdemar av Danmark gjorde Erling skakke til sin jarl i Viken. Betydningen av dette vil drøftes i kapittelets siste del.

Periode 1, 1019 – 1076

Den første perioden dekker regjeringstiden til Knut den store, Hardaknut og Svein Estridsen, som alle hadde én eller flere jarler under seg. Det er uklart fra kildene om det i løpet av perioden ble utnevnt totalt ni eller elleve jarler, da Harald Hardrådes saga nevner at Svein Estridsen hadde syv jarler i sin hær, men kun én av dem er navngitt.²⁵¹ Det er derfor vanskelig å konstatere hvorvidt enkelte av disse jarlene var de samme jarlene som er navngitt i andre kilder, eller om det var snakk om helt andre personer.

²⁵¹ Harald Hardrådes saga, kap. 62

Konge (regjeringstid)	Jarl
Knut den store (1019-1035)	Ulv jarl
Hardaknut (1035-1042)	Ulv Galiciefarer
Svein Estridsen (1047-1076)	Finn Arnesønn
	Thrugot Ulvsson Fagerskinna
	Asbjørn ²⁵²
	4 (6) ukjente jarler

Tabell 1. Jarler i Danmark, ca. 1019 – 1076.

I motsetning til Norge og Sverige later det ikke til at Danmark hadde noen regel om at det kun skulle utnevnes én jarl av gangen. Kildene røper ingenting om hvorfor det ble utnevnt flere jarler samtidig i Danmark, men en mulig årsak kan ha vært at dette var et bevist valg fra kongen, slik at han kunne kontrollere jarlene i mye større grad. Dersom det var flere jarler av gangen, betød dette også at de hadde mindre makt enn dersom det kun var én jarl. Kongen hadde dermed større mulighet til å kontrollere jarlene og han var ikke like utsatt for et opprør fra jarlenes side.

I likhet med Sverige ser det ut til at jarlene i Danmark i hovedsak var jarler over hele Danmark, og ikke mindre områder slik jarlene var i Norge. Både jarlene Ulv, Ulv Galiciefarer, og Asbjørn har blitt omtalt som jarler over Danmark, uten videre spesifikasjoner.²⁵³ Det er usikkert hvorvidt Thrugot og de fire, eventuelt seks, øvrige jarlene under Svein Estridsen hadde spesifikke landområder som jarledømmer, men det er nærliggende å tro at Thrugot hadde den samme posisjonen som sin far, Ulv Galiciefarer. Den eneste jarlen som med sikkerhet hadde et bestemt område som jarledømme var Finn Arneson, som hadde fått Halland i len av Svein Estridsen, og han styrte det som landvern mot nordmennene.²⁵⁴

At Finn skal ha fått sitt len og styrte det som landvern mot nordmennene, gjør det også sannsynlig at det høye antallet jarler kan ha vært et resultat av et økende militært behov, da

²⁵² Asbjørn hadde et langt virke som jarl, og han er mest aktiv i perioden etter Sveins død. Likevel antyder kildene at han ble utnevnt til jarl under Sveins regjeringsstid, noe som også er årsaken til at han inkluderes i denne første perioden.

Knytlingasaga, kap. 26

²⁵³ Magnus den godes saga, kap 23 og Knytlingasaga kap. 26 og 75

²⁵⁴ Harald Hardrådes saga kap. 53

Svein stadig var i konflikt med både Magnus den gode og Harald Hardråde.²⁵⁵ Et militært behov hadde også eksistert under Knut den store og Hardaknut, da de danske kongene i denne perioden kontrollerte både England og Danmark, og til dels Norge.²⁵⁶ Den danske kongens behov for sterke militære skikkelser var tilstede under hele denne perioden, og jarlens militære rolle kommer også til uttrykk i egenskapene de er beskrevet med, samt i forholdet mellom dem og kongene.

Egenskaper

Ikke alle jarlene innenfor den første perioden er beskrevet, og fokuset har utelukkende ligget på de indre egenskapene. Den eneste jarlen i denne første perioden som er beskrevet med ytre egenskaper er Thurgot Ulvsson Fagerskinna, som i Knytlingasaga beskrives som ”den skjønneste mann man kunne se”.²⁵⁷ Dette er etter all sannsynlighet en referanse til tilnavnet Fagerskinna. Av de øvrige jarlene finnes det bare beskrivelser av Ulv jarl, Ulv Galiciefarer og Finn Arnesson, som kun har blitt beskrevet med indre egenskaper.

	Positive beskrivelser	Nøytrale beskrivelser	Negative beskrivelser
Ulv Torgilsson ²⁵⁸	En svært gjev mann, handlekraftig, stor hærmann, vennsæl		Snarrådet og uvorren både i tale og i andre ting
Ulv Galiciefarer ²⁵⁹	En stor kriger		
Finn Arnesson ²⁶⁰	kampsterk, et mandig hjerte		

Tabell 2. Jarlens indre egenskaper i den første perioden.

Beskrivelsene av disse jarlene fokuserer i hovedsak på deres evne i kamp, hvilket underbygger teorien om et militært behov. noe som må sies å ha vært hovedoppgaven til de danske jarlene i denne perioden. Fokuset på jarlens evne i kamp er ikke like fremtredende i beskrivelsene av jarlene på Orknøyene og Norge, noe som kan tyde på at de danske jarlens oppgaver i denne perioden i større grad var rettet mot en spesiell arbeidsoppgave. Fraværet av beskrivelser som omhandler vennsælhet, gavmildhet og klokskap kan tyde på at disse

²⁵⁵ Ulsig, Erik. ”Højmiddelalder (1050-1350)”. I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.). København, 1999, s. 28

²⁵⁶ Roesdahl, Else. ”Vikingetid og trosskifte (800-1050)”. I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.). København, 1999, s. 25-27

²⁵⁷ Knytlingasaga, kap 75

²⁵⁸ Olav den helliges saga, kap. 134, 152; Knytlingasaga, kap.11

²⁵⁹ Knytlingasaga, kap. 75

²⁶⁰ Harald Hardrådes saga, kap 63

egenskapene ikke var like viktige for de danske jarlene på 1000-tallet, og teorien om deres primære funksjon som hærførere og krigere forsterkes da også ytterligere.

Forhold til kongen

Jarlene som ble utnevnt i perioden mellom Knut den mektige og Svein Estridsen hadde ulik bakgrunn og det varierte hva slags bånd de hadde til kongen. I hovedsak var mennene danske, men de kunne også være norske, slik som Finn Arnesson. Jarlene i denne perioden var i liten grad tilknyttet kongeslekten, Ulv Galiciefarer og hans sønn Thrugot var ikke tilknyttet kongefamilien, verken gjennom blodsband eller giftemål, og det samme gjaldt Finn Arnesson. De ukjente jarlene forteller kildene ingenting om, og det vil derfor ikke være mulig å konkludere sikkert hva slags bakgrunn de hadde eller om de var tilknyttet kongefamilien på noen måte. Det er likevel lite sannsynlig at de var tilknyttet kongefamilien, ettersom sagalitteraturen har et særlig fokus på kongene og deres familie.

At jarlene i denne perioden ikke hadde noe tilknytning til kongen tyder på at de ikke hadde den samme politiske rollen som jarlene i for eksempel Sverige. Det er ingenting i kildene som tyder på at de danske jarlene var gift med en av kongens slektninger, kongen later ikke til å ha hatt frilleforhold til noen av jarlenes slektninger, og heller ikke kan det spores noen fosterordning på den ene eller andre siden. Alle disse formene for forbindelse mellom slekter var vanlig i perioden og en måte å skape allianser på.²⁶¹ Fraværet av dette tyder derfor på at det kun kan ha vært et vennskapsbånd mellom de to partene som var basert på gaver, og militære ytelser fra jarlens side.

Det var likevel to jarler i perioden, Ulv Torgilsson og Asbjørn jarl, som var tilknyttet kongefamilien gjennom ekteskap, og det kan derfor ikke avskrives helt at det fantes tendenser til allianser mellom jarler og konger i denne perioden.

Ulv Torgilsson

Ulv var, som tidligere nevnt, gift med Knut den mektiges søster Astrid, og følgelig far til Svein Estridsen. Det nevnes ingenting i sagalitteraturen om Ulv ble utnevnt til jarl før eller etter han ble gift med Astrid, men dersom de danske forholdene var like som de svenske kan det antas at Ulv var jarl før giftemålet. For øvrig hadde Ulv blitt utnevnt til jarl i England, før

²⁶¹ Hermanson, 2000, s. 10

han fikk den samme stillingen i Danmark, og det er mulig ekteskapet mellom ham og Astrid fant sted etter den første utnevnelsen.²⁶² Ulvs stilling som jarl, om det var i England eller Danmark, var antagelig var også avgjørende for at han giftet seg med Astrid i utgangspunktet.

Alliansen mellom Knut og Ulv kommer tydelig fram gjennom det faktum at Knut overløt oppfostringen av sønnen Hardeknut til Ulv, da Knut selv var i England. I tillegg hadde Knut overlatt det politiske ansvaret i Danmark til sønnen, og som fosterfar for den åtte år gamle gutten var Ulv i realiteten ansvarlig for styringen av Danmark.²⁶³ Det gikk derimot ikke lang tid før Ulv benyttet sin posisjon til å forsøke å få Hardeknut valgt som konge i Danmark, til fordel for sin far.²⁶⁴ Det er vanskelig å konkludere hvorvidt dette i utgangspunktet var Ulvs idé, eller om den hadde sitt opphav i dronning Emma, slik Olav den helliges saga beretter, men at Ulv hadde mye å vinne på at Hardaknut ble konge er klart. Som fosterfar for kongen ville han selv havne i en sterk politisk situasjonen, og han ville få tilsvarende makt og rikdom. Uansett hvem som var opphavet til ideen, kan det virke som om Knut holdt Ulv noe ansvarlig for å ha fått andre danske høvdinge med på dette, for det gikk ikke lang tid før Knut fikk Ulv drept.²⁶⁵

Det er mye som tyder på at Knut så Ulvs handlinger som et brudd på den alliansen som gjennom ekteskap og fostring var blitt opprettet mellom dem. I likhet med at det å ikke gjengjelde gaver en fikk fra andre ble ansett som en stor fornærmelse²⁶⁶, må også bruddet på en allianse ha vært ansett som en like stor fornærmelse. Ulvs handlinger kan også ha hatt konsekvenser for de mindre nære forholdene som preget jarlene som ble utnevnt etter ham i denne første perioden.

Asbjørn

Den neste alliansen som ble opprettet mellom kongeslekten og en jarl forekom først i Svein Estridsens tid, og kan kanskje også ha falt under den andre perioden med jarler, framfor den første. Jeg velger likevel å drøfte denne alliansen i denne delen av kapittelet, for kontinuiteten og sammenhengens skyld. Asbjørn jarl hadde giftet bort datteren sin med Svein Estridsens

²⁶² Christensen, Aksel E. *Vikingtidens Danmark*. København, 1969, s. 273

²⁶³ Olav den helliges saga, kap. 134

²⁶⁴ Olav den helliges saga, kap. 148

²⁶⁵ Olav den helliges saga, kap. 153

²⁶⁶ Sigurdsson, 2010, s. 27

sønn, Harald Hen.²⁶⁷ Igjen er det vanskelig å fastslå om han var jarl før eller etter giftemålet fant sted, men antagelig var Asbjørns rolle som jarl en medvirkende årsak til at forbindelsen mellom de to i det hele tatt fant sted.

At det fantes en allianse mellom Asbjørn og Harald er også tydelig i Knytlingasaga, der det eksplisitt står skrevet at ”Asbjørn [...], hadde giftet sin datter til Kong Svends Søn Harald, og var derfor særdeles ivrig for at faae Harald til Konge...”²⁶⁸. Her tar også sagaen forgitt at Asbjørn hadde giftet datteren bort til Harald før Sveins død. I likhet med både Ulv Torgilsson og flere svenske jarler kan det spores en bevist taktikk fra Asbjørns side. Ved å få Harald valgt som konge kunne han selv også vinne mye på grunn av alliansen mellom dem.

Asbjørns og Ulvs tilknytning til kongefamilien gjennom giftemål var likevel ikke normen for de danske jarlene i denne perioden, og det var antagelig heller ikke utslagsgivende for at de ble tildelt embetet. Det er større sannsynlighet for at disse giftemålene var et resultat av et ønske om å alliere seg med mektige familier, slik at både jarler og konger kunne styrke sin posisjon i det politiske maktspelet i Danmark.

Konklusjon

Gjennom drøfting av de danske jarlenes samfunnsposisjon, samt de egenskaper de er blitt beskrevet med, er det mye som tyder på at deres rolle i hovedsak var av en militær karakter. At de i hovedsak ikke var tilknyttet kongefamilien og ikke ser ut til å ha hatt noe annen form for ”rett til å herske”, skiller dem betydelig ut fra de andre jarlene som har blitt omtalt i denne oppgaven. Deres politiske rolle og innflytelse må derfor anses for å ha vært lite tilstedeværende, med noen enkelte unntak. Det høye antallet jarler, og det faktum at de i hovedsak ikke var tilknyttet et bestemt geografisk område, forsterker også teorien om at deres rolle var av militær karakter, framfor politisk. Til slutt har beskrivelsene av jarlene vært fokusert på militære egenskaper, framfor andre politiske og allianseskapende egenskaper. Det mål likevel poengteres at beskrivelsene av jarlene i denne perioden er få, og det er ikke sikkert disse var representative for alle jarlene i perioden.

²⁶⁷ Knytlingasaga, kap. 26

²⁶⁸ Knytlingasaga, kap. 26

Det er likevel min oppfatning at de danske jarlene i perioden mellom 1019 og 1076 hadde en bestemt militær rolle, der deres primære oppgaver var tilknyttet beskyttelse av Danmark mot ytre angrep og som en del av kongenes ekspansjon i Norge og England. Dette skiller jarlene betydelig ut fra andre jarler i nabolandene, både innenfor den samme perioden, men også i tiden etter. Derimot ser jarlenes rolle i Danmark ut til å ha gått inn på et mer politisk spor i perioden som fulgte, og jeg vil nå gå videre med drøftingen av denne perioden.

Periode 2, 1076 – 1131

Etter Svein Estridsens død i 1076 ble mønsteret for hvem som ble utnevnt til jarler betydelig endret. Jarlene gikk fra å være militære skikkelser med liten tilknytning til kongen utover sin faktiske stilling, til å være nært knyttet til kongen i form av slektsbånd, samtidig som de var av stor politisk betydning. Perioden var også preget av langt færre jarler enn i foregående periode, men også i denne perioden var flere personer jarler samtidig.

Konge (regjeringstid)	Jarl
Harald Hen (1076-1080)	Knut den hellige Asbjørn
Knut den hellige (1080-1086)	Erik Ejgod
Oluf Hunger (1086-1095)	
Niels (1104-1134)	Eiliv jarl Knud Lavard

Tabell 3. Jarler i Danmark, 1076 – 1131.

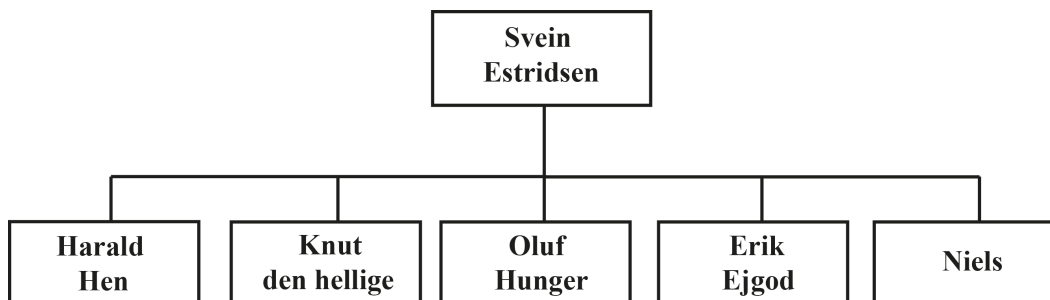
Harald, Knut, Erik, Oluf og Niels var alle sønner av Svein Estridsen, og av jarlene i perioden var det kun Eiliv som etter all sannsynlighet ikke var tilknyttet kongefamilien gjennom slektsbånd. At mønsteret for hvem som ble utnevnt til jarler endret seg, må sees som et resultat av de indre politiske forholdene i Danmark etter Svein Estridsens død.

Endringer under Svein Estridsens sønner

I følge Knytlinga saga skal Svein ha hatt 14 barn som overlevde barnealderen, og da han døde var fem av dem potensielle kandidater til tronen.²⁶⁹ Dette medførte uenigheter om hvem som hadde størst rett til å arve kongetittelen etter Svein, for til tross for at Danmark var nærmere tilknyttet resten av det europeiske kontinentet enn sine nordiske naboland, tok det lang tid før

²⁶⁹ Knytlingasaga, kap. 23

slektsstrukturen i landet tok den samme vertikale vendingen som resten av Vest-Europa gjorde på 1000- og 1100-tallet.²⁷⁰ Det var først i 1660 ble det vedtatt ved lov at Danmark skulle være et arvekongedømme, og først i 1665 ble det bestemt at førstefødte hadde foregangsrett til tronen.²⁷¹ I tillegg var det ingen av de fem potensielle sønnene som hadde noe fortinn fra morssiden, da alle var resultater av frilleforhold, hvilket betød at de ikke kunne spille på tidens bilaterale slektsforhold, slik deres far hadde gjort.



Bilde 1. Ættetavle - Svein Estridsens sønner.

Til tross for uenighetene om arveretten som oppstod etter Sveins død, klarte sønnene å etterfølge hverandre under mer eller mindre fredelige omstendigheter.²⁷² Valget falt til slutt på Harald, antagelig med god hjelp fra Asbjørn jarl og andre høvdinger, selv om Svein hadde uttrykt ønske om at Knut skulle arve riket etter hans død.²⁷³ Valget av Harald framfor Knut var også starten på at kongens nærmeste slektninger nå ble tildelt jarletittelen. For å forhindre at Knut gikk mot broren i kampen om tronen, ble det avtalt at Knut skulle bli utnevnt til jarl, noe Knut til slutt aksepterte.²⁷⁴ Denne ordningen med å utnevne den neste potensielle tronkandidaten til jarl fortsatte etter hvert som nye konger tiltrådte, og avtalen mellom Harald og Knut kan derfor ikke sees som et engangstilfelle.

Årsaken til at Knut, og senere flere av hans brødre, ble utnevnt som jarler kan ikke sees som resultatet av et militært behov, slik som i den første perioden, men snarere som resultatet av et

²⁷⁰ Hermanson, 2000, s. 9

²⁷¹ Jespersen, Knud J.V. "Statsomvæltningen 1660". I *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 28. april 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=164355> ;

Tamm, Ditlev. "Kongeloven". I *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 28. april 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=109077>

²⁷² Ulsig, 1999, s. 30

²⁷³ Knytlingasaga, kap. 24 og 26

²⁷⁴ Knytlingasaga, kap. 26

behov for å bevare den indre freden i Danmark.. Jarlenes posisjon i denne perioden utviklet seg dermed til å bli et langt større politisk middel enn tidligere, særlig for kongene.

Jarlenes politiske rolle

Måten jarletittelen ble utdelt på og brukt mot slutten av 1000-tallet og på starten av 1100-tallet kan på mange måter minne om en form for gaveutveksling, selv om jeg ikke vil påstå at utdelingen av jarletittelen var helt identisk med gaveutveksling. Noen likheter kan likevel spores. Som nevnt i kapittelet om Orknøyene var gaveutveksling et middel for å inngå og opprettholde vennskap mellom to parter, og å motta en gave forpliktet mottakeren til å gjengjelde gavmildheten.²⁷⁵ Gaven var også en viktig brikke i det politiske spillet, og de som ønsket å etablere et maktgrunnlag ga gjerne gaver som ikke kunne gjengjeldes i form av andre fysiske motgaver, som førte til at de måtte gjengjelde gavmildheten ved å tjene den andre.²⁷⁶ De danske kongenes utdeling av jarletittelen til sine brødre kan tolkes som en slik form for gaveutveksling. Dersom jarletittelen i Danmark fulgte det samme mønsteret som de øvrige skandinaviske landene på denne tiden, var den også den gjeveste posisjonen en mann kunne ha etter kongen. Å gi en motgave til dette må derfor ha vært umulig, og jarlen måtte dermed tjene kongen som betaling for posisjonen han hadde fått.

Samtidig bør ikke sammenlikningen med gaveutveksling tekkes for langt. Det var ingen garantier for at Knut ville akseptere tilbudet fra Harald, og tilbudet som jarletittelen kom som et forsøk på å forhindre en konflikt å oppstå etter Harald var blitt valgt til konge.²⁷⁷ Knut uttalte også at han så det som mindre mandig å godta dette tilbudet, men han ville heller gjøre det enn å gå i kamp mot sin bror.²⁷⁸ Det virker dermed som om Knut hadde et valg, og ikke var nødt til å godta tilbudet fra Harald. Dersom han hadde nektet ville resultatet antagelig ha vært en stor konflikt mellom brødrene, og et ønske om å unngå dette kan ha vært av betydning for Knuts valg. Det må derfor sies at tildelingen av jarletittelen som politisk middel utvilsomt var effektivt, men det faktum at den ble akseptert, særlig i tiden etter Knut ble valgt til konge, skyldtes antagelig også andre bakenforliggende årsaker.

Kongens allianser

²⁷⁵ Sigurdsson, 2010, s. 27

²⁷⁶ Sigurdsson, 2010, s. 27

²⁷⁷ Knytlinga saga, kap. 26

²⁷⁸ Knytlinga saga, kap. 26

For det første hadde kongen mange støttespillere utover de verdslige stormennene og høvdingene som tjente på å støtte ham. Støtten fra stormennene kom som et naturlig resultat av at Sveins sønner hadde blitt oppfostret av andre stormenn, og som et resultat av dette var flere av de mektigste familiene i Danmark vevet sammen av ulike alliansebånd.²⁷⁹ Følgene av alliansebåndene var ofte at man ble venn med sine venners venner, ettersom man folk ofte brukte sine vennskap med andre for å hjelpe hverandre og ytte støtte.²⁸⁰ Kongssønnene hadde dermed ikke bare støtte fra sine nærmeste venner, men også deres venner igjen. I tillegg hadde den valgte kongen støtte fra andre samfunnsgrupperinger, som var mer tjent på å støtte kongen enn andre potensielle tronkandidater.

I middelalderen var Danmark i praksis et valgkonedømme, og kongene ble valgt på tinget.²⁸¹ Å bli valgt på tinget forutsatte også at man hadde støtte fra det danske folket, og at de anså kongsemnet for å være egnet til å styre landet. Dette kommer også fram i Knytlingasaga, da det skulle velges konge etter Svein Estridsens død.²⁸² I situasjonen som oppstod under valget av Harald framfor Knut, kan det derimot diskuteres om Harald egentlig hadde støtte fra det brede lag. Valget av Harald hadde på sett og vis kommet som et resultat av at Asbjørn jarl og andre høvdingar hadde lurt Knut vekk fra tinget, for deretter å overbevise alle de fremmøtte om at Harald var mer egnet som konge.²⁸³ Ettersom Knut i realiteten hadde hatt størst støtte fra tinget, er det også sannsynlig at de ville ha støttet ham, dersom han valgte å utfordre Harald i kampen om tronen. Men da Knut først hadde godtatt vilkårene fra Harald, må også støtten fra det brede lag ha stilt kongen i en sterke posisjon enn sine brødre. Det samme må også sies å ha vært tilfelle da Knut senere ble valgt til konge. Med denne støtten fra store deler av folket må det også ha vært vanskelig å utfordre kongens stilling når han først hadde blitt valgt. Samtidig var det ingen selvfølge at kongen skulle ha støtte fra folket, noe Knut den hellige er et eksempel på, da jyske bønder gjorde opprør mot ham som følge av inndragelser av høye skatter.²⁸⁴ Resultatet av opprøret var at Knuts og mange av hans menn falt.²⁸⁵ Dette kan på mange måter sees som et tegn på at kongens makt ikke var absolutt på slutten av 1000-

²⁷⁹ Hermanson, 2000, s. 103

²⁸⁰ Sigurdsson, 2010, s. 24

²⁸¹ Ulsig, 1999, s. 28

²⁸² Knytlinga saga, kap. 26

²⁸³ Knytlinga saga, kap. 26

²⁸⁴ Ulsig, 1999, s. 29

²⁸⁵ Knytlingasaga, kap. 58

tallet, og hans maktgrunnlag var i stor grad avhengig av støtten fra bøndene, så vel som stormennene.

I tillegg var kongen også nært knyttet til kirken, ettersom kongene hadde lagt det økonomiske grunnlaget for kirkens vekst i middelalderen.²⁸⁶ Kirken hadde både fått skattefrihet og større områder av kongen, noe som gjorde at de kunne vokse fram som en betydelig militær makt.²⁸⁷ Ettersom denne fremveksten kom som et resultat av kongens støtte var de også havnet i et avhengighetsforhold til ham. Det var derfor naturlig at den valgte kongen ble støttet av kirken og geistlige stormenn, i tillegg til støttet han fikk fra bønder og verdslige stormenn. Samtidig ble også kongen etter hvert avhengig av kirken, ettersom de var en betydelig militærmakt i landet.

Kongen hadde dermed flere sterke grupperinger å støtte seg til, og å utfordre denne makten krevde store ressurser og tilhengere, noe som må ha vært vanskelig å få tak i når så mange allerede var tilknyttet kongen. Jarlene var dermed, særlig etter Knut hadde gått med på Haralds vilkår, ikke i en politisk eller økonomisk posisjon til å ta opp kampen om tronen.

Taktisk spill fra tronkandidatene

For det andre, kan det tenkes at jarlene godtok sin stilling, ikke bare som et resultat av å være i mindretall mot kongen, men også fordi dette var den mest gunstige posisjonen de for øyeblikket kunne inneha. Ved å godta stillingen som jarl, gjorde de seg også til venn av kongen, og dermed var det også sannsynlig at de kunne gjøre seg til venn med kongens venner. Som jarler hadde Estridsensønnene mulighet til å bygge opp et navn rundt seg selv, knytte vennskap og relasjoner med stormennene som omga kongen, og på den måten jobbe seg mot en sikrere posisjon som konge i fremtiden. Et eksempel på nettopp dette er Erik jarl, som brukte tiden som jarl til å gjøre seg venn med både bønder og andre høvdinge, og på den måten inngikk han mange vennskap.²⁸⁸

Jarlene var dermed i en sterk posisjon til å bruke det politiske spillet til å fremme sine egne interesser, framfor å satse alt på et militært opprør som ville hatt vanskeligheter med å gå mot

²⁸⁶ Bøgh, 1999, s. 66

²⁸⁷ Bøgh, 1999, s. 71

²⁸⁸ Knytlingasaga, kap. 70

kongen. For Eriks vedkommende skal også den vennesele holdningen han utviste som jarl ha vært medvirkende til at han ikke ble drept av de jyske bøndene i opprører mot Knut.²⁸⁹

1100-tallets politiske utfordringer

Dersom det stemmer at jarleposisjonen utviklet seg til å bli en arena for tronkandidatene til å drive et politisk spill til egen fordel, kan det da også være forklaringen på at jarlenes rolle tilsynelatende tok en ny vending under Niels' styre på begynnelsen av 1100-tallet.

Niels ble valgt til konge i 1104, etter at broren Erik Ejgod døde på en pilgrimsreise.²⁹⁰ Under Niels' styre var det i utgangspunktet Eiliv som var jarl i Slesvig. Det er uklart nøyaktig når og hvor lenge Eiliv satt som jarl, men i følge Magnussønnes saga skal Eiliv ha gitt Sigurd et gjestebud, da sistnevnte var på vei hjem fra sitt korstog til Jerusalem, hvilket skjedde sommeren 1111.²⁹¹ Det er delte meninger om når rollen som jarl skal ha gått videre til Knud Lavard, som var sønn av Erik Ejgod, men antagelig skjedde det i 1120.²⁹² Det er usikkert under hvilke omstendigheter jarletittelen skal ha gått videre til Knud, og forklaringsmodellene stiller både kongens og jarlens rolle i ulike lys.

Eiliv jarl

I følge Saxo skal Eiliv ha mistet sin jarletittel fordi unnlot å støtte Niels med ryttere i en kamp mot venderne, som herjet i området. Årsaken til dette skal ha skyldtes at den vendiske keiseren Henrik hadde betalt Eiliv for å ikke sende ryttere til kongen, og resultatet av Eilivs svik var at han ble fratatt både jarletittelen og kontrollen over Slesvig.²⁹³ Dersom dette stemmer er det i så fall første gang kildene beretter om at en jarl har blitt fratatt sine rettigheter. Selv ikke Svein Estridsen ble fratatt tittelen som jarl da han svek Magnus den gode. Dersom det medfører riktighet at Niels fratok Eiliv jarletittelen, må det også kunne tolkes som at Niels hadde stor nok makt til å tilbakekalle en beslutning, uten at det fikk politiske konsekvenser for ham selv.²⁹⁴

²⁸⁹ Knytlingasaga, kap. 58

²⁹⁰ Hermanson, 2000, s. 51

²⁹¹ Magnussønnes saga, kap 13; Hermanson, 2000, s. 82

²⁹² Hermanson, 2000, s. 82

²⁹³ Saxo, 1970 s. 257, 259

²⁹⁴ Hermanson, 2000, s. 83

Lars Hermanson anser det som usannsynlig at Niels hadde etablert et så sterkt maktgrunnlag, som har blitt hevdet at tidligere forskere.²⁹⁵ Han finner det også mer sannsynlig at Eiliv beholdt sin tittel som jarl fram til sin død, slik det berettes om i Knud Lavardsordinalet.²⁹⁶ Dette vil i så fall også samstemme med andre lignende situasjoner, der uoverensstemmelser mellom konge og jarl ikke nødvendigvis var grunnlag nok for at kongen kunne trekke tilbake den posisjonen han hadde gitt jarlen. Kongen var avhengig av jarlene for å kontrollere større områder, og det er lite sannsynlig at han hadde kapasitet til å avsette en jarl, og samtidig beholde kontrollen over jarledømmet.

For øvrig kan Niels' valg av Eiliv som jarl, som ut i fra kildene ikke ser ut til å ha hatt en svært nær tilknytning til kongefamilien, sees som et forsøk på å gå tilbake til en politikk som lignet den første perioden. At Eiliv hadde en posisjon i Slesvig, som skulle fungere som beskyttelse mot vendiske angrep gjør det sannsynlig at Niels forsøkte å snu posisjonen tilbake til en militær rolle. Det er mulig han også tok dette valget for å hindre potensielle kongsemner fra å ta jarletittelen, slik at de ikke skulle bruke den på samme måte som for eksempel Erik Ejgod. Det vil i så fall forklare omstendighetene rundt hans holdning til Knud Lavard.

Knud Lavard

Knud Lavard overtok sannsynligvis jarledømmet Slesvig etter Eilivs død, i 1120. I følge Saxo skal Knud ha måttet betale Niels en stor sum for at han skulle bli utnevnt som jarl.²⁹⁷ Dette ville i så fall hvert første gang en mann måtte betale for å bli utnevnt til en jarletittel, og det virker noe usannsynlig at Niels var i en posisjon der han kunne ta seg betalt for å innsette Knud som jarl. Beretningen kan ha vært et forsøk fra Saxos side for å fremheve den på mange måter vanskelige forholdet Niels hadde til Knud. Samtidig kan den også være bygget på en sannhet om at Niels var skeptisk til å la Knud bli jarl, på grunn av maktposisjonen den ville gi ham.

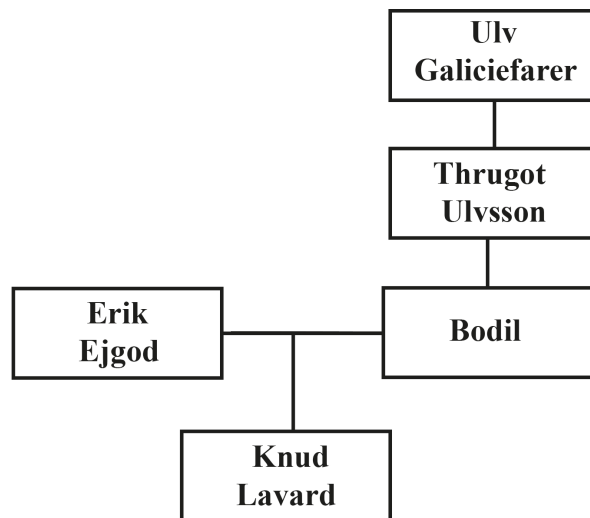
Knud var eneste legitime sønn av Erik Ejgod og Bodil Thrugotsdatter, i tillegg til at hans far og flere av hans onkler på farssiden hadde fungert som jarler før de ble utnevnt til konge, var

²⁹⁵ Hermanson, 2000, s. 78-79

²⁹⁶ Hermanson, 2000, s. 83

²⁹⁷ Saxo, 1970, s. 260-61

også Knud tilknyttet jarlembetet gjennom sin mor. Hennes far var den tidligere jarlen Thrugot Ulvsson Fagerskinna, og hennes farfar var Ulv Galiciefarer.²⁹⁸



Bilde 2. Ættetavle – Knud Lavard

Knud nedstammet dermed fra to betydningsfulle slekter, i tillegg til at han gjennom oppfostring også var tilknyttet andre danske stormannsfamilier.²⁹⁹ I følge Knytlingasaga var han også høyt ansett av den danske befolkningen og det står skrevet at ”Man kunde ogsaa ligefrem sige, at ethvert Menneske i Danmark vilde gjøre og lade alt, hvad Knud ønskede”.³⁰⁰ Hvorvidt denne uttalelsen er helt troverdig kan naturligvis diskuteres, men ut fra ulike kilder, som Gesta Danorum, Knytlingasaga og Roskildekrønikene er det mye som antyder at Knud i hovedsak var godt likt og støttet av mange.

Som sønn av en tidligere dansk konge var dermed Knud en like egnet tronkandidat som Niels' egen sønn, Magnus. Det er stor sannsynlighet for at Niels var skeptisk til tanken på Knud som jarl, fordi han visste at Knud kunne bruke denne rollen på samme måte som hans far hadde gjort tidligere. Samtidig bør det også stille spørsmålstegn om hvorfor Niels ikke utnevnte sin egen sønn til jarl, i stedet for Knud. Antagelig skyldtes det både på grunn av et faktisk behov for å befeste Slesvig med en jarl, samtidig som Niels kanskje håpet at Knud ville støtte kongen og hans sønn dersom han fikk jarletittelen. Dermed fortsatte han på mange måter den taktikken hans brødre hadde innført etter Svein Estridsens død.

²⁹⁸ Knytlingasaga, kap. 75

²⁹⁹ Saxo, 1970, s. 260

³⁰⁰ Knytlingasaga, kap. 84

Valget av jarler framstår dermed som et komplisert politisk spill, der kongene måtte balansere det faktiske militære behovet, samtidig som de måtte overveie eventuelle politiske utfordringer jarlen kunne medbringe. På mange måter tyder det også på at kongen fortsatt var avhengig av jarlen, og at hans maktgrunnlag på ingen måte var befestet på dette tidspunktet. Kongens maktposisjon bygget på de sosiale nettverkene han hadde, og Niels' forsøk på å knytte Knud til seg ved å gjøre ham til jarl kan ha vært et ledd i denne politiske holdningen.³⁰¹ Derimot må forsøket ha slått feil, og Knuds økende politiske innflytelse i Danmark, og dermed hans økende sjanser som kongsemne, må ha vært årsaken til at Magnus drepte Knud i et bakhold i 1131.³⁰² Håndteringen av Knud som trussel mot Magnus' sjanser som konge minner i stor grad om den måten Harald Hardråde løste sin utfordring med Einar Tambarskjelve og Eindride. Samtidig viser håndteringen av konflikten, og det følgende opprøret mot Niels og Magnus, at kongens makt på ingen måte var befestet på denne tiden og den var fortsatt avhengig av støtte fra flere aktører for å kunne beholde sin maktposisjon.³⁰³

Konklusjon

Svein Estridsens død markerte et åpenbart skille i jarlenes funksjon og politiske rolle i Danmark. Perioden mellom 1076 og 1131 der kongsemnene må ta i bruk nye metoder for å sikre sin egen plass på tronen, samt de indre fredelige forholdene i Danmark. Mangelen på en tronfølge og det faktum at kongene fortsatt var avhengig av støtte fra sine slektninger og venner for å fremme sine egne maktpolitiske behov gjorde det nødvendig å kunne tilby andre kongsemner en sterk posisjon, uten at dette gikk ut over kongen.

Samtidig var posisjonen som jarl en anledning for kongsemnene til å fremme sin egen maktposisjon, en ordning som mer eller mindre fungerte for begge parter i den tiden da Svein Estridsens sønner var aktuelle for tronen. Problemene oppstod da neste generasjons potensielle tronkandidater skulle følge samme taktikk, noe som førte til større usikkerhet rundt den enkeltes maktposisjon. Resultatet ble mordet på Knud Lavard i 1131, som ikke bare viser at kongemakten i Danmark på ingen måte kan sies å ha vært en sterk statsmakt, men som også viser at jarler i praksis kunne være likestilt med konger. Tittelen jarl betød dermed ikke at de var begrenset i hvordan deres sosiale forbindelser, og dermed deres politiske maktgrunnlag, kunne utvikle seg. At jarlene hadde en slik posisjon i samfunnet var kanskje

³⁰¹ Hermanson, 2000, s. 137

³⁰² Knytlingasaga, kap. 92

³⁰³ Hermanson, 2000, s. 137

også en medvirkende årsak til at Knud Lavard var den siste danske jarlen. Samtidig er det interessant at jarlenes rolle i Danmark opphørte vel over 100 år før det samme skjedde i nabolandene, og årsakene til dette vil diskuteres i neste underkapittel.

Slutten på de danske jarlene

I tillegg til den åpenbare politiske innflytelsen en jarl kunne ha på det danske samfunnet og valget av konger, kan også andre forhold ha medvirket til at tittelen forsvant fra det politiske bildet i Danmark i første halvdel av 1100-tallet. En annen medvirkende årsak kan ha skyltes påvirkninger fra det europeiske kontinentet.

Allerede på 1000-tallet hadde europeisk hoffkultur begynt å påvirke hoffkulturen i Danmark og de politiske spillereglene i Europa var i stor grad like de som var gjeldene i Danmark.³⁰⁴ Båndene til kontinentet ble enda tettere i løpet av høymiddelalderen, da det forekom en økning i dansk handel med både Øst- og Vest-Europa.³⁰⁵ I tillegg forteller sagaene forteller om tettere politiske bånd til europeiske herskerfamilier, gjennom giftemål og vennskap. Blant annet var Knut Magnusson, en av Valdemar den stores samkonger, venn med den tyske hertugen Henrik, og Valdemar den store var selv gift med datteren til en russisk konge.³⁰⁶ De stadig tettere båndene til Europa og påvirkningene fra den europeiske hoffkulturen må ha ført til at det ble naturlig for dansk politikk å følge de europeiske utviklingene.

Hertugtittelens inntreden

Således må hertugtittelen, som var langt vanligere i Vest-Europa, ha gjort sin inntreden, til fordel for jarletittelen. Hertugtittelen ble først anvendt i Danmark tidlig på 1100-tallet, og akkurat slik han var den siste danske til å inneha jarletittelen, var Knud Lavard etter all sannsynlighet den første danske til å inneha hertugtittelen. Da han overtok Eilivs områder, ba han om å få dennes *ducatum*.³⁰⁷ Dersom Eilivs tittel, *duce de Slæsuuich*, var ensbetydende med jarl, må også området han innehadde ha vært et jarledømme.³⁰⁸ Følgelig må også Knud ha blitt jarl dersom han overtok dette *ducatum*. At han i flere ulike kilder blir omtalt som *dux*,

³⁰⁴ Gelting, Michael H. "Danmark – en del af Europa". I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.) København, 1999, s. 339

³⁰⁵ Enemark, Poul. "Handelens varer og veje". I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.) København, 1999, s. 157-158

³⁰⁶ Knytlingasaga, kap. 108 og 109

³⁰⁷ Hermanson, 2000, s. 82

³⁰⁸ Hermanson, 2000, s. 82

hvilket kan være en omtaleform for hertuger, kan det tenkes at han fikk denne tittelen en gang etter 1120, og før sin død i 1131.

Å innlemme hertugtittelen som en del av den danske aristokratiet må ha gjort det enklere å opprettholde og skape relasjoner til de andre europeiske områdene på kontinentet. Ved å bruke den samme terminologien må det ha blitt enklere å forstå den politiske posisjonen en mann hadde, i motsetning til hvis alle land hadde ulike betegnelser på aristokratiets roller. Det kan også ha spilt en viktig rolle i samtidens politiske spill, der vennskap og troskapsrelasjoner var viktige redskaper.³⁰⁹ I de vennskskapsforholdene som ble opprettet i middelalderen var det viktig å vite hva slags venn du hadde og ikke minst hva slags posisjon han hadde i samfunnet, ellers kunne det bli vanskelig å vite hva du kunne bruke vennen til eller hva som ble ventet av deg i denne vennskskapsrelasjonen. Innføringen av hertugtittelen tyder da også på et land i stadig politisk utvikling.

Siste rest av et politisk middel

Under regjeringstiden til Valdemar den store, Knud Lavards sønn, og i tiden etter hans død gikk landet gjennom en omstrukturering av kongens maktgrunnlag, der det forekom en effektivisering av forsvarsorganiseringen, en utbedring av skattesystemet og utnyttelsen av lover som maktmiddel.³¹⁰ I denne prosessen er det naturlig at jarlene ikke lenger hadde noen plass i det politiske spillet, og deres rolle ble overtatt av mer effektiv organisering og andre posisjoner, som for eksempel hertugene.

Likevel var ikke tittelen helt utgått fra som politisk middel under Valdemar den stores tid. I 1170 ble Erling skakke utnevnt til jarl over Viken, som den danske kongens jarl i Norge.³¹¹ Avtalen mellom de to kom i stand som følge av at Erling trengte støtte i kampen mot Håkon Herdebrei, samtidig som den danske kongen forsøkte å øke sin kontroll over norske områder.³¹² Det faktum at Erling skulle kontrollere norske områder på den danske kongens vegne, må antagelig sees som hovedårsaken til at han fikk tittelen jarl, og ikke tittelen hertug. Som nevnt i kapittelet om Norge ble hertugtittelen først tatt i bruk i Norge i 1237, og å innføre hertugtittelen med Erling ville kanskje ha fremmedgjort ham fra resten av den norske eliten.

³⁰⁹ Gelting, 1999, s. 339

³¹⁰ Hermanson, 2000, s. 246

³¹¹ Magnus Erlingssonssaga, kap. 30

³¹² Helle, 1995, s. 33-34

Ved å bruke en tittel som var kjent for det norske samfunnet gjorde Valdemar seg gjeldene i det norske politiske spillet, på en måte som var forståelig for nordmennene.

Konklusjon

Påvirkningene fra Europa, innføringen av hertugtittelen og en kongemakt i stadig politisk utvikling må alle sies å ha vært medvirkende årsaker til at jarlenes rolle forsvant fra det politiske bildet i Danmark allerede på midten av 1100-tallet. I et land der kongens makt var i ferd med å få en mer sentralisert kongemakt var jarlens rolle som forlengelsen av kongens makt utspilt. Det fantes ikke lenger et behov for at én eller et fåtall menn styrte og beskyttet bestemte områder på kongens vegne, da dette heller ble overlatt til mer effektiviserte organiseringer.

Samtidig viste den danske kongemakten en tilpasningsevne ut fra hvilke politiske utfordringer de sto overfor, som vist med eksempelet Erling skakke. Til tross for at Erling ble den siste til å bli utnevnt som dansk jarl, og til tross for at utnevnelsen kom nesten 50 år etter Knud Lavards død, utgikk jarlene fra den danske politikken nær 100 år før sine skandinaviske naboland. Jarlene i Danmark hadde dermed utspilt sin rolle som kongens høyre hånd.

Konklusjon

Jarlenes politiske rolle gikk gjennom en kraftig forandring i løpet av høymiddelalderen. Den gikk fra å være en viktig militær brikke i den danske kongens tjeneste, til å være et viktig politisk middel for tronkandidatene fra midten av 1000-tallet. I motsetning til sine naboland gikk dermed jarlen fra å på mange måter være kongens høyre hånd, til å bli en politisk utfordring for kongen som måtte kontrollere. De samme forholdene hadde oppstått i Norge, men i omvendt rekkefølge. Jarlenes endrede politiske rolle tyder på at hele det politiske bildet i Danmark var i endring, noe som også er tydelig ved jarletittelen forsvant tidlig for Danmark.

På grunn av den tidlige endringen i Danmark er det vanskelig å si hvorvidt den kan sammenlignes med de utviklingene som forekom i de øvrige skandinaviske landene. De danske jarlenes rolle i den første perioden er på mange måter sammenlignbar med orknøyjarlenes militære rolle på starten av 1000-tallet, og med de norske jarlenes militære tjenester under borgerkrigstiden. Det norske og det danske behovet for militære ledere var derimot oppstått på totalt ulikt grunnlag. De norske kongene hadde gjort sine jarler militære og administrative støttespillere i et ledd på å samle statsstyringen under seg selv. De danske

kongene gjorde sine jarler til militære ledere fordi de hadde et behov for å beskytte sine egne landområder. Selv om jarlenes roller i praksis på mange måter var like, var den bakenforliggende årsaken til at de ble utnevnt til sin rolle helt forskjellige.

Det er også store forskjeller å spore dersom man sammenligner Sverige og Danmark. De svenske jarlenes medvirkning i statsutviklingen var avgjørende for sitt eget land, mens de danske jarlene ikke lenger eksisterte i det Danmark gikk inn i sin statsutviklingsprosess. Samtidig var det ikke nødvendigvis negativt for Danmark at jarlenes politiske rolle i landet var kortvarig. Det er også mulig at fraværet av jarler gjorde det enklere for den danske kongemakten å befeste sin stilling, samt å inngå vennskap med kirken. I Norge var jarlene et stadig tilbakevendende problem for kongen, først på 1000-tallet og deretter representert ved Skule Bårdsson. I Danmark skjedde ikke dette. Den eneste store motsetningen mellom jarl og konge var her representert mellom Niels og Knud Lavard, men dette må sies å ha vært et resultat av at Knud var en legitim kandidat for tronen, ikke fordi han var jarl.

Det kan med andre ord ikke påstås at de danske jarlene var kongen høyre hånd i en politisk forstand. I den første perioden kan de på mange måter sies å ha vært hans høyre hånd i en militær forstand, som beskyttere av kongens områder. I den andre perioden kan de i det store og det hele heller ikke sies å ha vært noen politisk høyre hånd, med kanskje et unntak av Asbjørn jarl. Han var på mange måter en støttespiller av kongen, men dette skyldtes antagelig også at han selv ønsket å øke sin egen makt. Utover dette må jarlene i den andre perioden sies å ha godtatt sin rolle fordi det økte deres sjanser for å bli konge senere. Det var på ingen måte et resultat av deres fulle støtte til kongen som hans høyre hånd.

Konklusjon

Målet for denne masteroppgaven har vært å drøfte den politiske rollen til skandinaviske jarler i perioden 1000 – 1300. I løpet av de fire foregående kapitlene har det vist seg at denne rollen var av høyst varierende grad, både innenfor de enkelte områdene og i det større skandinaviske perspektivet.

Orknøyjarlene har på mange måter vist seg som de mest selvstendige jarlene i løpet av denne perioden, noe som i stor grad må tillegges det faktum at deres maktområder lå fjernt fra kongen. Selvstendigheten førte til at jarlene i dette området stadig måtte utvikle sine egenskaper og sin politiske rolle, i takt med de politiske endringene øyene stod overfor. Noe de også klarte, og deres evne til selvstendig utvikling må også være årsaken til at de klarte å holde på sin selvstendighet fram til begynnelsen av 1200-tallet.

Dette var en helt annen utvikling enn den som foregikk i Norge. Jarlens politiske rolle var riktignok også i endring her til lands, men på et helt annet premiss enn på øyene i vest. Nærheten til kongen gjorde det umulig for en selvstendig utvikling å ta form, og de to samfunnsposisjonene var i første halvdel av 1000-tallet avhengige av hverandre for å utvide sin politiske makt. Det gjensidige avhengighetsforholdet tok derimot en ny vending under borgerkrigstiden, da kongene lenge hadde hatt mulighet til å utvikle sin politiske rolle, mens jarlene lenge hadde vært uten denne muligheten. Det er tydelig at de norske jarlene på mange måter ble å regne som en del av et større aristokrati i løpet av borgerkrigstiden. Beskrivelsene av jarlene som var aktive i denne perioden tyder også på en slik endring. Likevel viser konflikten mellom Skule og Håkon at jarlene ikke hadde blitt helt avhengige av kongens støtte, men det var mye vanskeligere enn tidligere å hevde sin plass mot den sterkere kongen.

De svenske jarlenes utviklingen viser derimot at det ikke var umulig for jarlene å samarbeide med kongemakten. Det er ingen tvil om at Bjälboätten hadde en sterk politisk rolle i Sverige, og antagelig var det samarbeidet med de to motstridene kongeættene som gjorde dette mulig. Samtidig later det til at det ikke var noen motstand mot de svenske jarlene fra Bjälboätten og en konsensus blant andre storbønder, så vel som hos kongene, om at Bjälboätten var best skikket til å inneha rollen som jarl ser ut til å ha preget det svenske samfunnet. Dette var ikke tilfelle i to foregående områdene, der jarlene ofte havnet i konflikt med andre jarler eller konger. De svenske jarlene har i det hele vist seg som ytterpunktet til de norske jarlene, selv

om de svenske jarlene begynte sin politiske utvikling omtrent samtidig som borgerkrigene brøt ut i Norge. Det er liten tvil om at samarbeidet med kongene var avgjørende for at Bjälboätten fikk en så sterk politisk rolle.

Situasjonen for jarlene i Danmark har også vist seg å være av en helt annen art enn i de øvrige landene, selv om det også kan trekkes fram likhetstrekk med Norge og Orknøyene. Jarlenes første periode i landet er preget av deres militære bistand til kongene, framfor den politiske. Jarlenes militære rolle er sammenlignbar med den rollen orknøyjarlene i stor grad hadde på starten av 1000-tallet. Egenskapene jarlene i de to områdene er beskrevet med kan også sammenlignes til en viss grad. Da Svein Estridsen døde fikk jarletittelen en helt ny rolle, som politisk middel for å sikre den indre freden i Danmark. Den samme typen bruk av en tittel kan også spores i Norge, da Håkon utnevnte Skule til hertug. Forskjellen var at hertugtittelen ikke holdt Skule fra å la seg hylle til konge, noe som ikke var følgene i Danmark. Der godtok kongene i stor grad sin stilling, antagelig fordi de visste at det kun var midlertidig. Det var dermed ikke det samme tilløpet til opprør fra jarler i Danmark, som det ved flere anledninger var i Norge.

En felles skandinavisk forståelse av jarler?

De fire områdene bærer i stor grad preg av ulikheter, både innenfor jarlenes politiske omfang og deres forhold til sine respektive konger. Likevel kan det også spores enkelte likheter. Først og fremst må det påpekes at jarlene politiske rolle gikk gjennom to ulike perioder i sine respektive områder. På Orknøyene skjedde det et skifte i tiden rundt Ragnvald Kale Kolsson inntreden som jarl, i Norge er den klart tydelig i overgangen til borgerkrigstiden, i Sverige skjer det en overgang i det Bjälboätten inntreer som jarler, og i Danmark skjer det et skifte etter Svein Estridsens død. Selv om disse overgangene forekommer i ulike tidsperioder, og selv om enkelte endringer er mer tydelige enn andre, er det likevel endringen som er av stor betydning for jarlene politiske rolle i sine respektive områder.

I tillegg er det mulig å spore en form for konsensus i begrepet jarl, slik de framkommer i sagalitteraturen. Selv om det ikke nødvendigvis betyr at det var en felles forståelse for begrepet i samtiden, tyder det på at de islandske sagaforfatterne hadde en felles forståelse av jarlens posisjon, som både militær og politisk figur. en forståelse de neppe hadde fått fra egne hjemtrakter, ettersom Island kun hadde én jarl i løpet av hele middelalderen, som i tillegg

først ble utnevnt til denne stillingen i 1258.³¹³ Begreper som omhandler jarler har derimot ikke vært enstydige i kilder som kongekrøniker, brev og lover, og det er derfor vanskelig å gi noe klart svar på om det eksisterte en felles forståelse av jarlenes politiske rolle i deres egen samtid.

En foreløpig konklusjon, ut fra tolkningen av kildene som en beretning, må likevel være at nok finnes tendenser til likheter mellom de skandinaviske områdene denne oppgaven har tatt for seg, men at de store variasjonene i tid gjør det lite sannsynlig at det fantes et helt likt konsept av jarlenes politiske rolle i alle områdene. Forskjellene som har framkommet i drøftingene av jarlene er langt flere enn likhetene, og det er derfor ikke mulig på det nåværende tidspunkt å konkludere med en felles skandinavisk forståelse av jarlenes politiske rolle i perioden mellom 1000 og 1300.

Kongens høyre hånd?

Til slutt gjenstår spørsmålet om jarlene var kongens høyre hånd eller ikke. Drøftingene i de enkelte kapitlene har vist at det ikke kan fastslås noen entydig konklusjon på dette spørsmålet. Det er derimot en tendens til at de områdene som opplevde at jarlene var en form for kongens høyre hånd, opplevde dette i perioder knyttet til statsutvikling og til dels i forbindelse med en sterk kongemakt.

Det er en klar tendens til stor grad av selvstendighet og lite påvirkning fra kongen på Orknøyene fram til 1200-tallet. Etter Harald Madaddsons tap i opprøret mot Sverre er det tegn til at kongens makt over øyene blir sterkere, men selv etter dette er det ikke mulig å fastslå at orknøyjarlene var kongens høyre hånd. De statsutviklende tendensene som forekom i Norge på denne tiden brukte antagelig lenger tid vestover, som også kan være forklaringen på at jarlene i praksis ikke merket mye til kongens nærvær.

I Norge var det en klar endring i tiden etter 1130, og den statsutviklende prosessen var på mange måter med på å gjøre jarlen til en del av aristokratiet som omga kongen. På den måten kan det også sies at jarlen var på vei til å bli kongens høyre hånd, men dette var ikke en fullført prosess ved slutten av borgerkrigene, slik konflikten mellom Skule og Håkon viser. Dette kan igjen tyde på at statsutviklingsprosessen på langt nær var over.

³¹³ Wærdahl, Randi Bjørshol. *Skattland og kongemakt 1262-1350*. Trondheim, 1998, s. 28

I Sverige var det som nevnt en helt annen situasjon, der de svenske jarlene gjennom hele perioden var en tydelig forlengelse av kongens makt og på flere måter kan tolkes som hans høyre hånd. Dette er spesielt tydelig i drøftingene rundt Birger brosa og Birger Magnussons karrierer som jarl. Utviklingen av jarlenes makt går i takt med statsutviklingen, som i Sverige startet i perioden før 1175.

Til slutt kan situasjonen i Danmark tolkes dithen at jarlene startet som kongens høyre hånd, i alle fall på det militære plan. Svein Estridsens død markerte derimot starten på en tid der tronarvingene godtok sin rolle som jarl, uten at dette betydde at de var kongens høyre hånd. Tiden før og under Svein var i stor grad preget av sterke kongeskikkelser, som Knut den store og Svein selv. At jarlene til en viss grad fungerte som kongens høyre hånd betød dermed ikke at området hadde startet statsutviklingen, men at kongens personlige makt var sterk nok til å kontrollere jarlene.

Videre forskning

Det er med andre ord ingen enkel konklusjon som kan trekkes i denne oppgaven. Det gjenstår fortsatt mange punkter som kan utforskes i forbindelse med jarlene og deres politiske rolle, både innenfor de enkelte områdene og i Skandinavia som helhet. Blant annet kan et språklig fokus på måten jarlene omtales bringe fram et mer tydelig svar på om det kan snakkes om en felles skandinavisk forståelse av jarlene posisjon. En grundigere undersøkelse av påvirkningen fra statsutviklende prosesser kan også gi svar på hvor utbredt jarlenes politiske rolle var og hvor innskrenket den ble til slutt, eller omvendt.

Til slutt vil jeg likevel bemerke at jarlene på ingen måte kun er en del av et større aristokrati. I kildene framstår de som en kompleks og sammensatt gruppe, som på flere måter kan kaste lys over politiske, så vel som militære utviklinger og prosesser i Skandinavias høymiddelalder.

Litteraturliste

- Bagge, Sverre. "Ideology and Propaganda in Sverris saga". *Arkiv för nordisk filologi* 108 (1993), s. 1-18, 11.05.2017 <http://hdl.handle.net/1956/643>
- Bagge, Sverre. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom. State Formation in Norway, c. 900-1350*. København, 2010
- Bagge, Sverre. "Skandinavisk statsdannelse". I *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen*. (Red. Sverre Bagge, Michael H. Gelting, Frode Hervik, Thomas Lindkvist og Bjørn Poulsen), 2012
- Bolin, Sture. *Erik Eriksson*. I Svenskt biografiskt lexikon. (<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=15399>, lest 05.03.17)
- Bøgh, Anders. "Kongen og hans magt". I *Middealderens Danmark. Kultur of Samfund fra trosskifte til reformation*. (Red. Per Ingesman et al.), København, 1999
- Christensen, Aksel E. *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*. København, 1968
- Christensen, Aksel E. *Vikingtidens Danmark. Paa Oldhistorisk Baggrund*. København, 1969
- Crawford, Barbara. "The Northern Half of the Northern Earldoms's Lordship: A Comparison of Orkney and Shetland." I *Rex Insularum. The King of Norway and His 'Skattlands' as a Political System c. 1260-c. 1450*. (Red. Steinar Imsen) Bergen, 2014
- Enemark, Poul. "Handelens varer og veje". I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.) København, 1999
- Falk, Hjalmar og Torp, Alf. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Utgitt av Bjørn Ringstrøms antikvariat. (Oslo) 1991
- Gelting, Michael H. "Danmark – en del af Europa". I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.) København, 1999
- Gillingstam, Hans. *Knut Eriksson*. I Svenskt biografiskt lexikon. (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=11661>, lest 21.11.16)
- Grohse, Ian Peter. *Orknøyene og Norgesveldet: Økonomisk eller politisk avhengighet?* I *Heimen*, Bind 51, nr. 4, 2014
- Hagerman, Maja. *Spåren av kungens män*. Stockholm, 1996, s. 366-367
- Helle, Knut. *Norge blir en stat*. Oslo, 1964
- Helle, Knut. *Konge og gode menn*. Bergen, 1972
- Helle, Knut. *Under kirke og kongemakt: 1130-1350*. Oslo, 1995

- Helle, Knut. ”Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken”. I *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: Kjelder og tradisjoner. Innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige Norske Videnskabers Selskab 13 – 14 oktober 2000*. (Red. Jan Ragnar Hagland og Steinar Supphellen) Trondheim, 2001
- Hermanson, Lars. *Släkt, vänner och makt: En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Göteborg, 2000
- Hermanson, Lars. ”Statsbildning och vertikal vänskap i 1100-talets Norden”. I *Statsutvikling i Skandinavia i middealdren*. (Red. Sverre Bagge et al.), Oslo, 2012,
- Hernes, Gudmund. *Makt og avmakt*. Universitetsforlaget, 1978
- Holmsen, Andreas. *Norges historie fra de eldste tider til 1660*. Oslo, 1960
- Jespersen, Knud J.V. ”Statsomvæltningen 1660”. I *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 28. april 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=164355>
- Jónsson, Finnur. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. København, 1923
Hentet fra http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2_-_Knytlingsaga (lest 24.03.17)
Hentet fra http://heimskringla.no/wiki/FJ-Litteraturhist.Bd.2_-_B%C3%B6glungas%C3%B6gur (lest 24.03.17)
- Larsson, Gabriela Bjarne. ”Kunglig auktoritet i det medeltida Sverige före 1280”. I *Statsutvikling i Skandinavia i Middelalderen*. (Red. Sverre Bagge et al.), 2012
- Lindkvist, Thomas og Kurt Ågren. *Sveriges medeltid*. Stockholm, 1985
- Line, Philip. *Kingship and State Formation in Sweden, 1130 – 1290*. Leiden, 2007
- Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking*. Chicago, 1990
- Orning, Hans Jacob. *Unpredictability and presence. Norwegian Kingship in the High Middle Ages*. (Oversatt av Alan Crozier), Leiden, 2008
- Roesdahl, Else. ”Vikingetid og trosskifte (800-1050)”. I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.). København, 1999
- Sawyer, Peter. *När Sverige blev Sverige*. (Oversatt og bearbeidet av Birgitte Sawyer) Alingsås, 1991
- Sigurðsson, Jón Viðar. *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo, 1999
- Sigurðsson, Jón Viðar. *Den vennlige vikingen: Venenskapets makt i Norge og Island ca. 900-1300*. Oslo, 2010
- Steinsland, Gro. *Den hellige kongen*. Oslo, 2000,

Svenningsen, Beate. *Gamle frasagn om høvdinger. En studie av høvdingbegrepet i sentrale kilder om Norge 1160-1280*. Oslo, 2002

Tamm, Ditlev. "Kongeloven". I *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 28. april 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=109077>

Thomson, William P. L. *The New History of Orkney*. Edinburg, 2008

Ulsig, Erik. "Højmiddelalder (1050-1350)". I *Middelalderens Danmark*. (Red. Per Ingesman et al.). København, 1999

Wærdahl, Randi. Snorre Sturlasson. I Norsk biografisk leksikon. Lest 31.01.2016. nbl.snl.no/Snorre_Sturlason

Wærdahl, Randi Bjørshol. *Skattland og kongemakt 1262-1350*. Trondheim, 1998

Kilder

Erikskrønikan (Red. Svend-Bertil Jansson), Stockholm, 2003

Hirdloven til Norges konge og hans håndgange menn: Etter AM 322 fol. (Oversatt av Steinar Imsen) Oslo, 2000

Håkon, Guttorm og Inges saga (Oversatt av Alexander Bugge), Kristiania, 1914

Håkon Håkonssons saga (Oversatt av Alexander Bugge), Kristiania, 1914

Knytlinga saga (Oversatt av Carl Christian Rafn), København, 1829

Orknøyingenes saga (Oversatt av Anne Holtsmark), Oslo, 1970

Sagaen om Hervarar og Kong Heidrek. (Oversatt av G. Thorarensen), København, 1847

Sverres saga. (Oversatt av Gustav Storm og Alexander Bugge), Kristiania, 1914

Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, Bind 1-2. (Oversatt av Peter Zeeberg), København, 2005

Saxo. *Danmarks Riges Krønike Bind 2*. (Oversatt av Jørgen Olrik 1908-12). København. 1970

Sturluson, Snorre. *Norges kongesagaer*. Bind 1-2. (Oversatt av Gustav Storm, 1899) Språklig bearbejdet av Kjeld-Willy Hansen, John Larsen og Dyre Vaa, Oslo, 1995